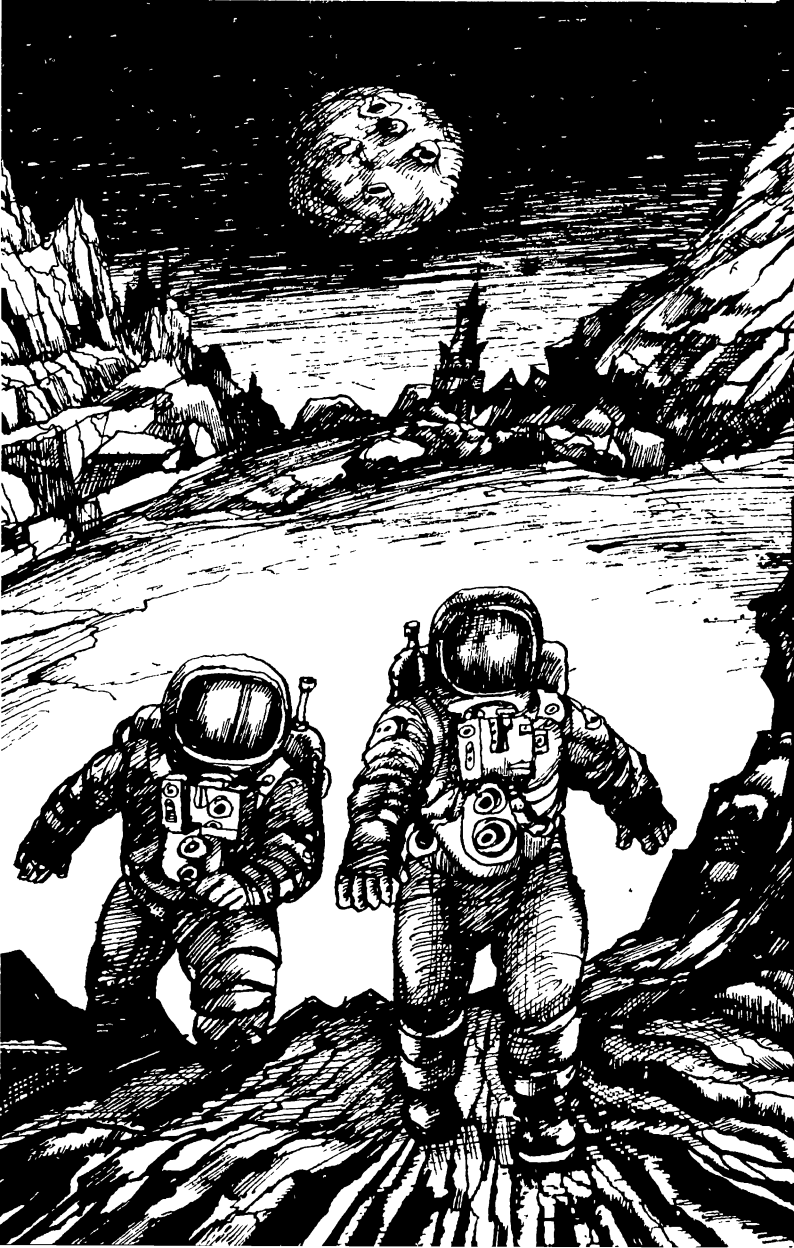

КОЛИСКА НА ОРБІТІ

СЕРІЯ «ПРИГОДИ. ФАНТАСТИКА»

КОЛИСКА НА ОРБІТІ

Оповідання

Для середнього та старшого
шкільного віку

Упорядкування, передмова
та довідки про авторів
Михайла Слабошпицького

Малюнки
Радни Сахалтуєва

КИЇВ «ВЕСЕЛКА» 1983

С63
К60

В сборник вошли лучшие фантастические рассказы известных зарубежных писателей — Р. Бредбери, Г. Крупката, А. Кларка и др.

К 4803020000—130
М206(04)—83 202.83.

© Видавництво «Веселка», 1983,
упорядкування,
переклад українською мовою,
передмова, ілюстрації,
довідки про авторів

ІМЕНА З КАРТИ СВІТОВОЇ ФАНТАСТИКИ

Критики й історики літератури ще й досі сперечаються: коли ж виник той вид літератури, що його сьогодні називають таким зрозумілим і популярним у двадцятому столітті словом — «фантастика».

У багатьох національних літературах є письменники, які не тільки стали родоначальниками цього виду «у себе вдома», на батьківщині, а й створили традиції, що в своїх найзагальніших рисах виявилися характерними й визначальними для всієї світової фантастики.

Коли однією з таких найголовніших особливостей фантастики став елемент наукової проблеми, наукового передбачення, то хіба ж можуть історики літератури, сперечаючись про те, кого вважати «точкою відліку» новочасної фантастики, обійтися без імен Жюль Верна у Франції, Герберта Уеллса в Англії, Х'юго Гернсбека в США?

Певна річ, фантастика існувала в літературі й раніше, задовго до цих письменників. Навіть саме слово «фантастика» виникло дуже давно і означає в перекладі з грецької «мистецтво уяви». Фантастичний елемент з'явився вже в перших міфах різних народів світу, дехто відносить до перших фантастів Гомера з його нев'яучими «Іліадою» та «Одіссеєю», інші вважають першим фантастом давньогрецького сатирика Лукіана, що описав подорож до Місяця на звичайнісінькій триремі¹. До речі, Лукіан зобразив Місяць не в формі сріблястої тарілки, як вважали су-

¹ Трирема — бойове судно з трьома рядами весел, розташованими одне над одним у шаховому порядку.

часні йому вчені, а в формі кулі. Ще й з гумором зауважив: хто, мовляв, мені не вірить, нехай сам туди полетить і побачить усе на власні очі!

Фантастика була й у творчості Томаса Мора, Кампанелли, Свіфта, Едгара По, Гофмана, Оскара Уайльда, Мері Шеллі, які вміли поєднувати реальність і домисел, часто намагалися вгадати соціальне й науково-технічне майбутнє людства, подеколи пробували осягнути проблеми сучасного їм життя з погляду майбутнього. Отже, в тих, кого ми називаємо родоначальниками фантастики, дуже й дуже багато попередників, славетних письменників і мислителів, які з допомогою багатючих прийомів фантастики прагнули осмислити світ довкола людини і світ у людині. Можна навіть сказати, що фантастика завжди жила в літературі, як живе в людині мрія про майбутнє. І лиш на стику дев'ятнадцятого й двадцятого століть вона виділилася в окремий своєрідний материк, як трохи раніше виділилися, скажімо, історична література чи детектив.

Новочасні фантасти, як прийнято називати Жюля Верна, Герберта Уеллса, Х'юго Гернсбека, сьогодні просто дивують авторитетністю свого «послужного списку» різних ідей, що реалізувалися в науці. Трохи більше десяти років тому історики науки зробили своєрідну перевірку ідей та прогнозів, висунутих у творах фантастів. Виявилось, що з 108 прогнозів і припущень Жюля Верна, які він висловив у своїх «романах про науку» (таке визначення їм давав сам автор), здійснилися 64, визнані принципово здійсненими 34, а помилковими вважаються тільки 10. Із 86 ідей Герберта Уеллса помилкових тільки 9, а з 50 передбачень радянського письменника Олександра Беляєва — тільки 3.

Точність «влучань» фантастики в майбутнє, конкретність і непомильність прогнозів у науці й техніці

просто вражають. Один з найвидатніших фізиків ХХ століття Е. Резерфорд свого часу заявляв про неможливість вивільнити внутріядерну енергію, а Г. Уеллс уже тоді писав про те, яку загрозу несе атомна бомба. Радянський академік Є. Парін звернув увагу на те, що проблема анабіозу¹ найдокладніше висвітлена не в науковій літературі, а в фантастиці. Роман «Голова професора Доуеля» О. Беляєв написав за 15 років до початку перших дослідів з пересадженням окремих органів людського тіла. Жюль Верн у романі «Догори дном» змалював шахту, в якій тепло земних надр перетворюється в електроенергію. Сучасні йому вчені до цієї ідеї тоді ще не доходили.

1911 року американський журнал «Модерн електрик» почав друкувати роман нікому невідомого доти автора Х'юго Гернсбека, який описував життя через сто п'ятдесят років. Автор називав усе те нове, що ввійшло в побут людей. Тут і телефот (відеотелефон), і керування погодою, і гіпнобіоскоп (гіпнопедичне навчання), і воскресення мертвих (реанімація), і міжпланетні подорожі, й дивовижні досягнення агротехніки. Гернсбек передбачив епоху пластмасових матеріалів і синтетику, докладно описав радіолокацію. Над реалізацією деяких його ідей учені міркують і сьогодні. Так, скажімо, Гернсбек висловив думку про можливість перетворення сонячної енергії в електричну. В цьому його напрям думання збігався з мріями радянського академіка Іоффе про вимощені фотоелементами пустелі. Сто гектарів площі, скажімо, в Кара-Кумах, вважав учений, могли б забезпечити енергетику всієї країни.

Гернсбеків співвітчизник доктор філософії і док-

¹ Анабіоз — стан організму, при якому життєві процеси різко уповільнюються, що сприяє виживанню його в несприятливих умовах температури, вологості тощо.

тор технічних наук Лі де Форест захоплено говорив про роман «Ральф 124 С4+»: «...Ця книжка передбачень — найпрекрасніша з усіх написаних узагалі. Це золотий рудник майже для кожного наукового фантаста. Нема автора, який писав би про майбутнє і який не думав би про гернсбеківське об'ємне кольорове телебачення, про міста-супутники, що облітають Землю, і немає читача, котрий не думав би про можливість цих винаходів».

Гадається, цілком зрозумілий інтерес до фантастики вчених. І не тільки як читачів, а почасти — і як авторів. Фантастичні твори писали чи пишуть медики Маріо Кіта й Микола Амосов, фізики-ядерники Лео Сціллард і Отто Фріц, астрофізик Фред Холл, астроном Артур Кларк, кібернетик Норберт Вінер, антрополог Чед Олівер, палеонтолог Іван Єфремов, фізик Леопольд Інфельд та інші. Фантастика приваблює їх передовсім антисхематизмом авторського мислення, несподіваними ракурсами бачення наукових проблем, а також як своєрідний полігон уяви, де можна апробувати чи популяризувати свої гіпотези. Вчені сказали багато похвальних слів на адресу фантастики за її науку мислити нешаблонно, за тренування уяви читача, за вміння створювати оригінальні ситуації, «рівняння» з невідомим, проблемну інтерпретацію явищ і фактів науки. Недаремно ж нині серед винахідників так багато говориться про так званий *імпульс фантастики*. Безперечно ж, велика заслуга фантастики й у появі цілого напрямку в науці, що називається синектика. Вона вивчає методи й способи активізації людської уяви. Навіть сам метод винахідництва, що культивується в ній, найменовано науково-фантастичним.

Все це, так би мовити, коефіцієнт корисної дії фантастики, а також реєстр її заслуг перед наукою. Тут же й причина її особливої популярності в певно-

го контингенту читачів — у наукової й технічної інтелігенції. Хоча лави шанувальників цього виду літератури, певна річ, набагато ширші: вони не вичерпуються тільки «технократами». Фантастика приваблює і людей без утилітарного до неї інтересу, тих, що не шукають у ній корисних наукових «копалин» чи оригінальних гіпотез, а просто насолоджуються нею як доботною літературою, бо в ній є і крилата людська мрія, і висока поезія, і психологія, і філософія, і, зрештою, напружено-динамічні фабули, парадоксальні сюжетні ходи.

Гадається, ще одним підтвердженням цього буде і наш збірник, у який ввійшли твори найвідоміших письменників з дев'яти країн. Укладаючи його, ми намагалися показати читачеві активну присутність фантастики в багатьох сучасних літературах світу і її надзвичайне тематичне багатство, найвизначальніші ідейні шукання відомих письменників і найхарактерніші художницькі індивідуальності — одне слово, все те, що найбільш помітно на карті сучасної світової фантастики.

Батьківщина Жюль Верна представлена Франсісом Карсаком (радянський читач добре знає цього автора за його романом «Втеча Землі», який виходив у перекладі російською мовою й мав великий успіх). Карсака приваблює так звана інженерна фантастика; в основі творів цього автора, як правило, оригінальні наукові ідеї, поетизація людського розуму, озброєного знаннями, залізна воля людей, яка допомагає їм долати будь-які перешкоди на шляху до благородної мети. В цьому плані, мабуть, з усіх саме Франсіс Карсак і сьогодні стоїть найближче до свого видатного літературного вчителя Жюль Верна.

Батьківщина Герберта Уеллса представлена іменами Джона Уїндема, Е. Ф. Рассела й Артура Кларка (щоправда, нині він проживає не в Англії, а в Шрі

Ланка, але саме в творчості Кларка з усіх англійських фантастів чи не найвідчутніший відгомін літературних традицій Герберта Уеллса). Три дуже різних художники, кожен зі своїм особливим сприйняттям світу.

Фантастику США, родоначальником якої вважається Х'юго Гернсбек, репрезентують імена широко знаних у світі Рея Бредбері, Айзека Азімова, Роберта Шеклі і Кліффорда Саймака. Це письменники яскраво вираженої гуманістичної тенденції. Їхні твори в американській літературі протистоять сумнозвісним опусам, де описуються апокаліптичні жахи загибелі світу, творам, перейнятим мотивами технофобії й невіри в людину. Свого часу Рей Бредбері, відповідаючи на анкету радянського журналу «Иностранная литература», недвозначно наголосив: «Про себе можу сказати, що я безумовно й насамперед мораліст, оскільки з кожною створеною нами машиною знову й знову виникають моральні проблеми... Із десятиох сучасних письменників у дев'ятох ви побачите мораліста». І ці слова, думається, характеризують не тільки самого Бредбері, а й трьох інших його співвітчизників, які викривають фальшиву мораль капіталістичного суспільства, що намагається виправдати насилля над людською особою.

Данія та Японія представлені на карті світової фантастики іменами своїх відомих письменників Нільса Нільсена й М. Фукусіми, цих прогресивних художників слова з їхньою вірою в людину, в торжество добра й розуму на планеті.

Друга половина ХХ століття характерна особливим розвитком фантастики в країнах соціалістичної співдружності. Це література виразного соціального оптимізму, важливих моральних проблем, які аналізуються в час найвищих досягнень науково-технічної революції і в контексті всього історичного досвіду

людства. Фантастику країн соціалістичного табору в цьому збірнику представлено творами Гюнтера Крупката з НДР, Еміла Христова з Болгарії і Володимира Коліна з Румунії.

Різні письменники, різні стилі і «почерки». Від гостросатиричного Роберта Шеклі й по-діловому доскіпливого Еміла Христова.

Різні тематичні материки. Від переосмисленої з нового погляду біографії класика американської літератури Томаса Вулфа в надзвичайно поетичному оповіданні Рея Бредбері «Про блукання вічні та про Землю» й до історичних ретроспекцій у творі «Лнага» Володимира Коліна.

Різні варіанти майбутнього. Від технічних утопій Артура Кларка й до соціальних застережень Гюнтера Крупката.

Різні прийоми «організації» матеріалу. Від імітації репортажу й аж до сучасної літературної казки, притчі.

Така вона сьогодні, багатолика фантастика.

Але є в цих авторів одна найголовніша спільність: хоч би як вони захоплювалися — хто більше, а хто менше — дивовижними здобутками науки й техніки, хоч би як вабили їх прогнози нових відкриттів науки й техніки, найважливішим з усього на планеті бачиться їм людина, від якої залежить майбутнє нашої цивілізації.

І це, безсумнівно, має принципове значення, бо нагадує людині про її відповідальність за все на планеті. Така фантастика посилює веління совісті й розуму людини.

Михайло Слабошпицький

А. Азімов
МОЛОДИСТЬ

У шибку брязнули камінчики — і хлопчик сонно завоштузився. Брязнули ще раз — прокинувся. Сів у ліжку, весь напружився. Минули секунди, поки збагнув, де він. Звичайно, він не вдома. Він за містом. Тут холодніше, ніж вдома, за вікном зелень.

— Щуплий!

Шепіт був хрипкий, сторожкий, і хлопчик кинувся до вікна.

Насправді його не так звали, та новий друг, з яким він недавно заприятнївся, ледь кинувши оком на його худорляву постать, сказав:

— Ти—Щуплий! — і додав:— А я — Рудий.

Справжнє ім'я у нього також було інше, але «Рудий» цілком пасувало йому. Вони здружилися одразу тією безкорисливою, щирою дружбою, яка завжди буває в дітей, доки вони не стануть дорослими.

Щуплий гукнув:

— Гей, Рудий! — і радісно замахав другові, струснувши із себе залишки сну.

Рудий хрипким шепотом урвав його:

— Тихше! Хочеш всіх розбудити?

Щуплий тільки зараз помітив, що сонце ледве підхопилося над невисокими пагорками, тіні ще довгі й бліді, а трава росяна. Він притишено спитав:

— Чого тобі?

Рудий подав знак вийти.

Щуплий похапцем одягнувся, вдоволений, що може обмежити сьогодні ранковий туалет: побризкався ледь тепленькою водичкою. Поки біг до виходу, вона висохла, однак надворі шкіру знову зволожила роса.

Рудий сказав:

— Тихо, ти, бо як прокинеться мама, або татко, або твій татко, або навіть хтось із слуг, буде лементу: «Негайно вернись додому! Бігатимеш по росі — застудишся й помреш!»

Він так схоже передав інтонацію, що Щуплий розреготався й подумав: «Кращого товариша годі шукати».

— Ти щодня ходиш сюди, Рудий? — поцікавився він. — Завжди удосвіта? Га? Ніби весь світ належить лише тобі, правда ж, Рудий? Навколо ні душі, і так все гарно.

Він почувався гордим: йому дозволили ступити у цей прекрасний світ.

Рудий скоса глянув на нього й недбало сказав:

— Я вже давно на ногах. Ти нічого не чув уночі?

— А що?

— Та гриміло.

— Невже була гроза? — здивувався Щуплий. Він ніколи не міг спати під час грози.

— Та ні, лише грім. Я почув, як гримну-

ло, визирнув із вікна, а дощу не було. Лише зірки, і небо якесь білясте, розумієш?

Щуплий зовсім не був того певен, але кивнув на знак згоди.

— От я й вирішив вийти, — вів далі Рудий.

Вони йшли зеленою обочиною бетонної дороги, яка розділяла навпіл довколишню місцевість, виляса вниз долом і щезала між пагорками. Дорога була дуже давня: навіть батько Рудого не міг сказати синові, коли її проклали, проте ні тріщинки на ній, ні вибоїнки.

— Таємницю умієш берегти? — спитав Рудий.

— Аякже! Що за таємниця?

— Таємниця та й годі. Може, скажу, може, й ні. Я ще й сам не вирішив.

Рудий зламав на ходу довгу гнучку стеблину папороті, акуратно пообскубував листочки і хльоснув нею, мов батіжком.

Мить — і він уже в уяві на баскому коні, що стає дибки, закушує вудила, змушений скорятися його залізній волі. Згодом Рудий втомився, відкинув батіжка й загнав баского коня у найглухіший кут своєї фантазії — ще знадобиться.

— Сюди їде цирк, — промовив він.

— Оце твоя таємниця? Знаю, татко казав мені ще до від'їзду.

— Ні, не вона. Та таємниця — будь певен! Ти був у цирку?

— Звісно.

— Сподобалось?

— Неймовірно.

Рудий стежив за ним красчком ока.

— А хотів би залишитись у цирку? Тобто, назавжди.

Щуплий замислився.

— Мабуть, ні. Я, певно, буду астрономом, як і тато. Думаю, він цього хоче.

— Пхє! Астрономом! — скривив губи Рудий.

Щуплий відчув, як зачинилися перед ним двері у новий, прекрасний світ, і астрономія стала враз нестерпною.

— Цирк, мабуть, цікавіше.

— Ет, крутиш ти щось.

— Та я не те мав на увазі.

Рудий почав під'юджувати.

— А от якби тобі випала нагода піти в циркачі прямо зараз? Що б ти зробив?

— Я... Я...

— От бачиш, — Рудий зневажливо всміхнувся.

Щуплий образився.

— От і піду!

— А ти піди!

— Перевір мене.

Рудий обернувся до нього — недовірливий, напружений.

— Справді? Хочеш поступати зі мною?

— Як то? — Щуплий позадкував.

— У мене є таке, що нас одразу приймуть. Колись, може, матимемо власний цирк. Станемо першокласними циркачами. Якщо ти, звісно, підеш зі мною. Інакше... Інакше я сам подамся. Але, думаю, хай вірному товаришеві теж пощастить.

Новий світ здавався незвичайним.

— Згода! Я з тобою. Що там у тебе, Рудий? Кажи чесно.

— Вгадай! Хто найголовніший у цирку?
Щуплий гарячково думав. Йому хотілося
вгадати.

— Акробати? — нарешті промовив він.

— Пхе! Та я не пішов би на них, хай би
й даром показували.

— Тоді не знаю.

— Звірі, от хто! Яка вистава найцікаві-
ша? Куди сходиться найбільше народу?
У найкращих цирках світу найцікавіші но-
мери тільки зі звірами.

— Справді?

— Це всі знають. Спитай кого хочеш. Так
от. Я вранці знайшов звіряток. Двох.

— Ти їх зловив?

— А ти як думав? Оце і є моя таємниця.
Не розбовкаєш?

— Звісно, як же можна.

— Молодець! Я їх у коморі замкнув. Хо-
чеш подивитись?

Вони були поблизу комори. Попереду тем-
ніли величезні розчахнуті двері. Темно-
темно. Вони йшли просто до них. Щуп-
лий спинився. Він намагався говорити бай-
дуже.

— Вони великі?

— Став би я з ними заводитись, якби
були великі. Ні, зовсім маленькі. Вони не ли-
хі. Я їх у клітці замкнув.

Хлопчаки були вже в коморі, і Щуплий
побачив велику, накриту цупким брезентом
клітку, що висіла на гаку під дахом.

— Ми тримаємо тут пташок. Вони звідси
не втечуть. Лізьмо на горище.

Вони видряпались дерев'яною драбиною
нагору, і Рудий зняв клітку з гака.

— Ніби дірка,— тицьнув пальцем у брезент Щуплий.

Рудий спохмурнів.

— Звідки вона взялася?

Він трохи відгорнув брезент, зазирнув усередину й полегшено зітхнув:

— Є!

— Брезент наче прогорів,— захвилювався Щуплий.

— То будеш дивитись?

Щуплий невпевнено кивнув. Зрештою, він не був у тому переконаний. А раптом вони...

Але ось брезент відкинута: звірятка в клітці, двоє, як Рудий і казав. Маленькі, якісь огидні. Тільки-но брезент зняли — звірята кинулись до хлопчаків. Рудий обережно тицьнув одне пальцем.

— Стережись! — злякано скрикнув Щуплий.

— Вони не зроблять нічого лихого. Бачив таких коли-небудь?

— Ні.

— Уявляєш, як у цирку підскачуть з radoців: мати таких звірів...

— Вони, певно, замалі для цирку.

Рудий розсердився. Він повісив клітку, яка загойдалася сюди-туди, мов маятник.

— Уже назад?

— І не збираюсь. Я тільки...

— Не турбуйся, вони не малі для цирку. Мене зараз непокоїть одне...

— Що?

— Їх треба протримати до приїзду цирку, так? Отже, треба знати, чим їх годувати.

Клітка все погойдувалася, і маленькі в'яз-

ні припали до пруття, подавали знаки — дивовижні, швидкі, ніби були мислячими істотами.

2

Астроном церемонно ввійшов у їдальню. Він почував себе гостем.

— Де ж наша молодь? — запитав. — Мого сина в кімнаті немає.

Промисловець усміхнувся:

— Вони вже давно на ногах. Але не турбуйтеся, жінки оце змусили їх поснідати. Сказано, молодість.

«Молодість». Це слово, здавалось, гнітюче подіяло на Астронома.

Снідали мовчки. Промисловець лише раз озвався:

— Ви й справді вважаєте, що вони придуть? Навіть не віриться.

— Прийдуть, — відказав Астроном.

І все.

Уже потому Промисловець сказав:

— Даруйте, але ніяк не втямлю, навіщо б то вам було розігрувати мене? Ви справді з ними говорили?

— Як оце з вами. Звісно, у певному розумінні. Вони можуть передавати думки на відстані.

— Це я збагнув з вашого листа. Тільки як, — ось що цікаво з'ясувати.

— Не знаю. Я, звичайно, запитав у них, але відповідь була якась невиразна. Хоча я міг просто не зрозуміти. Виявляється, потрібний прекрасний апарат для посилення розумових сигналів, і що найважливіше — мак-

симальна зосередженість як індуктора, так і перцепієнта. Я не одразу усвідомив, що вони намагаються передати мені думки. Може, такі проєкційні апарати для посилення думок — одне з наукових досягнень, яке вони нам передадуть.

— Можливо, — відповів Промисловець. — Однак, зважте на зміни, які стануться в нашому суспільстві. Передавач думок!

— А чом би й ні? Зміни нам корисні.

— Я так не вважаю.

— Зміни небажані лише у старості, — сказав Астроном. — Але й раси старіють, як люди.

Промисловець кивнув на вікно.

— Бачите цю дорогу? Вона тут споконвіку. Не знаю відколи, але зовсім, як нова. Навряд чи ми зуміли б прокласти тепер таку дорогу. Тоді ж раса була молодою.

— Тоді? Так. Принаймні, вони не страхались нового.

— Краще було б навпаки. Що сталося з нашими пращурами? Вони знищені, докторе! Що гарного у молодості й новому? Нам тепер краще, у світі панує мир і спокій, ми собі поволі рухаємося вперед. Раса нікуди не йде. Зрештою, нема й куди. Вони, ті, хто проклав дорогу, довели це. Як і обіцяв, я поговорю з вашими гостями, коли вони прийдуть. Але мені здається, доведеться просити їх повернутись назад.

— Раса не рухається нікуди, — переконано сказав Астроном. — Вона прямує до цілковитого занепаду. У моєму університеті з року в рік менше студентів. Дедалі менше пишеться книжок, все менше провадиться

досліджень. Старий дримає на сонечку: його дні затишні й спокійні, однак із кожним днем він усе ближче до смерті.

— Ну, годі, годі,— примирливо сказав Промисловець.

— Стривайте. Вислухайте мене. Перш ніж написати вам, я вивчив ваше фінансове становище.

— І з'ясували, що я платоспроможний? — усміхаючись, урвав його Промисловець.

— Авжеж. Вам, я бачу, смішно? Може, й так. Ви менше платоспроможний, ніж ваш батько. А він був менше платоспроможний від вашого діда. А ваш син, можливо, взагалі виявиться неплатоспроможним. Планеті все важче утримувати промисловість на сучасному рівні, хоча цей рівень геть низький порівняно з колишнім. Ми повернемося до натурального господарства, а потім? До печер?

— А якщо ми збагатимося новими науковими знаннями, все зміниться?

— Справа не тільки в цьому, суть у самій зміні, розширенні горизонтів. Слухайте, пане, я вибрав вас не лише тому, що ви багаті, маєте вплив у державних колах, а тому, що у вас незвична для нашого часу репутація людина, яка може порвати з традиціями. Наші співвітчизники чинитимуть опір, а ви знаєте, як треба діяти, щоб...

— Щоб відродити молодість нашої раси?

— Саме так.

— З її атомними бомбами?

— Атомні бомби, — підхопив Астроном, — не обов'язково означають загибель ци-

вілізації. Наші гості також мали атомну зброю або щось подібне на своїй планеті, але вціліли, бо не згорнули рук. Невже ви не розумієте? Не бомба уразила нас, а контузія. Може, це наш останній шанс щось змінити.

— Скажіть-но,— почав Промисловець,— а чого натомість хочуть ці друзі з космосу? Астроном завагався.

— Буду з вами щирий,— нарешті промовив він.— Вони прибули з планети, маса якої більша від нашої. Наша багатша на легкі елементи.

— Їм потрібен магній, алюміній?

— Ні, пане. Їм потрібні вуглець і водень. Вугілля й нафта.

— Справді?

— Вам кортить спитати чому істотам, які опанували космічні перельоти, а, отже, оволоділи атомною енергією, потрібні вугілля та нафта? На це питання не спроможний відповісти.

— Тоді це зроблю я,— посміхнувся Промисловець.— Це незаперечне підтвердження правдивості ваших слів. Якщо не вникнути в суть, може здатися, що володіння атомною енергією виключає користування вугіллям та нафтою. Але це не лише сировина для виробництва енергії, вони завжди будуть базою сировиною для всіх галузей органічної хімії. Пластмаси, барвники, медикаменти, розчинники. Промисловість не може існувати без них навіть у вік атома. Проте, якщо вугілля та нафта — невисока платня за клопоти і муки молодій раси, я вважаю, вони нам дорого обійдуться, якщо ми нічого не матимемо натомість.

Астроном зітхнув і сказав:

— А от і наші хлопчики.

З прочиненого вікна було видно, як ті стояли на зеленій галявині й про щось жваво гомоніли. Син Промисловця зробив владний знак, син Астронома кивнув у відповідь і подався до будинку.

— Ось молодь, про яку ви говорили,— сказав Промисловець.— У нашої раси стільки молоді, скільки треба.

— Так, але ми ростимо їх, щоб вони швидше запліснявіли.

Щуплий скочив у кімнату, грюкнувши дверима.

— Що трапилось? — незадоволено спитав Астроном.

Щуплий здивовано звів на нього очі й загляк на місці.

— Вибачте, будь ласка. Я не знав, що тут хтось є. Перепрошую, що потурбував,— він силувався говорити якнайввічливіше.

— Дарма,— сказав Промисловець.

— Навіть коли в кімнаті немає нікого, сину, не обов'язково грюкати дверима,— повчально сказав Астроном.

— Пусте,— повторив Промисловець.— Хлопець не зробив нічого лихого. Ви лаєте його, бо він молодий. І це ви, з вашими поглядами. Іди-но сюди, хлопче,— звернувся він до Щуплого.

Той повільно підійшов.

— Тобі у нас подобається?

— Дуже, сер. Дякую.

— Мій син уже показав тобі нашу садибу?

— Так, сер. Рудий, тобто...

— Ні, ні, називай його Рудим. Я й сам його так називаю. А тепер скажи мені, чого ви тут вештаєтесь?

Щуплий відвернувся.

— Ми провадимо дослід.

Промисловець подивився на Астронома.

— От бачите, юнацька допитливість і спрага до пригод. У нашої раси ще не все втрачено.

— Сер,— звернувся Щуплий до Промисловця.

— Слухаю, хлопче.

Хлопчик трохи помовчав, силкуючись зрозуміти, про що говорять дорослі, згодом сказав:

— Рудий звелів мені роздобути чогось смачного, та я не дуже збагнув, що саме. Я не хотів говорити.

— Спитай Куховарку. У неї знайдеться щось смачненьке для таких хлопчаків.

— Ні, сер, це не для нас, а для звірів.

— Для звірів?

— Так, сер. Що їдять звірі?

— Одразу видно, що мій син виховувався у місті.

— Ет, дрібниці. Які звірі, хлопче?

— Маленькі, сер.

— Спробуйте дати їм трави чи листя, якщо вони не їстимуть, то можна горіхів або ягід.

— Дякую, сер.— Щуплий вибіг з кімнати, обережно причинивши за собою двері.

— Ви думаєте, вони зловили звірів живими? — занепокоєно спитав Астроном Промисловця.

— Це дуже просто. У моїй садибі полю-

вання заборонено: всі тварини ручні, багато гризунів, дрібної звірини. Рудий завжди носить додому повно різної живності. Але недовго те його цікавить.— Він подивився на настінний годинник.— Ваші друзі мусили вже прибути, як ви вважаєте?

3

Хитанина припинилася. Було темно. Дослідникові важко було дихати густим, мов суп, повітрям чужої планети, тож він не міг навіть глибоко зітхнути. Навіть якщо...

Йому раптом захотілося почути когось. Торговець на дотик був теплий. Він важко дихав, тіло раз у раз судомило, він, очевидно, спав. Дослідник повагався й вирішив не будити його. Навіщо? Порятунку, ясна річ, уже не буде. Це— покарання за величезні прибутки, які приносила необмежена конкуренція.

Торговець, який відкрив нову планету, одержував монопольне право торгувати з нею протягом десяти років. Він міг торгувати сам, або, що приносило більший зиск, продати своє право всім охочим на вигідних умовах. Це призводило до того, що пошуки нових планет провадилися таємно і якнайдалі від звичайних торгових шляхів. Тому тепер у них не було майже ніякої надії, що якийсь космічний корабель увійде в межі їхнього субфеїрного зв'язку, хіба що сподіватись на неймовірний випадок.

Були б вони хоч у своєму кораблі, а не в цій... цій... клітці.

Дослідник учепився за товсте пруття. Навіть якщо вони знищать його, це вони могли зробити легко, їм не врятуватися — надто високо.

Все йшло шкереберть від самого початку. Ще до цього приземлення вони двічі приземлювались на кораблі-розвіднику, встановили контакт з місцевим населенням — велетенськими, але м'якими й доброзичливими істотами. Очевидно, тут була колись високорозвинена промисловість, але населення не зуміло уникнути небажаних наслідків. Крайнього ринку годі й шукати.

Планета-гігант особливо вразила Торговця. Хоч він і знав її розміри, але з відстані двох світлових секунд до неї завмер біля екрана, прошепотів: «Неймовірно!»

— Існують ще більші планети,— спокійно зауважив Дослідник. Дослідникові не гоже виявляти надмірний захват.

— Населена?

— Атож.

— Ваша планета може потонути в тому великому океані.

Дослідник усміхнувся: тонкий закид. Його рідна планета Арктур за розмірами була менша від інших планет.

— Ну, не зовсім так,— сказав він.

Торговець продовжував розпитувати.

— А жителі тут теж гіганти?

Здавалось, така перспектива не дуже його втішала.

— Майже в десять разів більші від нас.

— Ви впевнені, що вони доброзичливі?

— Важко сказати. Дружба між чужопланетними культурами поняття неповне. Але,

думаю, вони для нас безпечні. Ми зустрічали інші цивілізації, що не зуміли зберегти рівновагу в період післяатомних воєн. Ви, мабуть, знайомі з результатами: самоаналіз, відступ, поступовий занепад, чимдалі більша покірливість.

— Навіть у таких велетнів?

— У загальних рисах так.

У цю мить Дослідник почув, як надсадно заревів двигун. Він спохмурнів і сказав:

— Ми знижуємося надто швидко.

Кілька годин тому вони вже говорили про небезпеку, яка чатувала на них при посадці. Планета, що наближалась, була величезною для киснево-водяного світу. Хоча вона менша від ненаселених воднево-аміакових планет і її маса зумовлювала нормальне поле тяжіння, сили гравітації з наближенням слабшали. Коротше кажучи, гравітаційний потенціал був високий, а бортовий комп'ютер простенької конструкції не запрограмований давати інформацію про траєкторію посадки в залежності від гравітаційного потенціалу. Це означало, що Пілотові доведеться робити посадку вручну. Обачніше було б обладнати корабель комп'ютером вищого ступеня складності, але це означало політ до околиці певної цивілізації, зайву витрату часу, можливо, розсекречення самої подорожі. Тоді Торговець вимагав негайної посадки.

Зараз він відчув необхідність аргументувати свою вимогу.

— Гадаєте, Пілот не знає, що слід робити? — сердито звернувся він до Дослідника.— Адже він двічі вдало посадив корабель.

«Так,— подумав Дослідник,— але на кораблі-розвіднику, а не на цій вантажній коробці». Однак змовчав, дивлячись на екран. Вони знижувались швидко. Ніяких сумнівів. Навіть надто швидко.

Торговець роздратовано спитав:

— Ну чого ви мовчите?

— Коли ви вже так хочете, щоб я говорив, раджу пристібнути ремінь і допомогти підготувати катапультовий пристрій.

Пілот боровся відчайдушно. Він не був новачком. Атмосфера незвичайної густини навіть для гравітаційного потенціалу цієї планети полум'ям вирувала навколо корабля. Пілот дотримувався заданого курсу, прямував до певної точки на північному континенті. За інших обставин, пощастить їм більше, про їхню посадку говорили б, як про героїчну, майстерно виконану в безнадійному становищі. Та коли перемога була вже поруч, фізична перевтома, нервово напруження далися ознаки: Пілот ледь сильніше натиснув на важіль керування і корабель, що вже зайняв був горизонтальне положення, полетів сторч.

Часу на виправлення останньої помилки не було: до поверхні менше милі, але Пілот залишився на посту. Він встиг лише подумати, як би зберегти корабель при ударі під час посадки. Самому йому не пощастило вціліти.

Корабель шалено виривався з товщі атмосфери. Вдалося ввімкнути лише кілька катапультових пристроїв, вчасно спрацював тільки один.

Згодом, коли Дослідник опритомнів і звів-

ся на ноги, йому здалося, що весь екіпаж, крім нього та Торговця, загинув. Його власний апарат приземлення згорів високо над землею, відтак забило йому памороки. Може, Торговцеві пощастило ще менше.

Густа, з м'ясистими стеблами трава обступила його. Здалеку було видно дерева, які нагадували Дослідникові дерева його рідної планети Арктур, хіба що їхнє верховіття не діставало найнижчих гілок цих дерев.

Він гукнув: голос глухо пролунав у густому повітрі.

Торговець озвався. Дослідник кинувся до нього, щосили продираючись крізь зарості, які перепиняли шлях.

— Ви поранені? — спитав він.

Обличчя Торговця скривилося від болю.

— Здається, щось вивихнув. Важко ступати.

Дослідник обережно обстежив його.

— Думаю, обійшлося без переломів. Треба йти, незважаючи на біль.

— Може, спершу трохи перепочинемо?

— Ми повинні знайти корабель. Це дуже важливо. Якщо він уцілів і його можна полагодити — ми врятовані. Інакше...

— Лише кілька хвилин. Дайте подих перевести.

Дослідник і сам зрадів короткому перепочинкові. Торговець заплющив очі. Дослідник дозволив і собі зробити те саме.

Дослідник почув чийсь кроки, розплющив очі. «Ніколи не спить на чужій планеті». Тепер це марна порада.

Торговець теж прокинувся. Його зойк сповнився жахом.

— Це — житель планети! Він не заподіє вам зла! — заспокійливо крикнув йому Дослідник.

Тим часом велетенська потвора нахилилася, схопила їх, притисла до себе.

Торговець щосили пручався, але, зрозуміло, даремно.

— Ви можете з ним поговорити? — вереснув він.

Дослідник лише похитав головою.

— Я не зможу подіяти на нього своїм передавачем. Він мене не слухатиме.

— Тоді знищьте його. Знищьте!

— Не можна,— і ледве не додав «телепень».

Дослідник силкувався говорити спокійно.

Потвора кудись рухалась — вони швидко додали величезний обшир.

— Чому? — закричав Торговець. — Ви ж можете дістати свій дезінтегратор. Я його виразно бачу. Не бійтеся впасти.

— Як ви не розумієте? Якщо убити потвору, вам уже ніколи не торгувати з цією планетою, не злетіти з неї, а може, й не прожити до вечора.

— Але чому?! Чому?

— Тому, що це молодий представник виду. Ви мусили б знати, що буває, коли торговець убиває дитинча тубільця, навіть випадково. Більше того, якщо ми справді потрапили, куди хотіли, то опинилися в садибі могутнього тубільця. А це, може, один з його дітей.

Так вони потрапили до в'язниці, обережно випалили дірку у цупкій грубій матерії, якою була накрита клітка, і зрозуміли:

плигнеш з такої висоти — неодмінно розіб'єшся.

Клітка-в'язниця ще раз хитнулася, описала дугу і спинилась. Торговець скотився в куток і злякано нашорошився.

Покривало відгорнули — світло залило клітку. Як і минулого разу, перед ними стояли два молодих аборигени.

«Зовні вони майже нічим не відрізняються від дорослих особин, — подумав Дослідник. — Звісно, менші розміром».

У пруття просунули жмутик зелених бадилін, які нагадували очерет. Запах приємний, але на корінні — грудки землі.

Торговець позадкував і хрипко сказав:

— Що це вони роблять?

— Намагаються нас підгодувати, — відповів Дослідник. — Принаймні, щось схоже на тутешню траву.

Клітку накрили. Вона знову загойдалась. В'язні zostалися самі, тільки тепер у них вже був корм.

4

Від чиїхось кроків Щуплий здригнувся, але це був Рудий, і хлопчик засяяв усмішкою.

— Навколо ні душі. Мені аж очі на лоб лізуть, слово честі, — сказав він.

— Т-с-с... Дивись, — відповів Рудий. — Ось бери. Просунь у пруття. Довелося бігати додому.

— Що це? — Щуплий обережно помацав рукою.

— Отакої! Фарш. Ти що, ніколи фаршу не бачив? Ось що ти мав принести, коли ходив додому, а не цю дурну траву.

Щуплий образився.

— Звідки я знав, що вони їдять. До того ж, фарш таким не буває. Він у целофані, і колір у нього зовсім інший.

— Звісно, у місті. А тут ми самі готуємо фарш, і він завжди такого кольору, доки його не підсмажиш.

— То він сирий? — вжахнувся Щуплий. Рудий розсердився.

— Ти, бачу, вважаєш, що звірі їдять тільки смажені й варені страви. Не дурій, бери, він не кусається. Давай швидше, у нас часу немає.

— Чому? Що там удома робиться?

— Не знаю. Мій тато ходить з твоїм. Може, мене шукають. Може, Куховарка наскаржилась, що я взяв фарш. Хоч би там як, але не треба, щоб вони сюди заходили.

— А ти питав дозволу у Куховарки?

— Кого? У того краба? Вона й ковтка води не дасть без батькового дозволу. Ну, мерщій, бери.

Щуплий узяв добрячу купку фаршу, і мурашки побігли в нього по шкірі. Він пішов до комори, а Рудий помчав до будинку. Побачив двох дорослих — притишив ходу, кілька разів глибоко зітхнув, щоб відсапатись, потім попрямував спроквола до них, ніби знічев'я прогулювався.

— Привіт, тату! Хелло, сер, — привітався він.

— Зачекай-но, Рудий. Хочу тебе щось спитати.

Рудий повернувся до батька з байдужим виразом.

— Слухаю, тату.

— Мама казала, ти сьогодні рано встав.

— Не дуже, перед сніданком.

— Вона казала, ніби тебе щось розбудило вночі.

Рудий забарився з відповіддю.

«Сказав я їй, чи ні?» — гарячково думав він. Потім признався:

— Так, сер.

— Що саме тебе розбудило?

Рудий не бачив підстав приховувати, тому відповів:

— Не знаю, тату. Наче грім. Потім щось упало.

— Не можеш сказати, звідки долинали звуки?

— Ніби з-за пагорка.

Це була правда, до того ж, це його цілком влаштовувало: пагорок був у протилежному від комори боці.

Промисловець подивився на свого гостя:

— Не маєте бажання прогулятись до пагорка?

— Охоче, — відповів Астроном.

Рудий стежив, поки вони віддалялись, потім обернувся й помітив Щуплого. Той визирав із-за кущів шипшини.

— Ходи сюди! — гукнув Рудий.

Щуплий вискочив з-за кущів, підійшов ближче.

— Вони питали щось про м'ясо? — спитав він занепокоєно.

— Ні, здається вони нічого про нього не знають. Пішли оце до пагорка.

— Чого?

— Звідки я знаю. Все розпитували про грім, який я чув уночі. Слухай, звірята з'їли м'ясо?

— Розумієш,— почав Щуплий обережно,— вони ніби роздивлялись його, принюшкувались.

— Ну, нехай,— сказав Рудий.— Зголодніють. Господи, повинні ж вони щось їсти. Давай ми підемо до пагорка, подивимося, що вони там роблять?

— А як же звірі?

— Що з ними скоїться! Не можна ж весь час там сидіти. Ти їм води дав?

— Аякже. Напилися.

— От бачиш. Ходімо. Провідаємо їх після обіду. І принесемо їм фруктів.

Вони вистрибом подалися по схилу вгору. Рудий, як завжди, попереду.

5

— Ви гадаєте, це був шум їхнього корабля при посадці? — спитав Астроном.

— А ви так не думаєте?

— Вони, напевно, всі загинули.

— А може, й ні,— спохмурнів Промисловець.

— Якщо посадка пройшла вдало, то де вони?

— Треба подумати,— так само похмуро відповів Промисловець.

— Я вас не розумію,— сказав Астроном.

— А коли вони настроєні вороже?

— Ні, ні! Я говорив з ними. А може, це рекогносцировка. Хто зна, яким буде їхній наступний крок. Вторгнення?

— Але, пане, у них лише один корабель.

— Це вони вам так сказали. А в них може бути цілий флот.

— Я казав вам про їхні розміри. Вони...

— До чого там розміри, коли їхня зброя переважає нашу.

— Я не думав про це.

— А я не забував ні на мить, — вів далі Промисловець. — Саме тому, одержавши вашого листа, я погодився з ними зустрітись. Не для того, щоб пристати на не вигідні для нас торговельні умови, а щоб вивідати їхні наміри. Я не сподівався, що вони уникатимуть зустрічі. — Він зітхнув і додав: — Я не вважаю це нашою помилкою. Ви маєте рацію, принаймні в одному. Світ надто довго перебуває в стані спокою. Ми розучилися підозрювати.

Астроном раптом підвищив голос. Де й поділися м'які нотки.

— Тепер я вам скажу, — почав він різко. — Я не бачу ніякої причини сумніватися в доброзичливості прибульців. Так, вони маленькі, це цілковите підтвердження того, що їхні планети теж невеличкі за розмірами. Наша планета для них має нормальну силу тяжіння, але набагато вищий рівень гравітаційного потенціалу, значна товща атмосфери не дозволяє чужинцям перебувати у нас тривалий час, не наражаючись на небезпеку для життя. З цієї ж таки причини, використання планети як бази для міжзоряних подорожей абсолютно недоцільне для них. Отже, залишається єдине — торговельні зносини. Існує також суттєва різниця між хімічним складом продуктів харчування обох планет, —

характерні особливості ґрунту, тобто різниця в перебігу різноманітних процесів у ґрунті, що зумовлюють живлення рослин. Вони не зможуть споживати наші продукти, так само, які ми їхні.

— Все це легко подолати, адже вони можуть привезти запас їжі з собою, обладнати тут спеціальні станції-камери з розрідженим повітрям, сконструювати кораблі, пристосовані до високого гравітаційного потенціалу нашої планети.

— Слушно, та хіба все це так просто для молоді раси? У них не виникне потреби робити це. У Галактиці знайдеться мільйони планет, придатних для освоєння. Їм не потрібно морочитися з нашою.

— Звідки ви знаєте? Чи це теж їхні слова?

— Переконався в усьому сам. Зрештою, я астроном.

— Хотів би почути ваші аргументи, поки ми отак ідемо.

— Так от, пане: довгий час наші астрономи поділяли планети на дві основні групи. Перша група — планети, розміщені далеко від ядра-зірки. Вони мають досить низьку температуру, що дозволяє втримувати водень, аміак, метан. За приклад правлять відомі планети-гіганти. Друга група — планети, розташовані так близько від ядра-зірки, що висока температура внеможливіє збереження водню. Вони менші за розміром і масою, порівняно з першою групою, бідніші на водень, але багатші на кисень. Ми знаємо цю групу планет, бо живемо на одній із них. Однак, наша сонячна система єдина, яку ми

вивчили досконало, тому так беззастережно увірували в існування лише цих двох груп.

— Отже, якщо я вас правильно зрозумів, існує третя?

— Так. Але ще менша за розмірами, з дуже малою масою, зовсім бідна на водень порівняно з планетами нашої сонячної системи. Співвідношення воднево-аміакових і таких, як у них, киснево-водяних з дуже малою масою планет у нашій Галактиці — три до одного. Отже, для освоєння й колонізації їм лишається кілька мільйонів планет з дуже малою масою.

Промисловець глянув на блакитне небо, перевів погляд на зелень дерев, що їх оточувала, і запитав:

— А такі планети, як наша?

— Наша сонячна система — перша, що їх по-справжньому зацікавила. Очевидно, її розвиток досі не вкладався в їхні загальновідомі істини, — пояснив Астроном.

— Отже, це означає, що пришельці з космосу — мешканці астероїдів?

— Звичайно, ні. Астероїди — малі планети — то інша річ.

— А чому ви, астроном, лише наводите їхні загальні міркування?

— Наші гості не обмежуються викладкою лише голих фактів. Вони науково обґрунтували свою теорію еволюції зірок, і я змушений був її визнати. Набагато вірогіднішу від теорій, на які коли-небудь спиралась наша астрономія. Їхня теорія розроблялася суто математично й передбачила саме таку Галактику, яку вони описують. Як бачите, у них донесхочу світів. І вони не

зазіхають на чужі планети. Принаймні, на нашу.

— Справедливо, якщо це правда. Хоч істоти можуть бути розумними, та не розсудливими. Можливо, наші пращури й були розумними, та, безумовно, нерозсудливими. Який, сенс, скажімо, у знищенні майже всієї високорозвиненої цивілізації в атомному катаклізмі через причини, яких і досі не можуть визначити наші історики? — замислено мовив Промисловець. — Після того, як скинули перші атомні бомби на Східні Острови Сонця... забув уже їхню давню назву, стало можливим тільки єдине завершення, що й трапилось.

Він роззирнувся й спитав:

— Куди це ми зайшли? Чи наші пошуки, бува, не марна справа?

Але Астроном, який ішов попереду, хрипко сказав:

— Не марна, сер. Дивіться!

Рудий та Щуплий непомітно крались за старшими. Це було неважко: батьків щось турбувало, їх цілком поглинула розмова. Предмет їхніх пошуків важко було помітити крізь зарості, хлопці самі мусили за ними ховатись.

— Ого! Диви! Справжнє тобі срібло! — вигукнув Рудий.

Але не він, а Щуплий по-справжньому розхвилювався. Він уп'явся очима в друга.

— Я знаю, що це. Це — космічний корабель. Мабуть, тому й приїхав мій батько. Він один з найвідоміших у світі астрономів, а твій батько мав його неодмінно запросити, якби корабель тут здійснив посадку.

— Що ти торочиш? Тато й гадки не має про цю штуку. Він прийшов сюди лише тому, що я чув уночі грім. До того ж, космічних кораблів не існує.

— Ні, існують. Дивись. Бачиш ті круглі штуки? Це дюзи. А то — ракетні двигуни.

— Звідки ти все це знаєш?

Щуплий спалахнув:

— Я про них читав. У мого батька є книжки. Старовинні. Довоєнні.

— Гм. Довоєнні! Дуриш ти все.

— Неправда! Батькові потрібні книжки. Він викладає в університеті. Це його робота.

Хлопчик майже кричав, і Рудому довелося його осмикнути.

— Хочеш, щоб вони нас почули? — обурено прошепотів він.

— Все-таки це космічний корабель.

— Слухай, Щуплий, ти кажеш, цей космічний корабель з іншого світу?

— Напевно. Дивись, як мій батько роздивляється його. Він би нічим більше так не зацікавився.

— Інші світи! Де вони, ті інші світи?

— Скрізь. От, наприклад, планети. Це такі самі світи, як і наш. Може, й інші зорі мають свої планети. Може, їх трильйони.

Рудий відчув себе знищеним, розчавленим.

— Здурів, чесне слово,—пробурмотів він.

— Гарзд, я тобі доведу.

— Стій, ти куди?

— До них. Скажу батькові, може, ти повіриш, що професор астрономії знає, що...

Він випростався на повен зріст.

— Стривай, хочеш, щоб нас помітили?

Вони ж і не здогадуються, де ми. Хочеш, щоб загризли запитаннями й дізнались про звірят?

— А мені начхати! Ти сам сказав, що я здурів.

— Ябеда! Обіцяв мовчати.

— Не збираюсь я нічого казати, та коли вони дізнаються, сам будеш винний: перший почав сперечатись, сказав, що я здурів.

— Беру свої слова назад,— буркнув Рудий.

— Та нехай уже.

Щуплий трохи розчарувався. Йому кортіло побачити корабель зблизька, але зламати клятву він не міг.

— Щось він замаленький,— сказав Рудий.

— Звісно, мабуть розвідник.

— Б'юсь об заклад, тато в нього нізащо не залізе.

Щуплий думав так само. Тим більше, це було слабке місце в його власних міркуваннях, тому він промовчав.

Рудий підхопився, видно все це добряче йому набридло.

— Слухай, гайда звідси. Ще повно справ, не можна ж стирчати тут цілісінький день, витріщивши очі на якусь стару таратайку. Треба щось робити зі звірятами, якщо хочемо стати циркачами. Для циркачів це найголовніше. Вони мусять дбати про звірят. От чим я зараз і займуся,— сказав турботливо Рудий.

— Для чого, Рудий? У них там повно м'яса. Давай краще подивимося,— запропонував Щуплий.

— На що там дивитись? Он уже наші батьки збираються йти. Та й обідати вже час. І взагалі, Щуплий,— почав його переко- нувати Рудий,— ми не повинні викликати підозру, а то як почнуть допитувати. Ти що, не читав детективів? То зятям: надумав іти на справжнє діло — тримайся так, щоб не ви- кликати підозри, тоді тебе не викриють.

— Ну, гаразд.

Щуплий неохоче підвівся. Раптом кар'є- ра циркача видалась йому облудною, нікчем- ною в порівнянні зі славою великого астро- нома, і здивувався: як він міг пристати на безглузду пропозицію Рудого.

Вони пішли схилом униз. Щуплий, як і перше, позаду.

7

— Мене найбільше вразила ця висока кваліфікація роботи,— сказав Промисловець.

— Що нам від того? — гірко зауважив Астроном.— Вони всі загинули. Другого ко- рабля не буде. Вони випадково помітили жит- тя на нашій планеті. Іншим розвідувальним групам не доведеться наблизитися, аби з'я- сувати, що в нашій сонячній системі немає планет із надто малою масою.

— Отже, можна припустити лише одне: сталася аварія.

— Корабель майже не пошкоджений. Йо- го можна було б полагодити, якби хоч один із них врятувався.

— Навіть якби хтось і врятувався, ні про які торговельні зносини не може бути мови: вони надто несхожі на нас. Це дуже незруч- но. Все кінчено, годі про це.

Вони зайшли до будинку, і Промисловець привітався з дружиною.

— Люба, обід готовий?

— Як тобі пояснити...— Вона завагалась і поглянула на Астронома.

— Що скоїлось? — спитав Промисловець.— Чому ти мовчиш? Гадаю, наш гість не зважатиме на сімейну перемовку.

— Благаю, не звертайте на мене ніякої уваги,— пробурмотів Астроном і непомітно відійшов у протилежний куток кімнати.

— Розумієш, любий,— поспішно зашепотіла дружина, — Куховарка розлютована. Я вже стільки часу заспокоюю її. Чесно кажучи, не уявляю, навіщо Рудий це зробив.

— Що саме?

Здавалось, Промисловець зовсім не збентежений, навпаки, потішений: стільки місяців він із сином переконували дружину називати хлопчика «Рудий», а не його справжнім, трохи кумедним ім'ям, яке скидалось на дитяче прізвисько.

— Він забрав майже весь фарш.

— І з'їв його?

— Сподіваюсь, ні. Адже фарш сирий.

— А навіщо він йому?

— Не уявляю. Я не бачила його від сніданку. Куховарка помітила, як він дременув з кухні. У мисці майже не залишилося фаршу, а вона збиралася приготувати з нього обід. Ти ж знаєш Куховарку, їй довелось готувати щось інше, а це означає: цілий тиждень нам не буде спокою. Поговори з Рудим, любий, нехай він навіть не потикається в кухню, до того ж, йому не завадить вибачитись перед нею.

— Облиш. Вона наша служниця. Якщо ми не нарікаємо на зміну в меню, яка для неї різниця?

— Лише подвійна робота. Вона вже натякала, що хоче йти від нас. Ти ж знаєш, як важко знайти гарну куховарку. Пригадай-но попередню.

Це був серйозний аргумент.

Промисловець неухважно глянув навколо.

— Напевно, твоя правда. Тільки-но він прийде, я поговорю з ним.

— Вже йде.

Рудий зайшов до кімнати й весело сказав:

— Здається, вже пора обідати.— Він підозріло перевів погляд з матері на батька.— Але треба спершу вмитися,— додав він і попрямував до інших дверей.

— Зачекай, — зупинив його Промисловець.

— Чого?

— Де твій маленький друг?

— Десь тут,— недбало відповів Рудий.— Ми спершу гуляли разом, потім я озирнувся, а його нема.— Це була правда, і Рудий відчув під собою твердий ґрунт.— Я сказав йому, що вже пора обідати. Кажу йому: треба вертатись додому, а він каже: так. Тоді я пішов, а потім, коли я був уже біля струмка, озирнувся, а...

Астроном урвав цей слововилив, відвівши погляд від журналу, який неухважно гортав.

— Я зовсім не хвилююсь за свого сина. Він цілком самостійний. Не треба його чекати.

— Однак, обід ще не готовий, докторе.—

Промисловець знову звернувся до сина:— До речі, сину, Куховарка скаржиться, що не вистачає продуктів. Ти не хочеш нічого сказати?

— Не розумію.

— Жаль, але доведеться пояснити. Навіщо ти взяв фарш?

— Фарш?

— Так. Фарш.— Він терпляче чекав відповіді.

— Розумієш, я був трохи...— затнувся Рудий.

— Голодний? — підказав батько.— Що міг навіть їсти сире м'ясо?

— Ні. Воно було мені потрібне для однієї справи.

— Для чого саме?

У Рудого був жалюгідний вигляд.

Тут знову втрутився Астроном.

— Не заперечуйте, коли я скажу кілька слів? Пам'ятаєте, перед сніданком мій син заходив і питав, що їдять тварини?

— Так, справді. Як я міг забути, ох і дурень! Послухай, Рудий! Ти взяв м'ясо для свого ручного звіряти?

Рудий ледве стримав гнів.

— Ви хочете сказати, що Щуплий заходив сюди? Розказав, що в мене є звірятко? Отак зайшов і усе вибовкав? Сказав, що в мене є звірятко?

— Ні, він лише спитав, що вони їдять, і все. А коли він пообіцяв не казати, то вже нікому не скаже, дотримає слова. Ти сам підвів себе: узяв фарш без дозволу. Та це ж просто крадіжка! Кажі чесно, у тебе є звірятко?

— Так, сер,— ледве чутно відповів Рудий.

— От бачиш. Доведеться тобі позбутись його. Зрозумів?

Тепер втрутилася мати Рудого:

— Ти хочеш сказати, що тримаєш хижакка? Він може тебе вкусити, у тебе буде зараження крові.

— Та вони ж зовсім крихітні,— голос Рудого затремтів.— Вони ледве ворухнуться, коли їх торкнути.

— Вони? Скільки їх у тебе?

— Двоє.

— Де вони?

Промисловець узяв дружину за руку.

— Не катуй дитину,— стиха промовив він.— Якщо він сказав, що позбудеться їх, то так і зробить, цього покарання з нього досить.

І він одразу ж забув про все.

8

Вони вже закінчували обідати, коли в їдальню вдерся Щуплий. На якусь мить він зніяковів, потім вибухнув майже істерично:

— Мені треба поговорити з Рудим. Я мушу йому дещо сказати.

Рудий злякано подивився на нього. Астроном сказав:

— Гадаю, сину, це не дуже ввічливо. Ти примусив себе чекати.

— Вибач, тату.

— Не лайте хлопця,— обізвалася дружина Промисловця.— Нехай поговорить з Ру-

дим, коли йому так хочеться. Нічого з обідом не трапиться.

— Мені треба поговорити з Рудим наодинці, — стояв на своєму Щуплий.

— Ну, досить, — з притиском сказав Астроном. За ввічливо-люб'язним тоном ховалося помітне роздратування. — Сідай.

Щуплий скорився, але їв без апетиту і лише тоді, коли хтось дивився на нього.

Рудий упіймав його погляд.

— Звірі втекли? — спитав він пошепки.

Щуплий ледь хитнув головою.

— Ні, — так само тихо проказав він, — це...

Астроном гостро зиркнув на нього, і Щуплий затнувся.

Після їжі Рудий вислизнув з кімнати, подавши другові непомітний знак іти за ним.

Вони мовчки дійшли до струмка. Згодом Рудий рвучко обернувся до Щуплого.

— Слухай, чого це ти надумав казати татові, чим ми годуємо звірят?

— Я такого не казав, — заперечив той, — лише спитав, що вони їдять. А це не те саме. Та й справа зовсім не в цьому.

Але Рудий мов і не чув.

— До того ж, куди тебе понесло? Я думав, ти йдеш додому. Вони всі накинулись на мене.

— Я зараз усе поясню, замовкни хоч на мить. Ти ж і слова не даєш сказати.

— Гаразд, говори, коли є що сказати.

— Я повернувся до корабля. Батьків там не було все одно, а мені страшно хотілося подивитись.

— Це — не корабель, — похмуро сказав Рудий. Йому нічого було втрачати.

— Корабель, кажу тобі. Туди можна зазирнути крізь ілюмінатори. Я зазирнув, а вони всі мертві.— Він говорив, ніби в гарячці.— Всі мертві.

— Хто мертві?

— Та звірята! — зірвався на крик хлопчик. — Такі самі, як наші! Тільки вони не звірята. Це мислячі істоти з інших планет.

Рудий на мить мов скам'янів. Він і в гадці не мав сумніватись у щирості друга, надто той був схвильований, щоб так жартувати.

— Оце-то так,— тільки й спромігся вимовити він.

— Що робити? Ох, буде ж нам, як вони дізнаються!

Щуплого лихоманило.

— Краще випустити їх,— сказав Рудий.

— Вони на нас донесуть.

— Вони ж не вміють по-нашому розмовляти. Вони ж з іншої планети.

— Вміють. Я раз чув, як батько говорив про це з мамою. Вони не знали, що я в кімнаті. Він казав, пришельці можуть посилати розумові сигнали. Телепатія, чи щось таке. Я думав, він фантазує.

— Он воно що. Оце-то так.— Рудий поглянув на Щуплого.

— Слухай! Татко звелів мені їх здихатись. Давай закопаємо їх або вкинемо у струмок, га?

— Він наказав тобі?

— Він змусив мене признатись, що я маю звірів, а потім сказав: «Ти повинен позбути-

ся їх». А його накази треба виконувати, він же мій батько.

У Щуплого відлягло від серця. Це був узаконений вихід.

— Тоді не зволікаймо, доки вони не докопались. Ох, буде ж нам, коли вони дізнаються.

Вони кинулись до комори, в голові у них снували неймовірні видіння.

9

Зовсім інше—знати, що вони «люди». Як звірята, вони кумедні, як «люди» — потворні. Очі, — раніше невиразні крихітні цятки, — тепер, здавалося, стежили за ними з неприхованою злістю.

— Вони видають якісь звуки, — прошепотів Щуплий.

— Вони ніби розмовляють, — відповів Рудий.

Смішно, вони й раніше також чули ці звуки, але не надавали їм ніякого значення. Рудий навіть не ворухнувся. Щуплий теж. Хлопці відгорнули брезент, але тільки стежили. Щуплий помітив: до фаршу ніхто й не доторкнувся.

— Ну що, починай! — сказав Щуплий.

— А ти?

— Ти ж знайшов їх!

— Тепер твоя черга.

— Ні, це ти їх знайшов. Ти в усьому винен. Я лише спостерігав.

— Ми ж весь час були разом, Щуплий, ти ж знаєш.

— Байдуже, ти їх знайшов. Я так і скажу, коли вони прийдуть сюди шукати нас.

— Ну, стривай,— сказав Рудий, але згадав про прочуханку і нагнувся до клітки.

— Зажди! — крикнув Щуплий.

— Що тебе знов ужалило? — Рудий навіть зрадів.

— В одного з них якась ніби залізяка.

— Де?

— Онде. Я її й раніше бачив, але думав, що то частина їхнього тіла. Та коли вони «люди», це, певно, рушниця-дезинтегратор.

— Яка рушниця?

— Я читав про неї в тих старовинних книжках. Більшість людей на космічних кораблях мала рушницю-дезинтегратор. Націлять на тебе — ти й розсипався на порошок.

— Але ж досі вони не націлювали.

— Це ти так думаєш. А я не збираюсь тут тинятись і чекати, поки мене розкладуть на елементи. Я йду по батька.

— Боягуз! Нікчемний зрадник!

— Ну й нехай. Лайся, скільки завгодно, та коли ти їх зараз хоч пальцем торкнеш,— вони залюбки розкладуть тебе. Ось почекай, сам побачиш. Тоді начувайся!

Він почав спускатись вузькими крученими сходами, вниз, спинився на площадці, потім кинувся назад.

Східцями піднімалася мама Рудого. Їона часто й важко дихала, але всміхалась до Щуплого: все ж гість.

— Рудий! Гей, Рудий! Ти там. Не ховайся. Я знаю, ви тримаєте їх нагорі. Куховарка бачила, куди ти побіг з м'ясом.

— Привіт, ма! — голос у Рудого тремтів.

— Покажи-но мені цих бридких звірів.

Я повинна пересвідчитися на власні очі, що ти їх позбувся.

Це — кінець! Але хоча його чекало покарання, Рудий відчув, ніби камінь впав із плечей. Принаймні, він ні за що не відповідатиме.

— Вони тут, ма. Я їм нічого не зробив. Я не знав. Вони зовсім крихітні звірятка. Я думав, ти дозволиш мені їх тримати, ма. Я б нізащо не брав м'яса, якби вони їли траву або листя, ми ж не змогли ніде знайти хороших горіхів чи ягід, а Куховарка не дозволяє мені нічого брати. Я мушу вмовляти її, і не знав, що м'ясо для обіду, і...

Він торохтів, страх опановував ним, і хлопець не помічав, що мати не слухає його. Вона втупила зляканий погляд у клітку і закричала, закричала тонко й пронизливо.

10

— Скромні похорони — це все, що ми можемо для них зробити. Не варто привертати увагу громадськості, — сказав Астроном, аж раптом вони почули крик.

Дружина Промисловця ще не оговталась, вона бігла весь час. Лише через декілька хвилин чоловік привів її до тям.

— Вони там, у коморі. Я не знаю, хто вони, ні... ні... — нарешті змогла вона вимовити.

Промисловець хотів був зараз же рушати, але вона заступила йому дорогу.

— Ні, ти не підеш. Накажи кому-небудь із слуг. Нехай візьмуть з собою рушницю.

Кажу тобі, ніколи не бачила нічого подібного. Маленькі огидні потвори з... з... не можу навіть знайти слово. Тільки подумай, Рудий тримав їх, годував м'ясом.

— Я лише...— почав був Рудий.

— Це не...— додав Щуплий.

— Ну, хлопці, вступнули ви сьогодні. Гайда додому! І ні звуку мені. Ні звуку! Не хочу знати, що ви там теревените. Пізніше, коли всі заспокояться, я вас вислухаю. Щодо тебе, Рудий, я особисто простежу, щоб тебе покарали належним чином.— Він повернувся до дружини.— Хоч би які ті звірі не були, їх треба негайно знищити.

Коли хлопці вже не могли їх почути, він м'яко додав:

— Ну, заспокойся, заспокойся. Діти цілі й неушкоджені. Зрештою, нічого страшного не сталося. Знайшли собі нову забавку та й годі.

— Пробачте, мадам, не могли б ви описати цих тварин? — уривчасто спитав Астроном.

Вона заперечливо похитала головою. Вона не могла говорити.

— Не могли б ви...

— Вибачте, але я мушу заспокоїти її,— сказав Промисловець.

— Зачекайте хвилинку, прошу вас. Ваша дружина каже, що ніколи не бачила таких звірів. Напевно, у ваших краях не було ще таких унікальних тварин.

— Перепрошую, але годі зараз про це.

— Якщо тільки ці тварини не приземлились сьогодні вночі.

Промисловець відсахнувся.

— Що ви маєте на увазі?

— Вважаю, нам треба негайно йти до комори, сер.

Промисловець кілька секунд пильно дивився на нього, потім крутнувся й кинувся бігти. Астроном — за ним. Позаду чувся пронизливий крик.

11

Промисловець дивився на них, не відводячи погляду, потім глянув на Астронома, знову на них.

— Це вони?

— Вони, — сказав Астроном. — Немає сумніву, що ми їм так само огидні, як і вони нам.

— Що вони говорять?

— Що їм страшенно незручно, вони втомлені, навіть хворі, але при посадці серйозно не постраждали, а хлопці їх не кривдили,

— Не кривдили! Схопили, посадили в клітку, годували травою й сирим м'ясом! Скажіть-но, можна й мені з ними поговорити?

— Для цього потрібен час. Слід зосередитись. Ви почуєте їх, хоч, може, не зразу.

Промисловець спробував. Його обличчя аж скривилось від напруги. Він передавав одну й ту саму фразу: «Хлопчики не знали, хто ви». Раптом у мозок стукнуло: «Ми це зрозуміли, і хоча вони збирались використати нас для своєї втіхи, ми їх не атакували».

«Не атакували?» — подумав Промисловець, і не помітив, що повторив це вголос,

«Звісно, що так,— надійшов сигнал-відповідь.— Адже ми озброєні».

Одне з бридких створінь у клітці підняло якийсь металевий предмет і на покритті клітки й на даху комори раптом з'явилась дірка з обвугленими краями.

«Сподіваємося, — надійшов наступний сигнал,— дах неважко буде відремонтувати».

Промисловець відчув себе неспроможним далі приймати сигнали.

— І з такою зброєю вони дозволили захопити себе, замкнути в клітці? — звернувся він до Астронома.— Не розумію.

І почув спокійну відповідь:

«Ми ніколи не кривдимо дітей мислячих істот».

12

Сутеніло. Промисловець навіть не згадав про вечерю. Він раз у раз повертався до того, що його бентежило.

— Ви справді вірите, що корабель полетить? — спитав він Астронома.

— Вони запевняють, — відповів той, — отже, полетить. Сподіваюсь, вони скоро повернуться.

— Коли вони повернуться, — енергійно сказав Промисловець, — я виконаю нашу угоду. Переверну і землю, і небо, але їх визнає весь світ! Я помилявся, докторе. Істоти, які не скривдили дітей, хоч, можна сказати, їх на це провокували,— гідні визнання. Знаєте, мені й говорити не хотілося...

— Чому? Кажіть.

— Наші діти. Ваш і мій сини. Я майже

пишаюся ними. Тільки уявіть: схопити цих істот, годувати їх, чи, принаймні, намагатися годувати, переховувати. Неймовірно! Рудий сказав мені, це була його ідея — використати їх для вступу в цирк. Уявляєте?

— Молодість,— відказав Астроном.

13

— Скоро старт? — спитав Торговець.

— Через півгодини,— відповів Дослідник.

На них чекала самотня подорож. Решта сімнадцять членів екіпажу загинули, прах їхній залишиться на чужій планеті. Вони вдвох поведуть пошкоджений корабель вручну.

— Як добре, що ми не чіпали цих дітей,— сказав Торговець. — Ми уклали вигідний контракт, дуже вигідний.

«Бізнес»,— подумав Дослідник.

— Дивіться, як вони вишикувались про-воджати нас. Всі як один. Вам не здається, що вони стоять надто близько? Аби до котрогось із них, бува, не дістало полум'я на старті.

— Вони на безпечній відстані.

— Яка у них потворна зовнішність, правда?

— Зате внутрішньо вони прекрасні. І дуже доброзичливі.

— Навіть не подумаєш, дивлячись на них. Особливо той, молодий, що перший знайшов нас.

— Вони називають його Рудим.

— Досить дивне ім'я для такої потвори. Аж смішно. Йому й справді шкода, що ми

відлітаємо. От тільки не збагну, чому саме. Він, здається втратив якусь можливість.

— Цирк,— коротко відповів Дослідник.

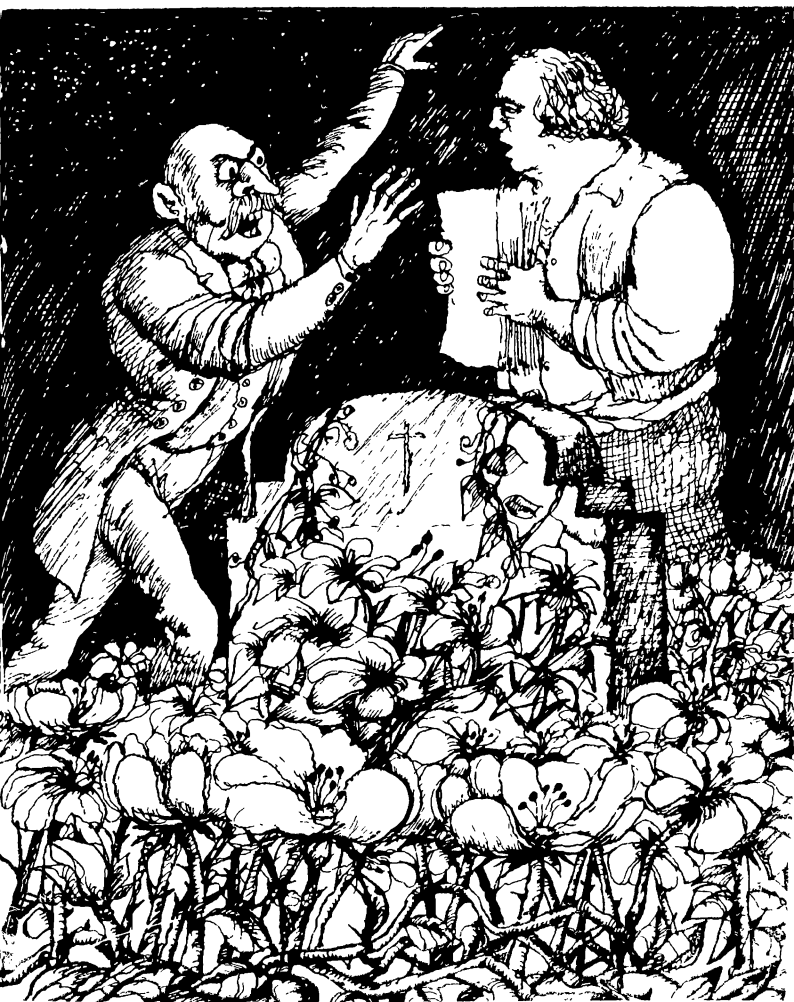
— Що? Чому? Яка безглуздість!

— А чом би й ні? А що б ви зробили, якби знайшли Рудого сонним у полі на Землі? Червоні щупальця, шість ніг, псевдоподії й тому подібне?

14

Рудий дивився, як відлітає корабель. Червоні щупальця, через які його так прозвали, і досі коливались, передаючи смуток і жаль за втраченою можливістю. Очі на ніжках наповнились жовтавими кристаликами, які відповідали нашим, земним сльозам.

Р. Бресбері
ПРО БЛУКАННЯ ВІЧНІ
ТА ПРО ЗЕМЛЮ

ПРО БЛУКАННЯ ВІЧНІ ТА ПРО ЗЕМЛЮ.

Сімдесят років поспіль Генрі Уїльям Філд писав оповідання, які ніхто й ніколи не друкував. І от одного разу, пів на дванадцяту ночі, він підвівся й спалив десять мільйонів слів. Усі рукописи відніс до склепу свого понурого старого особняка, в казанну, й жбурнув їх у піч.

— От і все,— промовив він і, розмірковуючи про свою марну працю та понівечене життя, повернувся до спальні, напханої всяким антикваріатом, і ліг.— Дарма намагався я змалювати наш божевільний світ, і це моя помилка.

2257-й рік, ракети, атомні дива, мандри до невідомих планет і подвійних сонць — та кому ж це до снаги! Багато хто брався — і жоден сучасний автор не зміг. Космос надто безмежний, думав він, міжзор'яні кораблі надто швидкісні, відкриття атомної науки надто несподівані. Але інші, хоч сяк-так, а все ж друкувались, а він, багатий нероба, змарнував усе життя.

Протягом години гризли його ці думки, тоді він подався крізь нічні кімнати до бібліотеки й завіттив ліхтар. Серед книжок, яких

ось уже півстоліття не торкався ніхто, він вибрав навмання одну. Випущена вона триста років тому, сторінки були ветхі й пожовклі, але він вчепився в неї й жадібно читав аж до світанку...

О дев'ятій Генрі Уільям Філд вибіг з бібліотеки, зібрав прислугу, скликав по телевізору юристів, друзів, учених, письменників.

— Приїздіть негайно! — кричав він.

Не минуло й години, а в нього вже зібралися чоловік дванадцять. Генрі Уільям Філд чекав у кабінеті — скуйовджений, неголений, незвичайно схвильований, сповнений якоїсь гарячкової веселості. У висхлих руках він стискав грубезний том, а в відповідь на вітання лише сміявся.

— Дивіться, — нарешті проказав він, — ось книга, її написав велет, який народився в Ешвілі, штат Північна Кароліна, тисяча дев'ятисотого року. Він давно вже обернувся на порошок, а колись видав чотири величезних романи. Він був наче ураган. Він здіблював гори і всотував у себе повітря. П'ятнадцятого вересня тисяча дев'ятсот тридцять восьмого року він помер у Балтіморі, в лікарні Джона Гопкінса, від стародавньої страшною хвороби — пневмонії, а після нього залишилася валіза, напхом напхана паперами, списаними олівцем.

Присутні подивилися на книгу.

«Озирніся на дім, ангеле».

Старий Філд поклав на стіл ще три книжки цього автора. «Про час і про річку», «Павутиння й бескид», «Тобі вже не повернутися додому».

— Їх написав Томас Вулф, — сказав.— Триста років лежить він у землі Північної Кароліни.

— Та невже ви запросили нас лише для того, щоб показати книжки якогось мерця? — здивувалися друзі.

— Ні! Я скликав вас, бо зрозумів: нам потрібний саме Том Вулф! Це людина, створена для того, щоб писати про велике, про Час і Простір, про галактики й космічну війну, про метеори й планети. Він любив і змальовував усе величне й грізне. Тільки народився зарано. Йому потрібний був матеріал справді грандіозний, а на Землі він нічого подібного не знайшов. Йому б народитися не сто тисяч днів назад, а сьогодні.

— А ви, либонь, трохи запізнилися,— зауважив професор Боултон.

— Е, ні! — відрубав старий.— Я не дозволю дійсності обікрати мене. Ви, професоре, досліджуєте подорожування в часі. Сподіваюся, вже цього місяця ви доробите свою машину. Ось вам чек, суму напишіть самі. Коли ще будуть потрібні гроші, скажіть. Адже ви подорожували вже в минуле, чи не так?

— Так, на кілька років, але ж не на століття...

— А ми доможемося століть! І ви всі,— він окинув присутніх шаленим, палаючим поглядом,— допомагатимете Боултонові. Мені потрібен Томас Вулф.

Всі вклякли з подиву.

— Еге ж, — підтвердив старий. — Отаке я надумав. Ви приставите мені Вулфа. Ми разом здійснимо велике завдання, політ

з Землі до Марса буде змальований так, як це може лише Томас Вулф!

Усі пішли.

Філд залишився на самоті з книжками, він гортав ветхі сторінки і, хитаючи головою, бурмотів сам до себе:

— Авжеж, авжеж! Том — от хто нам потрібен. Саме він підхожий хлопець для цього діла.

Повільно сотався місяць. Дні ніяк не хотіли розставатися з календарем, нескінченно тяглися тижні, й Генрі Уільям Філд ладен був завити з відчаю.

Одного разу, наприкінці місяця, він прокинувся опівночі — торохтів телефон. Філд простяг руку в п'тьмі.

— Слухаю.

— Це професор Боултон.

— Так, професоре.

— Я залишаю вас через годину.

— Залишаєте? Як це? Ви що, кидаєте роботу? Це неможливо!

— Перепрошую, пане Філд. Залишаю — значить, залишаю.

— То ви насправді вирушаєте?

— Через годину.

— В тисяча дев'ятсот тридцять восьмий? У п'ятнадцяте вересня?

— Так.

— Ви точно записали дату? А раптом ви з'явитесь, коли він уже помре? Зважайте, аби не запізнитися! Спробуйте дістатися туди трохи раніше, скажімо, за годину до його смерті.

— Добре.

— Я так хвилююся, ледь тримаю трубку.

Хай вам щастить, Боултоне! Доставте його сюди цілим і здоровим.

— Дякую, сер. До побачення.

У трубці клацнуло.

Генрі Уїльям Філд не спав. Ніч відлічувала хвилини. Він думав про Тома Вулфа наче про давно втраченого брата, якого треба підняти живого з-під холодного надгробка, повернути йому плоть і кров, горіння й слово. І щоразу він здригався, думаючи про Боултона, якого вітер Часу несе назад, до інших календарів, до інших облич.

«Томе,— думав він у півсні з безсилою ніжністю, мов батько, що кличе улюбленого, давно втраченого сина,— Томе, де ти зараз? Приходь, ми тобі допоможемо, ти обов'язково мусиш прийти, ти нам украй потрібний! Мені це не до снаги, Томе, і жодному з нас, нинішніх, не до снаги. Коли я вже сам не можу дати цьому раду, то хоч допоможу тобі. У нас ти зможеш жартома гратися ракетами, Томе, ось тобі зірки — пригорщі кольорових скляночок. Бери, що тобі до вподоби, у нас усе є. Тобі сподобається наше горіння, сподобаються наші мандри,— вони створені для тебе. Ми, нинішні, жалюгідні графомани, Томе, я читав усіх, і жодного не порівняти з тобою. Я осилив цілу купу їхніх творів, Томе, і ніде й на мить не відчув Простору — для цього нам потрібний ти! То дай старому те, чого він прагнув усе життя, адже — свідок бог! — я завжди сподівався, що чи я сам, чи хтось інший напише нарешті велику книгу про зірки,— і марно сподівався. Хоч би який ти був сьогоднішньої ночі, Томе, покажи, на що ти здатний. Ти збирався

створити цю книгу. Критики кажуть — ця чудова книга вже склалася в твоїй голові, та нараз твоє життя обірвалося. І тепер, коли ти маєш нагоду, Томе, невже не скористаєшся з неї? Адже ти послухаєш і прийдеш до нас сьогодні вночі, будеш тут уранці, коли я прокинуся, чи не так, Томе?»

Філд склепив повіки; замовк його язик, що гарячково повторював те саме прохання; заснули уста.

Годинник пробив чотири рази.

Філд прокинувся погожого спокійного ранку й відчув, як у грудях зринає хвиля бентеги. Він боявся навіть змигнути: а раптом те, що чекає його десь у домі, кинеться навтіки, грюкне дверима й щезне назавжди. Він притис руки до худих старечих грудей.

Вдалині... кроки...

Одні по одних відчинялися й причинялися двері. До спальні ввійшли двоє.

Філд чув їх подих. Він уже розрізняв їхню ходу. В одного — дрібненькі акуратні кроки, ніби в павука, — це Боултон. Хода другого промовляє про чоловіка високого, статурного, дебелого.

— Том? — вигукнув старий. Він ще не розплющував очей.

— Так, — почув він нарешті.

Ледь Філд побачив Тома Вулфа, як образ, створений його уявою, тріснув, наче замала одіж на великій для свого віку дитині.

— Дай-но я погляну на тебе, Томе Вулф! — повторював старий, незграбно вилізаючи з ліжка. Його трусило. — Та підніміть штори, дайте на нього подивитися! Томе Вулф, невже це ти?

Величезний, товстий Том Вулф поглянув на нього згори, розчепірівши великі руки, аби не втратити рівноваги в цьому незнайомому світі. Він дивився на старого, вуста йому тремтіли.

— Ти й справді такий, як тебе описували, Томе, хіба що більший.

Томас Вулф засміявся, зареготав на все горло, — подумав, либонь, що з'їхав з глузду чи бачить якийсь дурний сон; ступнув до старого, торкнувся до нього, озирнувся на професора Боултона, обмацав свої плечі, ноги, обережно кашлянув, приклав долоню до чола.

— Жару вже немає, — мовив, — я здоровий.

— Звісно, здоровий, Томе!

— Оце так нічка! — проказав Том Вулф. — Важкувато мені довелося. Мабуть, жодному недужому в світі не було так погано. Раптом чую — пливу — й подумав: кінець, умираю. Підходить до мене чоловік. Подумав — посланець божий. Узяв мене за руки. Чую — електрикою пахне. Здійнявся кудись угору, бачу — мідне місто. Ну, думаю, приїхав. Ось воно, царство небесне, а от і брама! Закляк я з голови до п'ят, ніби мене вкинули в сніг. Сміх розбирає, треба мені щось робити, бо я вже подумав був, що з глузду зсунувся. Ви ж не господь бог, га? З вигляду ніби щось не те.

Старий засміявся.

— Та ні, Томе, я не бог, я тільки прикидаюсь. Я Філд. — Він знову засміявся. — Подумати лише! Я кажу так, ніби він знає, хто такий Філд. Томе, я Філд, фінансовий туз, —

кланяйся нижче, цілуй ручку. Я Генрі Філд, мені подобаються твої книжки. Я переніс тебе сюди. Підійди-но.

І старий потяг Вулфа до широчезного дзеркального вікна.

— Бачиш у небі вогні, Томе?

— Так, сер.

— Бачиш фейєрверк?

— Бачу.

— Це зовсім не те, що ти думаєш, синку. Сьогодні не Четверте липня¹. Не так, як за твоїх часів. Нині у нас кожен день — свято незалежності. Людина оголосила, що вона незалежна від Землі. Владу земного тяжіння давним-давно повалено. Людство перемогло. Ген та зелена «римська свічка» летить до Марса. А той червоний вогник — ракета з Венери. І ще — бачиш, скільки, їх? — жовті, блакитні. Це міжзоряні кораблі.

Том Вулф пильно дивився, наче велетенське дитя, зачароване різнобарвними вогненними дивами, що блискотять і кружляють в липневому присмерку, а далі спалахують і вибухають з оглушливим тріскотом.

— Який зараз рік?

— Рік ракети. Дивись! — Старий торкнувся до якихось рослин, і вони раптом розквітли в нього під рукою. Квіти нагадували біло-голубе полум'я. Вони пломеніли, іскрилися прохолодними видовженими пелюстками. Чашечки були два фути завширшки й холодно голубіли, наче осінній місяць. — Це місячні квіти, — мовив Філд. — Із зворотного

¹ Четверте липня — День незалежності, національне свято США.

боку Місяця.— Він злегенька торкнувся до квітів, вони обсипалися срібним дощем і розтали в повітрі.— Рік ракети. Це найвлучніша назва, Томе. Ось чому ми перенесли тебе сюди: ти нам потрібен. Ти єдина людина, здатна впоратися з Сонцем, не перетворившись на жалюгідну пригорщу золи. Ми хочемо, щоб ти грався Сонцем, як м'ячем,— Сонцем і зорями, і всім, що ти побачиш дорогою до Марса.

— До Марса? — Томас Вулф озирнувся, схопив старого за плече, нахилився, недовірко вдивляючись йому в обличчя.

— Так. Ти летиш сьогодні о шостій.

Старий підніс рожевий квиток, що тріпотів у повітрі, й чекав, коли Том здогадається взяти його.

Була п'ята година.

— Авжеж, авжеж, я дуже ціную все, що ви зробили! — вигукнув Томас Вулф.

— Сядь, Томе. Перестань бігати з кутка в куток.

— Дозвольте домоворити, пане Філд, дозвольте мені закінчити, я мушу висловитися до кінця...

-- Ми вже стільки годин сперечалися,— заблагав знеможений Філд.

Вони пробалакали з раннього сніданку до півдня і з півдня до вечірнього чаю, переходячи з кімнати до кімнати (а їх було з десяток) і від доказу до доказу (а їх було десять десятків); обох кидало то в жар, то в холод, і знов у жар.

— Річ ось у чому,— мовив нарешті Томас Вулф.— Я не можу тут залишатися, па-

не Філд. Я мушу повернутися. Це не мій час. Ви не мали права втручатися...

— Але...

— Моя робота була в самому розпалі, а найкращу свою книжку я ще й не починав — раптом ви хапаєте мене й переносите на триста років уперед. Покличте професора Боултона, пане Філд. Хай він посадить мене в свою машину, яка вона там є, і відправить назад, де мій час і моє місце. Більше я від вас нічого не хочу.

— Невже ти не хочеш побачити Марс?

— Ще й як! Але знаю, це не для мене. Вся моя робота піде нанівець. На мене наляже ціла купа відчуттів, які я не зможу вмістити в свої книжки, коли повернуся додому.

— Ти не розумієш, Томе, ти просто не розумієш.

— Розумію чудово — ви егоїст.

— Егоїст? — перепитав старий. — Еге ж, ще й який! Заради себе й заради інших.

— Я хочу повернутися додому.

— Послухай, Томе...

— Покличте професора Боултона!

— Томе, мені дуже не хотілося тобі казати... Я сподівався, що не доведеться, що не буде такої потреби. Але ти позбавляєш мене вибору.

Старий простяг руку до завішеної стіни, відсунув завіску — з'явився великий білий екран, — і почав крутити диск, набираючи якісь цифри; екран замиготів, ожив; вогні в кімнаті повільно згасли й перед очима виник цвинтар.

— Що ви робите? — різко запитав Вулф, ступнув уперед і втупився в екран.

— Я зовсім цього не хотів,— сказав старий.— Дивись.

Цвинтар лежав перед ними, освітлений літнім полуднем. З екрана війнуло жарким запахом літньої землі, теплого граніту, свіжістю струмка, що жебонів поруч. У кроні дерева цвірінькала якась пташина. Серед надгробків хиталися червоні й жовті квіти, екран рухався, небо оберталося, старий крутив диск, збільшуючи зображення... і раптом у самісінькій середині екрана виникла похмура гранітна брила; вона збільшується, наближається, заповнює все; вони вже більше нічого не бачать і не відчувають — і в напівтемній кімнаті Томас Вулф, підвівши очі, читає карбовані на граніті слова — один раз, і ще, і ще, і, задихаючись, перечитує знову, бо це його ім'я: ТОМАС ВУЛФ і дата його народження, і дата смерті, і в холодній кімнаті пахне духмяною зеленою папороттю.

— Вимкніть,— сказав він.

— Пробач, Томе.

— Та вимкніть же! Я цьому не вірю.

— Це правда.

Екран почорнів, на кімнату спустився нічний небозвід, вона стала ніби склепом, ледь відчувався останній подих квітів.

— Отже, я вже не прокинувся,— мовив Томас Вулф.

— Так. Ти вмер тоді, у вересні тисяча дев'ятсот тридцять восьмого року.

— І не дописав книжки.

— Її видали інші, поставилися до неї надзвичайно дбайливо, зробили за тебе все, що треба.

— Я не дописав свої книжки, не дописав!

— Та не побивайся ти так!

— Вам легко казати!

Старий не вмикав світла. Він не хотів бачити Тома отаким.

— Сядь-но, синку...

Мовчанка.

— Томе!

Ані слова у відповідь.

— Слухай, синку. Може, вип'єш чогось?

Зачулося зітхання, потім придушене гарчання, ніби застогнав поранений звір.

— Це несправедливо, нечесно! Я мав ще стільки зробити!

Він глухо заридав.

— Облиш, — проказав старий, — слухай. Слухай, що я скажу. Хіба ти не живий? Отут, зараз — ти живий. Ти дихаєш і відчуваєш, чи не так?

Том відповів не зразу.

— Так.

— Отже, — Філд у темряві нахилився вперед, — я переніс тебе сюди, Томе, я надаю тобі ще одну можливість. Ще місяць чи приблизно стільки. Думаєш, я тебе не оплакував? Я прочитав твої книжки, а тоді побачив надгробок, що його триста років точили вітри й дощі, і подумав — не стало такого таланту! Ця думка мене просто вбила, повір. Просто вбила! Я не шкодував грошей, аби якось дістатися до тебе. Ти маєш відстрочку; що правда, коротку, навіть дуже коротку. Професор Боултон каже, якщо дуже пощастить, ми зможемо тримати канали Часу вільними два місяці. Він триматиме їх для тебе два

місяці, але не більше. Протягом цього відтинку часу ти мушиш написати книжку, Томе, ту книжку, яку ти мріяв написати,— ні, ні, синку, не ту, котру ти писав для своїх сучасників, вони всі вмерли й перетворилися на порох, і того вже не змінити. Ні, тепер ти створиш книжку для нас, живих, вона нам надзвичайно потрібна. Ти залишиш її нам заради себе самого, вона буде незрівнянно краща за всі твої попередні твори... адже ти її напишеш, Томе? Чи можеш ти на якихось два місяці забути той надгробок, лікарню й писати для нас? Ти ж напишеш її, Томе, напишеш?

Кімната поступово освітілась. Том Вулф стояв, дивлячись у вікно, великий, масивний, а лице — бліде, стомлене. Він споглядав ракети, які шугали в тьмяному передвечірньому небі.

— Я спершу не зрозумів, що ви для мене зробили,— мовив він.— Ви даєте мені ще трохи часу, а час це те, що мені найдорожче і найпотрібніше, це мій друг і ворог, я завжди з ним змагався, і, певне, віддячити вам можу лише так. Хай буде, як ви хочете.— Він затнувся.— А коли я закінчу роботу? Що тоді?

— Повернешся до лікарні, Томе, в тисяча дев'ясот тридцять восьмий рік.

— Інакше не можна?

— Ми не можемо змінити Час. Ми взяли тебе тільки на п'ять хвилин. І повернемо на лікарняне ліжко через п'ять хвилин після того, як ти його залишив. Таким чином, ми нічого не порушимо. Це вже історія. Те, що ти живеш з нами зараз, у майбутньому, нам

не зашкодить. Але якщо ти відмовишся повернутись, ти зашкодиш минулому, отже, і майбутньому, там багато що піде шкереберть, настане плутанина.

— Два місяці,— проказав Томас Вулф.

— Два місяці.

— А ракета на Марс вирушає за годину?

— Так.

— Мені потрібні олівці й папір.

— Ось маєш.

— Треба збиратися. До побачення, пане Філд.

— Хай щастить, Томе.

Шоста година. Заходить сонце. Небо червоніє, мов жар. У просторому домі тиша. Жарко, але старого лихоманить. Нарешті приходять професор Боултон.

— Ну що, Боултоне? Як він почувався, як поведився на космодромі? Та кажіть уже! Професор усміхається.

— Він просто якесь диво — такий велетень, жоден скафандр йому не підійшов, довелося негайно робити новий. Шкода, що ви не бачили, як воно було: все-все він обійшов, усе обмацав, принюхувався, наче собака, балакав не вгаваючи; очі круглі, жадібні, і від усього він у захваті — ну чисто тобі хлопчисько!

— Добре, добре! Боултоне, а ви й справді протримаєте його тут два місяці?

Боултон нахмурився.

— Адже ви знаєте, що він належить не нашому часові. Якщо потужність хоч на мить зменшиться, минуле відразу притягне Вулфа назад, наче гума паперову кульку.

Повірте, ми щосили намагаємося його втримати.

— Збагніть, це конче потрібно! Не можна, щоб він повернувся, не докінчивши книжки! Ви повинні...

— Дивіться! — перепинив його Боултон. У небо злетіла срібна ракета.

— Це він? — запитав старий.

— Так, — відповів професор. — Вулф летить на Марс.

— Молодець, Томе! — заволав старий, стрясаючи кулаками над головою. — Дай їм там чосу!

Ракета потонула в вишині, вони провели її очима.

Десь опівночі до них дійшли перші сторінки.

Генрі Уїльям Філд сидів у своїй бібліотеці. На столі перед ним дзижчав апарат, який повторював слова, написані далеко по той бік Місяця.

Апарат писав їх чорним олівцем, точно відтворюючи карлючки Тома Вулфа, які він надряпав за мільйон миль звідси. Ледь дочекавшись, коли на стіл ляже стосик аркушів, старий схопив їх і взявся читати, а Боултон і прислуга стояли й слухали. Він читав про Простір і про Час, про політ, про велику людину на великій путі, про довгу північ, про космічний холод і про те, як ця зголоділа людина жадібно всотує все і вимагає ще й ще. Він читав, а кожне слово було сповнене і горіння, і грому, і таїни.

Космос наче осінь, писав Томас Вулф. І вів оповідь про пустельний морок, про самотність, про те, яка малá загублена в кос-

мосі людина. Оповідав про вічну, неминущу осінь. А ще про зореліт, про те, як пахне метал, який він на доторк; а ще про чуття високої долі, про шалений захват, який переживаєш, відриваючись нарешті від Землі, залишаючи позаду всі земні завдання й печалі, і прагнеш до завдання куди важчого, і до печалі куди гіршої. Так, то були чудові сторінки, і вони казали те, що неодмінно слід було сказати і про Всесвіт, і про людину, і про її манюсінькі ракети, що загубилися в космосі.

Старий читав, поки захрип, потім читав Боултон, далі інші — до глупої ночі, коли апарат припинив писати і всі зрозуміли, що Том уже в ліжку, там, у ракеті, що летить до Марса... либонь, він ще не спить, ні, ще довго не засне, лежатиме без сну, ніби хлопчисько напередодні відкриття цирку: йому не віриться, що вже зведене величезне, чорне, всіяне коштовними камінцями шатро й вистава починається, і десять мільярдів сяйливих акробатів похитуються на пружно напнутих дротах, на невидимих трапеціях Простору.

— От! — видихнув старий, обережно відкладаючи останні сторінки першого розділу.— Що ви про це скажете, Боултоне?

— Це добре!

— Дідька лисого добре! — заволав старий.— Це пречудово! Прочитайте-но ще раз, сідайте і прочитайте ще раз, хай йому біс!

Отак воно й велося, день за днем, по десять годин поспіль. На підлозі виростала купа жовтуватого списаного паперу, за тиждень вона стала величезною, за два тижні —

неймовірною, наприкінці місяця — просто неможливою.

— Ви послухайте лишень! — кричав старий і читав уголос. — А це?! — казав він. — А ось іще розділ, Боултоне, а ось повість, її щойно передано, назва — «Космічна війна», ціла повість про те, як ото воно — воювати в космосі. Він балакав з різними людьми, розпитував солдатів, офіцерів, ветеранів Простору. І про все написав. А ось іще розділ, називається «Довга північ», а цей — про те, як негри заселили Марс, а ось нарис — опис марсіанина, йому ж ціни нема!

Боултон кахикнув.

— Пане Філд...

— Потім, потім, не заважайте.

— Кепські новини, сер.

Філд підвів сиву голову.

— Що таке? Щось з Елементом Часу?

— Передайте Вулфові, нехай поквапиться, — м'яко сказав Боултон. — Певне, зв'язок з минулим урветься цього тижня.

— Я дам ще мільйон доларів, тільки підтримуйте його.

— Річ не в грошах, пане Філд. Тепер усе залежить від звичайної фізики. Я зроблю все, що можу. Але ви його про всяк випадок попередьте.

Старий зіщулився у кріслі, став зовсім крихітним.

— Невже ви саме тепер заберете його в мене? Він так чудово працює! Бачили ви, які ескізи він передав лише годину тому — оповідання, шкіци? Ось це — про космічні течії, а це — про метеорити. А ось

початок повісті під назвою «Пушинка й полум'я»...

— Нічого не вдієш...

— А якщо ми його втратимо зараз, то, може, ви зумієте доставити його сюди ще раз?

— Надмірне втручання в минуле надто небезпечне.

Старий ніби скам'янів.

— Тоді так. Зробіть, щоб Вулф не марнував часу на олівця та папір — нехай друкує на машинці чи диктує, коротше, подбайте про якусь механізацію. І то неодмінно!

Апарат стрекотів без угаву — за північ, і до світанку, і цілий день. Старий усю ніч не спав, ледве склепить повіки, як апарат знов оживає — і він стрепенеться, і знов космічні простори й мандри та неосяжність буття ринуть до нього, перетворені думкою іншої людини.

«... безкраї зоряні космічні луки...»

Апарат затнувся, здригнувся.

— Давай, Томе! Дай їм часу!

Старий заляк, чекаючи.

Задзвенів телефон.

Голос Боултона:

— Ми більше не в змозі підтримувати зв'язок, пане Філд. Ще хвилина — і контакт Часу зійде нанівець.

— Щось зробіть!

— Не можу.

Телетайп здригнувся. Мов зачарований, похоловши з жаху, старий стежив, як складаються чорні рядки:

«...марсіанські міста — предивні, неймовірні, наче камені, зірвані з гірських верхо-

вин якоюсь стрімкою, небаченою лавиною, і вони застигли нарешті сяйливими розсипами...»

— Томе! — вигукнув старий.

— Все,— пролунав у слухавці Боултонів голос.

Телетайп трохи погаявся, відбив ще слово і замовк.

— Томе! — на відчай душі закричав Філд. Він почав тормосити телетайп.

— Дарма,— мовив голос у слухавці.— Він щез. Я вимикаю Машину Часу.

— Ні! Зачекайте!

— Але...

— Чули, що я сказав? Почекайте вимикати! Може, він ще тут.

— Його вже нема. Все дарма, лише марнується енергія.

— Хай собі марнується!

Філд пожбуривав слухавку.

І повернувся до телетайпа, до незавершеного речення.

— Ану, Томе, не можуть вони отак собі здихатися тебе, не піддавайся, ану давай, продовжуй! Доведи їм, Томе, що ти молодець, ти більший, ніж Час і Простір та всі ці клятві механізми, у тебе ж бо така величезна сила, така залізна воля. Томе, доведи їм усім, не дай відправити себе назад!

Клацнула клавіша телетайпа.

— Томе, це ти? — несамовито забубонів старий.— Ти ще можеш писати? Пиши, Томе, не здавайся, поки ти працюєш, тебе не можуть відіслати назад, не можуть!!!

«В» — відбила машина.

— Ще, Томе, ще!

«Подиху»,— відклацала вона.

— Ну, ну?!

«Марса»,— надрукувала машина й зупинилась. Нетривала тиша. Клац — і машина почала знову, з нового рядка:

«В подиху Марса відчуваєш запах кориці й холодних пряних вітрів, тих, що збивають летючий пил, овіюють нетлінні кістки, приносять пилок квітів, які одцвіли хтозна коли...»

— Томе, ти ще живий!

Замість відповіді апарат ще десять годин поспіль вибухав гарячковими нападами й відклацав шість розділів «Утечі від демонів».

— Сьогодні вже півтора місяця, Боултоне, цілих півтора місяця, як Том полетів на Марс та на астероїди. Дивіться, ось рукописи. Десять тисяч слів на день, він не дає собі перепочити, не знаю, коли спить, чи встигає поїсти, та це мені байдуже, і йому теж, йому важливе одне — дописати, адже він знає, що час не жде.

— Неймовірно, — проказав Боултон.— Наші реле не витримали, енергія впала. Ми виготовили для головного каналу нові реле, які забезпечують надійність Елемента Часу, але ж на це пішло три дні, а Вулф таки протримався! Певне, це залежить ще й від його особистості, тут діє щось таке, чого ми не передбачили. А Вулф таки живе тут, у нашому часі, і, виявляється, минулому не так уже й легко його повернути. Час не такий піддатливий, як ми вважали. Ми неправильно порівняли. Час не гума. Він скорше подіб-

ний до дифузії — взаємопроникнення рідких шарів. Минуле ніби просочується в сучасне... Та однаково доведеться відіслати його назад, ми не можемо залишити його тут: у минулому утвориться порожнеча, все зсунеться й переплутається. По суті, його зараз тримає у нас тільки одне — він сам, його пристрасть, його праця. Дописавши книжку, він щезне з нашого часу так само природно, як виливається вода зі склянки.

— Чхати я хотів, що, як і до чого,— відказав Філд.— Я знаю одне: Том закінчує свою книжку! У нього лишився той самий талант і натхнення, і є ще щось, щось нове, він шукає цінностей, які вагоміші за Простір і Час. Він написав психологічний етюд про жінку, яка залишається на Землі, коли відважні космонавти вирушають у Невідоме,— це написано чудово, правдиво й тонко. Том назвав цей етюд «День ракети», він змалював лише один день звичайнісінької провінціалки, вона живе в своєму домі, як жили її прабабки, виховує дітей... небувалий розквіт науки, грім космічних ракет,— а її життя майже таке саме, як і в жінок кам'яного віку. Том правдиво, ретельно й зворушливо змалював її поривання й розчарування. Або от рукопис, називається «Індіанці», тут він пише про марсіан: вони — індіанці космосу, їх вигнали і винищили, як за давніх часів індіанські племена: чероків, ірокезів, чорноногих. Випийте, Боултоне, випийте!

Наприкінці другого місяця Том Вулф повернувся на Землю.

Він повернувся в полум'ї, як у полум'ї

вилітав, ходою велета перетнув космос і ввійшов у дім Генрі Уїльяма Філда, до бібліотеки, де на підлозі громадилися купи жовтого паперу, списаного олівцем чи вкритого друкованими рядками: ці купи треба було розділити на шість частин, вони склали шедевр, створений неймовірно швидко ціною надлюдськи впертої праці і в постійному розумінні того, що хвилини минають невблаганно.

Том Вулф повернувся на Землю, він стояв у бібліотеці Генрі Уїльяма Філда і дивився на громаддя, породжене його серцем і його рукою.

— Хочеш усе це прочитати, Томе? — спитав старий.

Але той похитав масивною головою, широкою долонею відкинув назад кучму темного волосся.

— Ні,— мовив,— боюся починати. Коли почну, заманеться взяти все це з собою. А мені ж не можна забрати це додому, чи не так?

— Не можна, Томе.

— А так хочеться...

— Нічого не вдієш, не можна. Того року ти не написав нового роману. Те, що написано тут, мусить і залишатися тут, а що написано там, мусить залишатися там. Нічого не можна змінити.

— Розумію. — Тяжко зітхнувши, Вулф сів у крісло.— Втомився я. Страшенно втомився. Важко все це було. Але й здорово! Котрий же сьогодні день?

— Шістдесятий.

— Останній?

Старий кивнув, якусь хвилину обоє мовчали.

— Назад у тисяча дев'ятсот тридцять восьмий, на цвинтар, під камінь, — мовив Том Вулф, заплющивши очі. — Не хочеться мені. Краще б мені не знати про це, жажно таке знати...

Голос йому урвався, він сховав обличчя в широкі долоні й заляк.

Двері прочинилися. Ввійшов Боултон зі склянкою в руці й став позаду крісла, в якому сидів Том Вулф.

— Що це у вас? — запитав старий Філд.

— Давно знищений вірус, — відповів Боултон. — Пневмонія. Дуже давня і вельми небезпечна хвороба. Коли пан Вулф прибув до нас, мені, звичайно, довелось його вилікувати, аби він міг упоратися зі своєю роботою; маючи нашу сучасну техніку, це було дуже просто. Культуру мікроба я зберіг. Тепер, коли пан Вулф повертається, йому треба знову прищепити пневмонію.

— А якщо не прищепити? — Том Вулф підвів голову.

— Якщо не прищепити, він одужає в тисяча дев'ятсот тридцять восьмому році.

Том Вулф підвівся.

— Тобто як? Одужаю, стану на ноги, там у себе, і обдурю гробарів?

— Саме так.

Том Вулф вступився в склянку, рука конвульсивно здригнулась.

— А що, коли я знищу цей ваш вірус і не піддамся вам?

— Аж ніяк не можна.

— А все-таки... якщо?

— Ви все зруйнуєте.

— Що — все?

— Зв'язок речей, перебіг подій, життя, всю систему того, що є й що було, ви зруйнуєте те, чого ми не маємо права змінити. Ви не можете все це порушити. Вихід лише один: ви повинні вмерти, а я повинен про це подбати.

Вулф подивився на двері.

— А якщо я втечу і повернусь без вашої допомоги?

— Машина Часу під наглядом. Ви не можете вийти з цього дому. Мені доведеться силоміць повернути вас сюди і зробити щеплення. Я передбачив, що під кінець будуть ускладнення, і зараз унизу наготові п'ять чоловік. Варто мені лише гукнути... самі бачите, це марна справа. Ну от, так краще. Отак.

Вулф позадкував, озирнувся, подивився на старого, в вікно, обвів очима простору кімнату.

— Пробачте мені. Так не хочеться помирати. Ох, як не хочеться!

Старий підійшов до нього, стис йому руку.

— А ти дивись на це так: тобі пощастило зробити нечуване — виграти у життя два місяці, ти написав ще одну книжку — останню, нову книжку! Подумай про це — і тобі стане легше.

— Спасибі вам за це,— поважно сказав Томас Вулф. — Спасибі вам обом. Я готовий. — Він закачав рукав. — Робіть ваше щеплення.

І поки Бултон робив свою справу, Вулф

вільною рукою взяв олівець і на першому аркуші першої частини рукопису написав два рядки, потім вів далі:

— В одній моїй давній книжці є таке місце,— він нахмурич чоло, пригадуючи: — «... про вічні мандри і про Землю. Хто володіє Землею? І для чого нам Земля? Щоб мандрувати нею? Чи для того нам Земля, аби не знати на ній супокою? Кожен, кому потрібна Земля, матиме її, залишиться на ній, знайде спокій на малому клаптику й залишиться в тісному її кутку навіки...»

Якусь хвильку він помовчав.

— Ось вона, моя остання книжка,— сказав тоді й на чистому жовтому аркуші величезними чорними літерами, міцно натискаючи на олівець, написав: **ТОМАС ВУЛФ — ПРО БЛУКАННЯ ВІЧНІ ТА ПРО ЗЕМЛЮ.**

Він схопив купу списаних аркушів, на мить притис до грудей.

— Як би я хотів забрати оце все з собою. Ніби розлучаєшся з рідним сином!

Він відклав рукопис, лягнув по ньому долонею, нашвидку потис руку Філдові й подався до дверей; Боултон рушив слідом. На порозі Вулф зупинився, освітлений передвечірнім сонцем, величезний і величний.

— Прощайте! — вигукнув він. — Прощайте!

Грюкнули двері. Том Вулф щез.

— Пане Вулф!

— Що?

— Ви нас так налякали, пане Вулф, ми вже думали, що ви щезли!

— Щез?

— Де це ви поділися?

— Де? Де подівся? — його вели нічними коридорами, він покірливо йшов.— Ех, якби я й розповів вам, де... ви однаково не повірите.

— Ось ваше ліжко, даремно ви встали.

І він ліг на біле смертне ложе, від якого віяло ледь відчутними чистими пахоцями рокованого йому скону, близького скону, що пах лікарнею; ледь він торкнувся цього ложа, як воно поглинуло його, огорнуло запахом лікарні і холодною крохмальною білизною.

— Марс, Марс,— шепотів велетень у нічній тиші. — Моя краща, найкраща книга, вона ще буде написана, буде надрукована, колись, через три століття...

Його дихання урвалося. Томас Вулф помер.

Минають роки, на могилі Томаса Вулфа знову й знов з'являються квіти. Здавалося б, нічого дивного, адже стільки людей приходять йому поклонитись. Але ці квіти з'являються щоночі. Ніби падають з неба. Величезні, кольору осіннього місяця, вони пломеніють, іскряться прохолодними видовженими пелюстками, вони ніби біле й голубе полум'я. А ледь повіє передранковий вітерець, вони обсіпаються срібним дощем, білі іскри бризкають і тануть у повітрі. Минуло вже багато літ відтоді, як помер Том Вулф, а квіти з'являються знову й знов...

Ф. Карсак
ГОРИ ДОЛІ

У контрольній вежі астропорту Джонвіль спалахнула червона лампочка й задзеленчав дзвінок. До Офіру II наближався зореліт. Бент Андерсон відклав книжку, яку ліниво гортав,— квапитися не було куди,— й крутнувся разом з кріслом до пульту управління.

— Увага, хлопці, по місцях!

Джон Кларк підвів голову від шахівниці й відповів, тримаючи пальцями туру:

— Постривай, ще є час. Дай нам скінчити.

Але Чунг уже встав і зайняв своє місце праворуч від Андерсона.

— Скінчимо потім, — мовив він.— До того ж тобі однаково мат через три ходи!

Кларк кинув на маленького корейця нищівний погляд, знизав плечима й теж сів на своє місце біля пульту. Екран засвітився, на ньому з'явилось обличчя капітана зорельота.

— Викликає «Денеб», змішаний вантажовоз «Денеб» компанії Міжпланетних перевезень. Прошу дозволу на посадку. Мені треба висадити двох пасажирів. Точніше— одного з половиною.

- Що це означає?
- Побачите самі. Який квадрат ви мені даєте?
- Будь-який на ваш вибір. Астропорт вільний. А втім, який у вас тоннаж?
- Дванадцять тисяч шістсот тонн.
- Тоді сідайте в дев'ятому квадраті. Ми вас поведемо.

— Заспокойся, Лео! Залишайся в кріслі. Я не дуже вірю в надійність інертонів цієї старої тарадайки! Я піднімусь у кабіну управління. Капітан виявив мені честь: запросив до себе перед посадкою.

Паралев обернув до Тераї Лапрада свою велетенську голову, примружив жовті очі й позіхнув.

— І це все, що ти мені можеш сказати, Лео? Гарзд, бувай!

Тераї мусив нахилитись і боком протиснутися крізь вузькі двері каюти, не передбачені для такого велета, як він, — два метри десять сантиметрів нечасто зустрінеш навіть серед олімпійських атлетів. Йому довелося скоцюрбитись і в ліфті, яким піднімався до кабіни управління.

— Ну от і ви, Лапраде! Сідайте, чемпіоне. Місця тут доволі відтоді, як пани з дирекції вирішили, що на цих чортопхайках типу «Зоря» можна обходитись без третього пілота й навігатора. Ми прибудемо через п'ять хвилин. Ось уже астропорт, і навіть видно вже передавач матерії. Коли років двадцять тому винайшли цю штукуенцію, я думав, що залишусь без роботи. Але, на щастя, все, що вони передають, прибуває на місце у вигляді

дрібнесенького порошку. Мінеральну сировину ще якось можна таким чином переправити, а от машини, товари — ха-ха! Я вже не кажу про людей і тварин: навіть сосискового фаршу не виходить. Отож поки що без нас та без наших кораблів не обійтись, голубе!

І капітан Лутропп зареготав, відкинувшись на спинку свого сидіння.

Тераї окинув поглядом решту членів екіпажу — Мак-Нейша та Ямомото. Разом з механіком Байлом, який сидів тепер у машинному відсіку, це були єдині його супутники протягом трьох довгих тижнів перельоту. Звісно, вони далеко не генії, хоча в галузі математики та астрономії могли б посуперничати з багатьма вченими Землі. Невдовзі вони зникнуть з його життя, як зникли вже решта інших, що залишилися позаду за мільярди кілометрів. Або ті, кому вкоротила віку смерть. Як його батькові й матері. Перед очима Тераї знову замиготіли язички полум'я, в якому загинула батькова лабораторія, підпалена бомбами фанатиків-фундаменталістів. Відчайдушно й марно шукав він тоді батьків в охопленому вогнем будинку; Лео, ще зовсім маленьке левеня, стрибнув йому на руки; в ліфті, що застряв, обвуглилися трупи двох асистентів: один палій загаявся, і він скрутив йому в'язи — втім, кого це обходило? — дах упав, і вони з Лео врятувалися тільки дивом... Пропади вона пропадом, ця Земля, з усіма її божевільними фанатиками!

«Денеб», якого вів спрямований промінь, опустився на гравітронах і торкнувся бетону.

— Що ж, Лапраде, хай вам щастить! Не уявляю, чим може привабити ця забута

богом планета таку людину, як ви... Мовчу, мовчу, мене це не стосується! Цілком імовірно, що ми ще колись побачимось, еге ж? Світ тісний, це кажу вам я, капітан Лутропп, старий космічний вовк! Зараз вивантажимо ваш багаж і вирушимо далі. Ми ж через оцей гак згаяли чимало часу, а час для компанії — гроші, правда ж?

Тераї потиснув руку капітанові, Мак-Нейшеві й Ямомото.

— Дякую, друже, за уроки карате!

Механік Байл чекав на нього біля дверей, не наважуючись через Лео зайти.

— Ваші речі вже внизу. Я за всім простежив. До побачення, Лапраде! Пасажири в нас іноді бувають, але такий, як ви, перший. А шкода...

— Ходімо, Лео, дай я тобі одягну нашійник. Авжеж, ти цього не любиш, але ж не всі знають, що ти — надлев, а не звір, який утік з цирку. А що, коли хтось з переляку почне стріляти, побачивши тебе на волі? Звісно, я одразу ж його вколошкаю, але це тебе не воскресить.

З незадоволеним виглядом Лео дозволив одягти на себе нашійник, покійно пішов за Тераї в пасажирський ліфт, і вони разом вийшли на трап.

Цієї миті службовець другого класу Луджі Тачіні, що сидів у вежі аеропорту, поглянув на екран телетайпу й мимоволі вигукнув:

— Оце так! Знаєш, дядьку, хто до нас прибув на «Денебі»? Лапрад, тричі рекордсмен світу, олімпійський чемпіон!

— Не мели дурниць, малюк, — озвався

Тачіні Старший, начальник аетропорту.—
Лапрадів у Франції сотні.

— Тераї Лапрадів?

— Тераї? Тоді це, мабуть, справді він.
Але чого йому тут треба?

— Згідно з документами він геолог.
У нього контракт з Міжпланетним металургійним бюро. І з ним ще якийсь Лео.

— Лео, а далі?

— Просто Лео. Більше нічого. А ось і вони!

З люка на трап вийшов високий юнак,
за ним поважно ступав лев.

— Подумати тільки, зустріти його тут,
а може, навіть поговорити з ним!

Голос Луїджі тремтів од захоплення.

— Подумаєш, така сама людина, як і всі.

— Така сама, як і всі? Ви чуєте? Три
світових рекорди за два дні останньої олімпіади — така сама людина, як і всі? Ні,
дядьку, ти просто нічогісінько не тямиш
у спорті!

— Гаразд, головне, не підходь близько до
його приятеля.

Задзвонив телефон. Тачіні Старший узяв
трубку:

— Говорить Старжон, директор ММБ на
Офірі II. На «Денєбі» повинен прибути один
з наших геологів, пан Лапрад. Негайно до-
ставте його до мене й не морочте йому голо-
ви всякими нісенітницями. Зрозуміли?

— Так, пане Старжон. Виконаємо, пане
Старжон.

Той мовчки поклав трубку.

— Луїджі, ось у тебе є нагода познайо-
митися з Лапрадом. Відвезеш його до міста.

А зараз я повинен звільнити твого кумира від формальностей. Чув, що сказав пан Старжон? Коли хочеш тут чогось досягти, пам'ятай, Луїджі, що вся ця планета належить ММБ.

Незвичайні пасажери зайняли місця у відкритому глайдері. Луїджі відчув на своїй потилиці гаряче дихання й оглянувся. За кілька сантиметрів від нього була величезна морда Лео.

— Пане Лапрад, скажіть своєму звірові, хай він не дихає мені в потилицю. Мене це... відволікає.

— Йому не слід повторювати. Він уже зрозумів, пане...?

— Тачіні. Луїджі Тачіні.

— Так от, Тачіні, Лео не простий лев! Це паралев або, як пишуть газетярі, надлев. За допомогою спрямованих мутацій удалося створити істоту, розум якої рівнозначний розумові семирічної дитини. Він уже не звір! Бачите, який у нього могутній випуклий лоб? Лео розуміє просту мову й може по-своєму відповідати.

Надлев видав напівзрозуміле ритмічне рикання.

— Він з вами привітався.

— Приголомшливо! Хто ж таке створив?

— Мій батько і його друзі. Вони загинули. І разом з ними моя мати.

— Що ж, ці надлеви... збунтували?

— О ні. Десятки психопатів закидали лабораторію запалювальними гранатами. Пощастило врятуватися тільки нам з Лео.

— Але ж чому?

— Хто знає, що коїться в головах деяких

так званих людей! Певне, вони просто збожеволіли зі страху. Але, Луїджі, Лео нервує. Йому не до вподоби, коли про це говорять. Мені теж.

— Даруйте, пане Лапрад... А скажіть, який ваш найкращий результат на півтори тисячі метрів?

— Три хвилини п'ятдесят. Для мене це важка дистанція, як і для всіх спринтерів. На коротші я біжу швидше, а на довгих наприкінці не вистачає дихання. Втім, ось уже чотири роки я не беру участі в змаганнях.

— Чому? Адже вам зовсім небагато років!

— Еге ж, двадцять чотири. Однак мені треба було писати дисертацію. Наукові дослідження й великий спорт навіть сьогодні важко поєднувати. Я ж лише олімпієць, а не надлюдина, Луїджі.

— Ви француз?

— Ні. В моїх жилах тече кров полінезійців, китайців, європейців і індіанців. Здається, ми вже приїхали. Дякую вам, Луїджі.

— Якщо вам щось треба буде, поки ви тут, то я завжди...

— Дякую. І одна порада, Луїджі: вдосконалюйте своє тіло, але не забувайте, що людиною бути важливіше, ніж чемпіоном!

Високий, атлетичної будови Тераї не сподобався Старжонові з першого погляду. Директор не любив людей вищих і міцніших за себе, тому й зустрів геолога холодно.

— Нам рекомендували вас університети Парижа, Чикаго й Торонто. До того ж я прочитав вашу дисертацію про Баффінову Землю та інші північні острови. Непогана робота.

В нас тут чимало блискучих розвідувачів, але жодного справжнього геолога. Ви нам підходите, незважаючи на молодість. Для початку займіться складанням карт. Ми надамо вам усі необхідні кошти, звісно, в межах можливого, але вимагатимемо відповідної віддачі. І ще одне: цей ваш звір. Він заважатиме вам і може виявитися небезпечним. Раджу позбутися його, поки не трапилось якогось лиха.

Тараї підвівся.

— Лео включено до підписаного контракту. Він супроводжує мене скрізь. Якщо ви не згодні, то я розірву контракт і негайно полечу звідси. «Денеб» ще тут.

— Не гарячкуйте! Я піклуюсь про ваші ж інтереси, але коли ви дивитесь на це так... Одне слово, ваш звір цілком на вашій відповідальності, розумієте?

— Розумію. Ви не можете порекомендувати мені готель?

— У Джонвілі нема готелів. Ми тут усі піонери, пане Лапрад, не забувайте! До речі, тут чимало таких богатирів, яких не злякають ні ваші м'язи, ні ваш лев. А хижка для вас ще будується. Ми гадали, що ви прилетите на кораблі нашої компанії, цебто не раніш, ніж через місяць. А поки що є тільки невеличкий готель при кав'ярні, можливо, там знайдеться для вас кімната. Не знаю тільки, чи в готелі приймуть вашого звіра...

— Спробую щастя...

— Ага, ще одне, Лапраде! Якогога менше водиться зі стеками.

— Зі стеками?

— Це аборигени. Так їх називають роз-

відувачі: «стеки», палиці. Вони схожі на палиці. На щастя, стеки не належать до гуманоїдів і в нас тут нема ніяких історій з їхніми жінками. Адже, подекують, на інших планетах чоловіки... Гаразд, машина відвезе вас з вашим багажем до готелю. Завтра чекаю вас з доповіддю в дирекції рівно о восьмій. До речі, купіть собі офірський годинник — вони продаються в крамниці компанії. Тут, на Офірі, доба складається з двадцяти п'яти земних годин і дванадцяти хвилин, а я звик до точності, пане Лапрад.

Кав'ярня-готель виявилася приземкуватим складеним з колод двоповерховим будинком, що стояв у кінці вулички, яку утворювали хижки розвідувачів, робітників та інженерів. Утримувала цей заклад ще молода вдова, пані Сімпсон, їй допомагала її сімнадцятирічна донька Анна. Незважаючи на побоювання Старжона, Лео тут прийняли добре. Пані Сімпсон зачитувалася журналом «Райдер дайджест», а якраз недавно з'явився скорочений виклад книжки знаменитого Джо Діксона «Божі створіння», в якій цей журналіст спробував донести до широкої публіки суть складних біохімічних і генетичних дослідів Анрі Лапрада. Тераї насилу стримався, коли люб'язна пані Сімпсон, сповнена гордості, що в неї поселиться син прославленого вченого, згадала цю книжку. Адже саме криклива назва книжки викликала гнів у американських фундаменталістів, усе ще впливових в окремих штатах, і призвела до трагедії. Анна ж тільки мовчки зашарілася, що дуже пасувало її личку повненької білявки.

— Обід через дві години, пане Лапрад,— мовила пані Сімпсон.— А поки приготують вашу кімнату, можете посидіти в сусідньому барі. Він теж належить нам, пиво там чудове, та й вибір напоїв непоганий.

Тераї зайшов до бару й сів у кутку, Лео розлігся біля його ніг. Безбарвна покоївка спитала, що їм подати.

— Для мене пива. Для Лео кока-коли у великій мисці.

— Кока... для цього звіра?

— Нічого не вдієш, щодо напоїв у нього інший смак.

— Ви що, глузуєте?

— Принесіть і самі побачите!

Відвідувачі з'юрмились довкола них, чекаючи з цікавістю, що буде далі. Роздосадуваний Тераї підвівся:

— Послухайте, друзі! Я тільки-но прилетів, а тому ставлю питво для всіх. Ви, певне, працюєте на ММБ? Я теж. І хочу лише одного: жити в злагоді з усіма. Але я не бажаю, аби мене роздивлялися, наче якоесь чудовисько, тільки тому, що я олімпійський чемпіон і зі мною Лео. Лео — паралев, його розум штучно розвинутий. От і все. А щодо решти, то він звичайнісінький лев. Він дуже лагідний, коли йому не докучають і не загрожують. Але в противному разі... Ви знаєте, на що здатен розлючений лев? Ну так от, Лео здатен на більше!

— Ми не хотіли тобі заважати! — озвався високий розвідувач. — Але згодься, не часто доводиться бачити, як лев п'є кока-колу!

— Гаразд, дивіться, а потім дайте нам

спокій. Я тут буду не менше року, ви ще встигнете надивитись на нас.

Покоївка повернулася з бляшанками пива й кока-коли, поряд на таці стояли склянки й невелика супова миска. Тераї розкрив бляшанки, вилив кока-колу в миску, й Лео під захопливі вигуки глядачів вихлебтав свій напій до дна.

— Ну що, подивилися? А тепер дайте йому спокій! Я вже сказав: сьогодні всім по склянці за мій рахунок!

Так Тераї вперше зустрівся з тими, хто мав стати його товаришами по роботі. Тут були найрізноманітніші люди: дипломовані геологи-розвідувачі й розвідувачі-практики; європейці, американці, росіяни, китайці, кілька африканців і навіть один малаєць. Усі вони перемовлялися англо-російським жаргоном або — залежно від культури кожного — більш чи менш правильною англійською чи російською мовою, які давно стали мовами космосу.

Коли Тераї пояснював уже вдесяте, чому він прилетів на Офір II, до бару зайшов чоловік, і всі, побачивши його, стишили голоси. Низенький механік-парижанин, що сидів ліворуч від Тераї, підвівся навпочіпки й прошепотів йому на вухо:

— Це голландець! Дивись не зв'яжуйся з ним...

Лапрад обернувся, зміряв прибульця оцінливим поглядом. Майже такого самого зросту, як і він, але ширший у плечах, важчий, з уже окресленим животом. Років тридцяти п'яти. На вузькому обличчі близько до зламаного носа глибоко посаджені світло-

голубі очі. Могутня щелепа й довгий шрам на лівій щоці. Він попростував до геолога.

— Це ви новий бос? Одразу з дитячого садка? Скажу вам, зі мною поведьтєся якнайтихіше. Я — Ван Донган! Мені начхати на всяких ваших покровителів: я не дозволю, щоб мною командував якийсь шмаркач. Затямте собі це, більше повторювати не буду!

Він різко обернувся і, подавшись у дальній кінець бару, сів там осторонь від усіх.

— Що це за суб'єкт? — спитав Тераї сусіду.

— Він відкрив рудник Магрет, поки що найбагатший. До вашого приїзду вважався великою жабою в нашій маленькій калюжі. І постарєється нею залишитись.

— І може домогтєся успіху?

— Атож, хай йому біс! На жаль, може.

— Здаєтєся, ви вже надто його тут шануєте.

— Ніхто його не шанує, цього негідника. Він дужий, як бугай, і немилосердно б'є всіх, хто не коритєся йому. Бачу, ви теж не з слабеньких, але навряд чи маєте такий досвід, як він. Головне, для голландця немає заборонених прийомів. Точніше, він тільки й вдаєтєся до заборонених!

Тераї знизав плечима: поживемо, побачимо.

До бару зайшов старий з червоним носом і посоловілими очима. Його колись чудовий комбїнезон розвідувача зовсім вицвів і витєрся до дірок, кожна з яких свідчила про убозтво господаря... або про повну байдужість до всього на світі.

— А це хто?

— Старина Мак-Грегор. Пиячить. А шкода. Адже це він перший висадився тут двадцять років тому й відкрив великі поклади. Чудовий інженер, перший тутешній директор. І ось тепер...

Механік замовк, відтак повів далі:

— І все ж таки він прекрасна людина, а коли тверезий — справжня скарбниця найрізноманітніших відомостей про Офір. Він єдиний знає мову стеків, єдиний може з ними вільно спілкуватися.

— Чому він так спився?

— Ніхто не знає. Одні кажуть, що він не може дивитись, як компанія поводить ся зі стеками, інші — що він зламався через любовну драму, а ще дехто твердить, ніби в горах з ним сталась якась дивна історія, після неї він трохи схибнувся. ММБ далі виплачує йому платню, бо ніхто краще за нього не знає Офір. Але останнім часом він дуже напивається, тож навряд чи це триватиме довго.

Мак-Грегор замовляв собі віскі. Будучи вже добре напідпитку, щоразу довго дивився на свою склянку, потім різко підносив її до рота й залпом випивав до дна. Ніхто, здавалося, не звертав на нього уваги. Лапрад знову заговорив з сусідами, намагаючись з їхніх розповідей скласти собі уявлення про умови роботи, про небезпечних тварин і рослин, дізнатися про важкопрохідні стежки. Мак-Грегор підійшов до стойки замовити ще склянку віскі. Він побачив Тераї, уважно придивився до нього й пробурчав:

— А-а, це ти, той самий? Отже, мені залишилось уже недовго...

І він, погойдуючись, рушив до свого столу.

— Що він хотів сказати?

— Та так, нічого, — відповів механік. — Просто він дивакуватий. Каже, що точно знає день своєї смерті. Особливо коли вип'є, як сьогодні...

Механік урвав глухий удар і крик, що пролунав услід за ним. Тераї обернувся. Мак-Грегор лежав на підлозі із закривавленим обличчям, а над ним із стиснутими кулаками схилився голландець.

— Що, отримав своє, клятий п'яничко? Може, хочеш ще? — Голландець випростався з холодною посмішкою. — П'яний вепр штовхнув мене, ось я й провчив його. Хтось, може, проти цього?

Озвались невиразні голоси, почулось глухе ремствування, яке швидко затихло. Лап-рад знизав плечима. Врешті-решт це його не стосувалося.

Проте він підійшов до Мак-Грегора, щоб допомогти йому підвестись.

— Ей, ти! Не чіпай його!

— А якщо зачеплю?

— Я тебе відучу тицяти свого носа куди не слід!

Тераї раптом відчув смертельну втому. «Тільки тому, що я олімпієць і на дві голови вищий за інших, — подумав він, — усякі негідники скрізь затівають зі мною бійку, аби пересвідчитися, що вони не слабші і я не являю для них небезпеки. Це було вже стільки разів, що здається, ніби без кінця повторюється одна й та сама сцена. Гаразд, так цьому й бути!»

— Що ж, спробуй, відучи. Лео, ні з місця!

І враз голландець так несподівано ударив юнака ногою, що Тераї не зміг ухилитися. Він устиг лише вивернутися, й удар дістався йому в ребра, а не в живіт. Незважаючи на біль, Тераї зумів відстрибнути назад і в такий спосіб пом'якшити прямий у щелепу, який ковзнув по його лівій вилиці. Він відступив, аби не спіткнутись об Мак-Грегора, що далі лежав непритомний. Ван Донган одразу ж кинувся в атаку, але тепер Лапрад зупинив його різким прямим у підборіддя. Після цього Тераї тільки парирував удари противника, спокійно вивчаючи його й вичікуючи слушної миті. Нарешті така нагода трапилась і йому вдалося завдати подвійного удару: лівий гак у печінку й одразу ж — прямий у сонячне сплетіння. Обидва удари глухо пролунали майже водночас. Ван Донган зігнувся в три погібелі, впав на коліна, а потім повільно звалився набік під захоплені крики приголомшених глядачів. Один з них підбіг до Тераї й вигукнув:

— Ей, юначе, тепер ти можеш просити в старого Жюля, що хочеш! Цей мерзотник украв у нас дві заявки, а коли ми з Дугласом спробували подати голос, він обох нас уклав у лікарню. Я вірив, що колись йому продірявлять шкіру, але навіть не мріяв, що хтось за всіма правилами наб'є йому морду! Де ти навчився так битись?

— Де там битись! Так, займався трохи боксом. А потім сутички з матросами на островах...

— Трохи боксом! Боже мій, від твого

прямого звалиться й чемпіон, рука ніби сама б'є.

— Отже, Луїджі правду казав? Ти той самий олімпієць... Бережись!

Руде тіло майнуло в повітрі й збило його з ніг. Пролунав короткий зойк.

— Назад, Лео! Я тобі наказав...

— Він урятував тобі життя, твій лев,— мовив Жюль.— Голландець ледь не встромив тобі ножа в спину!

Тераї схопив за гриву лева й щосили потяг його назад. Лео заревів, обернув голову із закривавленими іклами, але побачивши, що це Лапрад, заспокоївся, сумирно всівся в кутку й заходився облизуватись, як кішка.

— Лікаря! — крикнув хтось.

— Якого лікаря? Він своє отримав!

Голова Ван Донгана була дивно деформована, скальп зірваний, права рука все ще стискала ніж. Розвідувачі зблідши, презирнулись.

— Знаєш що, голубе, — мовив один з них,— ти й твій лев... Краще вже бути вашими друзями!

— Я займусь Мак-Грегором. Якщо поліція шукатиме мене...

— Поліція? — в натовпі почулося іронічне хихикання.— Ти хочеш сказати директор? Він сам тут і суд, і поліція. Звісно, Старжон розгнівається. Голландець — його найближчий підручний. Але ти не хвилюйся. За тебе свідчитимуть стільки людей, скільки треба буде, навіть ті, хто нічого не бачив!

Тераї схилювся й підняв Мак-Грегора.

— Де його хижка?

— Ходімо, я тебе відведу, — озвався Жюль. — А ти, Лоуренсе, біжи по лікаря.

Від кав'ярні до хижки Мак-Грегора було метрів з двісті. Вже настала ніч, перша ніч Тераї на цій планеті. Все здавалося йому незвичним: повітря, що трохи відрізнялось від земного, запахи, крики нічних тварин. У незнайомому небі переслідували один одного два місяці. Лео, що біг за господарем, раз у раз зупинявся, приножуючись до вітру. Раптом відкілясь зліва долинув пронизливий несамопитий свист, лев відповів погрозовим риком і присів для стрибка.

— Заспокойся, друже! — посміхнувся Жюль. — Ніякої небезпеки! Звір, що так гучно свистить, — це лише жаба завбільшки з кулак. Тут нема небезпечних тварин. Ну ось ми й прийшли.

Лапрад зайшов до кімнати й поклав Мак-Грегора на незастелене ліжко. В будиночку з колод була тільки одна кімната з великим почорнілим каміном — очевидно, взимку тут холодно. Стіл, криві табуретки й сила-силенна обшарпаних книжок — от і вся обстановка. Поки Жюль змивав кров з обличчя шотландця, Тераї переглянув кілька томів — твори з практичної геології та рудної справи, романи — і все це п'ятьма чи шістьма мовами.

— Мак розмовляє цими мовами?

— Так, і ще мовою стеків. Він тут єдиний добре володіє їхньою мовою. Я можу зв'язати лише кілька слів. Надзвичайно важка мова!

Мак-Грегор, безперечно, був освіченою людиною.

— Ти сказав, що він інженер?

— Еге ж, і він був першим директором, до Старжона, перед тим, як запив.

— Як він себе почуває?

— Скоро опритомніє. У Ван Донгана вкрай підлі удари... Були, на щастя! Як чудово, що про нього можна говорити в минулому часі!

— Невже ви його так ненавиділи?

— Він був негідником. Мерзенним негідником на службі в людини, яка не знає жалю й думає лише про прибутки. Ти сам переконаєшся. Навіщо ти прилетів сюди, Лапраде?

— На Землі надто багато божевільних. Я ситий ними по самісіньке горло.

— Божевільних ти знайдеш і тут. На скільки в тебе контракт?

— На рік, з правом продовження.

— Лише на рік? Мабуть, їм конче потрібен добрий геолог, якщо вони згодились на такий короткий строк. Працювати на ММБ— не мед. Усе, що вони друкують у своїх рекламних проспектах,— брехня! Девіз ММБ: «Іди або здохни», а точніше: «Іди й здохни».

— Що ж, побачимо!

— Бачу, ти вмієш за себе постояти, олімпійцю, одначе... Ага! Мак опритомнів і знову з нами.

Старий спробував підвестись на ліжку, але Жюль стримав його.

— Де я? Що зі мною? О, моя голова!...

— Ти випадково штовхнув голландця, і він тобі всипав, розбив довбешку. Коли

Лапрад хотів заступитися, він намагався і йому всипати. Але трохи прорахувався й сам ураз опинився на підлозі! Тоді йому забаглося погратися з ножом, і Лапрадів лев його порішив.

— Порішив? О так, Лапрад. Олімпієць. Людина долі! Я знав, що ти маєш прийти, але не знав коли. В житті всього не запам'ятаєш. А тепер мені лишилося півроку життя і заплатити один борг... Гори Долі! Пухі, або стеки, як ви їх називаєте, знають про це. І від цього помирають. Голос мені все пояснив...

Він знову впав на постіль і замовк. До хижки квапливо зайшов лікар.

— Що скоїлося? Знову жартики Ван Донгана? Коли це скінчиться?

— Вже скінчилось, лікарю. Вам більше не доведеться лікувати жертв цього мерзотника. Познайомтесь, Лапраде, це лікар Вертес, друг бідних розвідувачів.

Лікар Вертес був високий і худий, клинцювата борідка й пронизливий погляд надавали йому майже мефістофельського вигляду. Він утупився в Тераї.

— Хм, чудовий зразок! Метис, чи не так?

— Еге ж, і цим пишаюсь.

— Тут нема чим пишатися й чого соромитись. Нумо подивимось краще нашого потерпілого. Коли б він не пив, як свиня, прожив би до ста років без жодних геріатрів! Можете йти собі, я сам ним займаюсь.

Коли вони повернулись до бару, хвилювання ще не вщухло. Труп голландця прибрали, але на підлозі ще видно було темно-

коричневі плями. Тераї зустріли криками «ура», дружними попліскуваннями по плечу, запрошеннями випити. Викликана на підмогу Анна стояла за стойкою, не зводячи з Тераї захопливих очей. Від усього цього він ніяковів.

— Послухайте, друзі! Я хотів би пообідати спокійно. Я голодний і стомлений. Отож будьте добрі, облиште мене. Ми ще побачимось.

Він пообідав разом з Лео в маленькій кімнатці. Анна подавала йому, шаріючись щоразу, коли він звертався до неї. Лео недовіливо обстежив її й нарешті влігся впоперек порога.

— Що, Лео, побоюєшся? Можливо, ти й маєш рацію, хоча не думаю, що сьогодні нам іще щось загрожує. Завтра чи згодом будь-що може трапитись, коли, звісно, все те, що мені розповіли, правда.

Наступного ранку Старжон прийняв Тераї більш ніж холодно.

— Отже, тільки-но з'явившись, ви зі своїм левом убили одного з моїх найкращих людей! Так, я знаю, що він учинив неправильно, завадивши вам підвести цього алкоголіка. Вчинив він неправильно й тоді, коли схопився за ножа. Ваше щастя, що стільки людей свідчать на вашу користь, Лапраде. Інакше ви вже сиділи б за ґратами, чекаючи найближчого зорельота рейсом на Землю. А втім, облишмо це: що з воза впало, те пропало. Зараз ви повинні негайно зайнятися картами. Досі без справжнього геолога ми працювали, покладаючись лише на досвід розвідувачів, які обстежили тільки поверхневі

рудні виходи вздовж схилів плато Віра й каньйону річки Берое. Тут, тут і тут.

Він вказав точки на карті, що висіла на стіні.

— У вашому розпорядженні буде карта, складена за даними аерофотозйомки й доповідями розвідувачів. Добре вивчіть її, там багато даних, але їх слід уточнити й дати правильне тлумачення. Я хотів був дати вам у помічники Ван Донгана, але ви його вбили! Отож тепер і виплутуйтеся самі, як знаєте.

— Я візьму Жюля Тібо. А яка ваша система? Я думав, що всіма розвідуваннями займається тільки ММБ, та вчора мені сказали про якісь індивідуальні заявки.

— Он як! Ніяких індивідуальних заявок насправді немає. Коли окремі розвідувачі знаходять по-справжньому цінне перспективне родовище, вони ставлять заявочні стовпи від свого імені, а після ретельної перевірки отримують від нас додаткову винагороду, іноді досить велику. Це вони й називають індивідуальними заявками.

— Ясно. Розумію. Який штат буде в мене?

— Три креслярі-картографи. Що ж до розвідувачів, беріть, кого хочете. Єдине, що мене цікавить,— це результати. Ваша кімната номер шістнадцять, у кінці коридора. Але щоб ваш лев не плутався в мене під ногами!

Протягом довгих тижнів Тераї працював як одержимий і навіть вечорами брав матеріали до себе, в збудовану з колод хижку, що тепер правила йому за житло. Житло просте, але цілком комфортабельне, з робочим кабінетом, спальнею, ванною й кухнею,

якою він, однак, майже не користувався, волюючи столуватися в кав'ярні. Він уже познайомився майже з усіма членами земної колонії, що було, до речі, зовсім неважко, бо вона не налічувала й трьохсот душ, в основному чоловіків; окрім них, було тут кілька незаміжніх жінок та кілька подружжів з дітьми. Лео душе швидко заприятелював з юними колоністами, а коли на десятий день свого перебування на планеті він наздогнав і вбив гірського вовка, що спустився з плато, то нажив собі друзів і серед їхніх матерів.

Цей вовк був першим великим звіром, якого Тераї побачив на Офірі II. Він і справді віддалено скидався на вовка, хоча шкіра в нього зовсім гола й лише на черепі стримів жмуток жорсткої шерсті.

— На плато їх чимало, особливо поблизу Гір Доли,— пояснив йому Жюль Тібо.— На щастя, вони рідко збираються в зграї, бо тоді справді були б небезпечні для розвідувачів-одинаків. Малюкові пощастило, що твій лев надбіг вчасно.

— Як він себе почуває?

— Укус глибокий, але лікар Вертес каже, що все минеться.

— Гори Доли! Звідки така дивна назва?

— Це Мак-Грегор так їх назвав. Він твердить, ніби це точний переклад туземної назви. Скажу відверто, я ніколи не замислювався, чому їх так називають. Їх скоріше можна було б назвати «Мертві Гори» або «Гори Розпачу».

— Невже там так погано?

— Сам побачиш, якщо підеш зі мною наступного разу. Час зайнятися розвідкою

в новому районі. Відроги плато Віра вже досить вивчені.

— Поглянь,— мовив Жюль,— он там, унизу, поселення стеків. Я знайомий з їхнім вождем. Хочеш, навідаємось до нього?

Село, скоріш хутірець, причаїлось у вузькій долині, оточеній з усіх боків палісадом і ровом. У ньому було з півтора десятка будиночків, точніше глиняних і кам'яних халупок, укритих широким листям, укладеним немов черепиця. На майдані посеред села видно було кілька незвичних, тонких, високих постатей.

— Власне, Старжон заборонив мені з ними спілкуватися, але вважатимемо, що в мене погана пам'ять. Спустимосся до них, Жюлю!

Коли вони наблизились до села, вузький місточок був квапливо піднятий, а в землю перед ними вдарило кілька стріл.

— А, хай йому біс! Це через твого лева! Я зовсім забув. Зачекай мене тут.

Жюль спокійно рушив уперед, викрикуючи якісь слова місцевою мовою. Стріли перестали свистіти, над палісадом з'явилась голова. Тераї взяв бінокль, щоб краще її роздивитись. Голова була ніби карикатура на людину, з кущиком зеленуватого волосся, двома глибоко посадженими очима, довгим вузьким носом, щілиноподібним ротом і підборіддям калошею. Вона радше скидалася на відображення людської голови у викривленому дзеркалі з кімнати сміху — така неймовірно вузька й витягнута.

Жюль покликав Тераї:

— Можеш спуститися, все гаразд. Тільки залиш Лео за палісадом, хоч би цього разу!

Щоб пробратися крізь низеньку брамку, Тераї довелось нахилитись. Жюль стояв у натовпі туземців, і Лапрад одразу ж зрозумів, чому розвідувачі прозвали їх стеками: вони й справді були схожі на палиці або скорше на тих земних комах, яких називають богомолами. Прямі тендітні ноги спирались на вузькі ступні, тіло звужувалось до голови, немов шийка пляшки, тонкі руки закінчувалися худими, немов у скелета, долонями з шістьма довгими пальцями. Стеки були вдягнені в коротенькі спіднички й озброєні луками та стрілами з вправно відшліфованими кам'яними вістрями. Дехто мав металеві ножі, що перетворилися від тривалого користування й багаторазового точіння на своєрідні плоскі стилети. Тераї одразу ж упізнав їх — такі ножі постачали за безцінь Земля й Нью-Шеффілд, аби тільки спекатися своїх надлишків. Найвищий серед туземців ледве сягав Тераї грудей.

Жюль говорив, невпевнено вимовляючи шиплячі та ляскучі слова.

— Я силкуюсь їм утовкмачити, що твій лев — друг, — пояснив він, — але, як на те, він дуже скидається на одного з тутешніх хижаків. Щоправда, тепер у цих краях їх немає, але зображення цього звіра зберігається в їхньому храмі. Вони кажуть, що Лео — це чуїнга-гха, і спробуй довести їм, що це не так!

До двох десятків туземців невпевнено приєднались і жінки, а потім з усіх боків

висипали й крихітні діти, рухливі й верткі, наче зелені ящірки, що підвелися на задні лапки. Одне маля стало перед Тераї, зміряло його очима з ніг до голови, завертілося на місці, засміялось вартим подиву людським сміхом, а потім викрикнуло пронизливим голосом щось таке, від чого розвеселилася вся юрба.

— Що він сказав? — спитав Тераї.

— Я не зовсім зрозумів. Адже я знаю лише кілька їхніх слів. Та, здається, він сказав, що ти найбільший звір, яких він бачив у своєму житті!

— Хм... Ти не знаєш, хто їм дав ці ножі?

— Ми, розвідувачі. Стеки — славні істоти й іноді йдуть до нас провідниками. Вони живуть з полювання, до того ж ще щось вирощують. Вимираюча раса, але цього разу земляни тут не винні. Стеки повернулись до кам'яного віку, і повернулись задовго до того, як ми прийшли на цю планету. Їх залишилося небагато, вони зовсім сумирні, а що ніхто не збирається колонізувати Офір II, то вони поволі зникнуть самі, без будь-яких трагедій.

— Але чому вони вимирають? Поглянь, скільки дітей і всі живі, дужі на вигляд!

— Вони часто помирають, не досягши повноліття. І ніхто не знає чому. Цей світ належить ММБ, а компанія аж ніяк не цікавиться інопланетянами. Її хвилюють тільки прибутки. Стеків ніхто ніколи не вивчав. Мак-Грегор каже, що невдовзі після обряду посвячення вони вдаються до масових самогубств. І він зізнався, що знає причину. Спитай його сам. Якщо є на цій нещасній плане-

ті фахівець, який добре знає стеків, то це він. Але подивись на дорослих!

Поряд з веселими жвавими дітьми чоловіки й жінки зі своїми витягнутими обличчями та втомленими нечастими рухами здавались особливо сумними й малорухливими.

— Хвороба?

— Невідомо. Лікар Вертес намагався знайти збудники, та дарма. До того ж він не має необхідних приладів, а Старжон дивиться на такі дослідження скоса. Каже, зайве марнування часу.

— Гаразд. Я спитаю Мака. І попрохаю навчити мене їхньої мови. Цей народ мене зацікавив. Багато їх залишилось?

— На дослідженій частині континенту ми знайшли з десятків поселень. І куди більше покинутих міст. В інших місцях їх не бачили. Але колись це була велика раса. Вся планета вкрита руїнами. Ти сам побачиш руїни величезного міста на плато Віра. Ми будемо там завтра.

Жюль сказав на прощання кілька слів, на які стеки не відповіли, й вони вийшли через низеньку брамку із села. Лео зустрів їх незадоволеним широким позіхом, а тоді підійшов до брамки й зухвало окропив стовп.

— Лео! — обурено крикнув Жюль.

— Він образився, що ми залишили його за палісадом,— пояснив Тераї, засміявшись.— От і поставив свою мітку, аби знали, що тепер і це поселення входить у його мисливську територію!

Наступного дня з верхівки пагорба побачили стародавнє місто. Воно лежало в низині

на східному березі великого синього озера. Руїни вкрилися заростями, але подекуди над буйною зеленню ще височіли башти. «За земними нормами, — подумав Тераї, — в цьому мертвому місті могло жити від трьохсот до п'ятисот тисяч жителів».

Вони спустилися в низину й пробралися до міста, прорубуючи собі дорогу мачете. В центрі, біля самого озера, бруківка виявилась зробленою так майстерно, що навіть через стільки століть рослини майже ніде не змогли пробитися між бруком.

З десяток вулиць збігалися до напівкруглого майдану, що виходив на набережну, від якої протяглися в озеро численні моли та причали. Два маяки, майже не зачеплені часом, стерегли гавань.

— Ночуватимемо в лівій башті, — сказав Жюль. — Я тут частенько зупинявся. Там є сухі кімнати, і стелі ще міцні. Стародавні стеки вміли будувати...

І справді каміння в стінах було так щільно підігнане, що інколи неможливо було розрізнити швів.

— Чи відомо хоч приблизно, скільки років цьому місту?

— Так. Коли Мак був директором, він надіслав зразки дерева на Землю для радіовуглецевого аналізу. Місто не таке вже давнє — йому від чотирьох до трьох тисяч двохсот земних років. Цікаво інше: видимо, це було перше покинуте стеками місто. Чим далі звідси, тим пізніший час запустіння міст, ніби саме з цього місця виходило якесь смертоносне випромінення. На північному материка, наприклад, міста були заселені ще

дві з половиною тисячі років тому. Так чи інакше, скінчилося все швидко: на всій планеті цивілізація стеків загинула за які-небудь шістьсот років. Коли в Ксенологічному бюро Об'єднаних Націй дізналися про це, сюди хотіли надіслати наукову експедицію, однак ММБ запротестувала. В них необмежені права, ця планета цілком у їхній владі ще на сорок років!

Поки Жюль влаштувався на ночівлю, Тераї з Лео оглядали руїни. Лапрадові хотілося визначити рівень зниклої цивілізації. В одному з уцілілих будинків стіни були прикрашені розписом і барельєфами. На зображеннях не було складних машин, але стеків скрізь оточували домашні тварини, верхові або в'ючні, схожі на коней та биків. Траплялись і деякі подоби собак у сценах полювання на шуїнга-гха — цих хижаків Тераї впізнав одразу ж, вони справді скидались на коротколапих левів. Стеки були озброєні луками, списами й своєрідними арбалетами з прицільною рамкою. Дехто мав щити на зразок нагрудних панцирів.

«Неодмінно треба провести розкопки, — думав Тераї.— Але я ладен іти на парі, що вони не поступалися перед європейцями чотирнадцятого століття. Судячи з намальованої на стіні карти, вони вже плавали всіма морями. Що ж сталося з цією могутньою цивілізацією, що її зупинило? Три тисячі років! Вони явно випереджали нас. Три тисячі років тому в нас тільки починався залізний вік! Мої галльські предки воювали між собою, мої китайські предки лише вчилися філософствувати, мої предки маорі ще не ви-

йшли з Азії, що ж до моїх індіанських предків, то тільки великий Маніту знає, що вони тоді робили!»

Він повернувся до табору й розповів Жюлеві про свою знахідку.

— Авжеж, я знаю цей будинок. Там є й інші, де збереглись навіть дерев'яні балки й двері. Вони все робили зі стовбурів гаю, а цю деревину жодна гнилизна не бере. Ми її застосовуємо для кріплень у шахтах. А черепиця? Ти бачив, як вона в них щільно підігнана? Навіть ураган не може її зірвати. Муляри вони були чудові й працювали на віки, як наші єгиптяни або будівельники середньовічних соборів. Але про стеків ми не знаємо нічого, або майже нічого.

Ніч вони провели спокійно в башті, в сухій, добре зачиненій кімнаті зі стрілчастим склепінням, і на світанку покинули місто. Тепер для Тераї почалося справжнє знайомство з Офіром.

Спершу тягся ліс, потім — велика зелено-руда савана, далі пішли глибокі каньйони, в які річка Ото-Ото спадала мальовничими водоспадами. Сонце безліччю веселок розквітчувало водяний порошок, що зависав над ними. Подекуди вздовж давньої напівзарослої дороги траплялись руїни окремих ферм або сторожових веж. Ночі, коли місяці гнались один за одним, відкидаючи численні рухливі тіні, були такі гарні, що інколи подорожні не могли заснути, незважаючи на втому. Вдень часто здіймались грози, тоді виходили з берегів — ні перейти, ні переїхати! — річки й доводилось вичікувати, коли спаде вода. А потім почалося сходження че-

рез праліс до підніжжя Гір Долі. Одначе звідси вони повернули назад долиною річки Берое, перетнули каньйон Мерця (тут колись знайшли труп розвідувача, наполовину обгризений хижачами). Нарешті вони піднялись на плато Віра, де на них уже чекав вертоліт, щоб відвезти назад до Джонвіля.

А потім потяглись довгі дні: обробка записів, уточнення карт, аналіз зразків, попереднє оконтурювання родовищ та інша лабораторна рутинна. Скидалося на те, що Гори Долі багаті найрізноманітнішими рудами, і Тераї вирішив зосередити розвідування в цьому районі. Але він не забув про таємницю стеків і якось увечері пішов до Мак-Грегора. Старий читав за столом. Тепер він не пив і майже не виходив зі своєї хижки.

— А, от і ви! Що ж, вам перше слово. Я вже не пам'ятаю, хто кого мав був навідати, ви мене чи я... Всього не запам'ятаєш! А втім, дарма. Ви прийшли навчатися мови стеків, чи не так?

— Як ви здогадались?

— Я про багато що здогадуюсь, Лапраде, багато знаю, але волів би цього не знати... або забути! Нам залишилося тільки чотири з половиною місяці, а мова пухі важка. Одначе я встигну дати вам основи, далі ви зможете вивчати її самі... коли мене не стане. Де ви були останнім часом?

— Ходив на розвідку з Жюлем до Гір Долі. Здається, там багаті родовища.

— Атож, дуже. Я сам був там і заходив ще далі, за перший гірський хребет і навіть за Бар'єр! До безіменної притоки річки

Фаво, яка південніше впадає в Сарро. Краще б я тоді поламав собі ноги!

— Але ж чому? І чому ви не залишили свої записи в конторі, якщо вже побували там? Адже ніхто інший ще не обстежував цей район..

— Дарма ви мене питаєте про це, Лапраде! Я вам не відповім. Краще займемося мовою пухі, заради якої ви прийшли до мене. Для початку, в ній сім часових форм...

Це були справді дивовижні уроки! Тераї був здібний до мов,— він володів сімома земними мовами — проте мова пухі виявилася вкрай важкою. До того ж Мак-Грегор був дивним учителем. Інколи він міг годинами пояснювати якийсь складний граматичний час, але частіше віддавався спогадам про свої геологічні розвідки на Офірі II або на інших планетах. Тераї не шкодував, бо черпав з його розповідей чимало корисних відомостей. Хоч Мак-Грегор не дуже знався на сучасних теоріях, він лишався неперевершеним у всьому, що стосувалось практичної геології. Іноді він раптом замовкав на половині фрази й довго дивився перед собою в порожнечу, відтак схоплювався й вів далі розповідь, ніколи не плутаючись і не помиляючись. Але якось, отямившись після такої паузи, він вилаявся й сумовито сказав:

— Бачиш, хлопче, я знаю, що помру 17 січня 2224 року рівно о восьмій годині двадцять п'ять хвилин, але не знаю, як це станеться. І це справжнє пекло! Він міг би мені сказати, негідник! А може, він сказав? І я просто забув?

— Хто? — спитав Тераї.

— Цього я тобі не скажу! Ти збожеволієш, якщо теж захочеш дізнатися. В цьому є щось страшне, чаклунське... Послухай мене, лети звідси, тільки-но скінчиться твій контракт. У небі безліч інших планет!

Так Мак-Грегор передостаннього разу згадав про свою долю, яка чекала його.

Настав день, коли Тераї відчув, що він досить добре оволодів мовою, аби самому відвідати село пухі. Під приводом якоїсь перевірки він вирушив до них на вертольоті, залишивши Лео на опіку Анни. Паралев і дівчина встигли здружитися, і Лео часто з настанням ночі супроводжував її.

Вертоліт не налякав пухі. Декому з них уже доводилось літати в ролі провідників на гвинтокрилій машині. Але Тераї прийняли недовірливо. Недовіра розсіялась, коли він сяк-так розтлумачив, що прийшов од Мак-Грегора. Тоді його запросили до халупки. Поки він сидів біля центрального вогнища й курих свою люльку, господарі меланхолійно жували листя шамбали.

Тільки під час другого гостювання, відчувши, що він уже досить вільно розмовляє й що туземці ставляться до нього приязніше, Тераї зважився задати вождеві запитання, яке давно його мучило:

— Скажи, Іхен-То, якщо це не суперечить вашим звичаям, чому на протигагу вашим радісним і щасливим дітям ви такі сумні? Це через недугу?

Вождь довго мовчав, а потім відповів:

— Їхня доля ще не прочитана!

— Прочитана? Ким?

Іхен-То, схиливши голову, тричі торкнувся грудей довгим гострим підборіддям, відганяючи злих духів.

— Ти не нашого закону. Ти не пройшов випробування. Послухай мене, не ходи більше в гори, де заходить сонце, не ходи в Гори Долі! Не перетинай Бар'єру!

Тераї знав, що Бар'єром називають стрімкий хребет, звідки починається Берое; він здалеку бачив цю кам'яну стіну під час своєї експедиції з Жюлем Тібо. За даними повітряної розвідки, за Бар'єром з півдня на північ тяглася глибока долина з тією самою безіменною притокою Фаво, про яку казав Мак-Грегор. За нею було ще одне пасмо, від якого до кінця материка простягалась західна рівнина. Мак-Грегор перетяв Бар'єр і от каже, що знає день і годину своєї смерті. А тепер Іхен-То пояснює безтурботність дітей племені тим, що доля їхня ще не прочитана, і закликає Тераї, який «не пройшов випробування», ніколи не перетинати Бар'єру. В цьому було щось дивне, навіть зловісне. Але Тераї знав, як насторожуються люди коли справа стосується їхніх вірувань, і тому цього разу більше нічого не розпитував.

Фатальна дата, 17 січня 2224 року, наближалась, і Тераї чекав її з тривогою й цікавістю: чи здійсниться пророкування Мак-Грегора? Він ще не раз бував у селі пухі, але так і не розгадав їхньої таємниці. Туземці були гостинні, звикли навіть до Лео, але одразу ж замикались, тільки-но мова заходила про Гори Долі або взагалі про те, що лежало на захід від їхнього плато. Однак з уривків розмов Тераї вияснив цікаву річ:

досягши певного віку, всі без винятку підлітки здійснюють своєрідне паломництво в гори, та через кілька днів повертається лише частина з них.

Шістнадцятого січня, коли по обіді Тераї повернувся до себе, він почув стукіт у заднє вікно, що виходило на зарості чагарника. На його превеликий подив, це був Луїджі.

— Ти що, забув, де двері?

Юний Луїджі, щирій шанувальник олімпійця, частенько зазірав до нього.

— Тс-с-с! Чи можна мені влізти у вікно?

— Звичайно. Але навіщо така таємничість?

Одним стрибком Луїджі опинився в кімнаті і, пересвідчившись, що знадвору його не помітно, сказав:

— Мене послала Анна! Вона кохає вас, і... Знаєте, якби це були не ви, я б ревнував! Анна й Луїджі недавно заручились.

— Для ревнощів у тебе нема жодних підстав. Але чого хоче Анна?

— Попередити вас. Сьогодні вранці вона підслухала розмову двох чоловіків. Старжон наказав пристрелити Лео.

— Пристрелити Лео? Чому?

— Не знаю. Можливо, для того, щоб примусити вас полетіти звідси. Або, якщо ви захищатимете Лео,— а ви ж так і зробите! — скористатися з нагоди й убити вас теж. Люди подекують, що директором маєте бути ви, а не він!

— Ну, це вже ти вигадуєш, Луїджі! Я не відчуваю до Старжона симпатій, і він не відчуває їх до мене. Та через це вдатись до злочину? Адже ти знаєш, Лео, як і людина,

перебуває під охороною Закону про права розумних істот від 2080 року! Щоправда, цей закон порушували: взяти хоч би Тікану — найманці ММБ убивали там безкарно. Та в нашому випадку — я просто не бачу причини!

— Анна дещо розчула. Здається, це пов'язане з вашими планами почати розвідку в Горах Долі.

— Ось як? Цікаво. І хто ці люди?

— Вона їх ніколи раніше не бачила. Каже, чужі.

— Звідки вони взялись? Ти ж сам чергуєш у астропорту й знаєш, що вже два місяці не було жодного зорельота.

— Вони могли спуститися в іншому місці й дістатись сюди пішки або на вертольоті. Вчора вилітали й повернулись три вертольоти.

— Так, це вже серйозно, Луїджі. Анна може показати їх мені або описати? І коли вони збираються нас порішити?

— Завтра! Але вона не знає точно, коли й де.

— Гаразд, а зараз біжи звідси! Дивись, щоб ніхто тебе не помітив. Коли все, що ти сказав, правда, — ти ризикуєш не менше за мене. Дякую тобі! Сьогодні вже пізно, але завтра я постараюсь раненько зустрітись з Анною наодинці. Якщо застанеш нас в якомусь відлюдному місці, будь ласка, не стріляй!

При зустрічі Анна підтвердила все, що сказав Луїджі, й додала чимало деталей. Напередодні в кав'ярні снідали двоє. Вони всілися у найвіддаленішому кутку, не підозрю-

ючи, що лише дощана перегородка відділяє їх від кімнати, де дівчина саме писала листа своїм австралійським родичам. Спочатку вона не звертала уваги на їхню нерозбірливу розмову, але зненацька виразно розчула уривок фрази: «порішити цього паршивого лева». Тоді вона прихилилася вухом до дошки й цілком ясно почула подальшу розмову:

— Не розумію, якого дідька директорові так нетерпеливиться? — дивувався один з співрозмовників.

— Не нашого розуму діло, Джо. Старжон платить, і добряче платить. А на решту мені начхати!

— Здається, з господарем звіра так просто не впорашся. Спортсмен, олімпієць! І лев од нього не відходить.

— Таж нас двоє! Один займеться людиною, другий — звіром. Думаю, якщо ми в порядку законного самозахисту вколошкаємо Лапрада, директор на нас не розгнівається. Знатиме, як лазити по Горах Долі всупереч волі боса!

— І коли ти думаєш краще?..

— Та завтра ж удень. При першій-ліпшій нагоді.

Тут Анна почула стукіт монети об скло й поквапилася через кухню до зали, кинувши матері: «Не турбуйся, я сама візьму платню!» Вона підійшла до столу, коли двоє чоловіків уже підвелись, і, поки вони розплачувалися, встигла добре роздивитись їх.

— Один — високий, щоправда, не такий, як ви, але загалом високий, худий, чорнявий, зі смолянистими вусами, в сірому костюмі, як у туриста. Другий — нижчий, білявий, зі

скрученим носом, у робочому одязі. Коли високий клав здачу в кишеню, пола піджака відхилилася, і я побачила в нього на паску пістолет, який стріляє променями, ну, ви розумієте...

— Лазер?

— Еге ж, він!

— Ти певна, Анно?

— Так. Кілька років тому — я була тоді ще маленька — тут зупинявся корабель Зоряної варти. Один офіцер показував, як воно стріляє. Я певна.

Тераї присвиснув: ніхто, крім поліцейських і військових, не мав лазерів на Землі й ніхто, крім Зоряної варти, — в Космосі. Всім іншим мати лазерний пістолет заборонялось законом: це був важкий злочин, за який засуджували на п'ятнадцять років ув'язнення. Навіть поліція ММБ не мала лазерів, у всякому разі, офіційно.

— Дякую, Анно, твоє попередження означає для мене й для Лео життя. Але прошу тебе, нікому не розповідай про це, нікому, а ви обоє, ти й Луїджі, будьте дуже обачні.

— Будьте обережні, пане Лапрад. З вигляду ці люди — справжні вбивці!

Тераї повернувся до своєї хижки дуже стурбований. Він перевірів свій револьвер, хоч і не плакав особистих ілюзій, куля проти лазерного променя — надто вже нерівна партія! Він бачив, що Лео теж нервує. Лев гасав по кімнаті, раз у раз глухо рикаючи.

— Лео, друже, кепські наші справи! Двоє джентльменів полкують на твою шкуру, певне, хочуть зробити з неї килим, на мою теж, тільки не знаю, навіщо вона їм. Не думаю,

що Старжон — фундаменталіст, як ті негідники, що вбили наших батьків. Ти йому заважаєш, і я, мабуть, теж. Але чому, в чім справа? Гаразд, зробимо так... Ці двоє мерзотників навряд чи колись полювали на левів, а паралевів напевне вони у вічі не бачили, тому й не знають, на що ти здатен у заростях або в лісі. От там ми й сховаємось на кілька днів. Але передусім нам треба спорядитися для такої прогулянки й зазирнути до старого Мака. Може, він щось порадить.

Була вже восьма година, але заклопотаний Тераї зовсім забув про фатальний день і мить. Вважаючи, що двоє негідників не наважаться вбити його першого, особливо серед білого дня,— врешті-решт Старжон наказав порішити тільки лева,— він відіслав Лео обхідною стежкою в зарості чагарника, певен, що там жоден земний мисливець не зможе його вистежити. А сам подався навпростець до Мак-Грегора.

Старий сидів за столом, перед ним стояла пляшка віскі, маленький магнітофон тихесенько награвав шотландські мелодії.

— Ну, от і ви, Тераї! Сьогодні не буде уроку пухі: нема часу. Сьогодні той самий день і майже та сама хвилинка. Я не знав, чи ви прийдете, голос напророкував тільки мою долю, але, здається, в кінцевому підсумку вона пов'язана з вашою! Може, й ви помрете сьогодні? А якщо ви вже прийшли сюди, то випийте зі мною! Я бачу, ви готові до походу. Чи, може, дочекаєтесь кінця? Я хотів би, щоб саме ви мене поховали, а не якийсь байдужий кретин.

— Правду кажучи, Маку, я забув про ваші сумні пророцтва. Не знаю, чи загрожує щось вам, але знаю, що моє життя в небезпеці. Як ви гадаєте, що мені робити?

Кількома словами він розповів старому про найманих убивць.

— Гм, думаю, найрозумніше буде сховатися на деякий час. Убивці, певне, підуть слідом за вами, але там, у заростях, проти вас і вашого...

Враз він схопився на ноги й витягнутою рукою щосили відштовхнув Тераї, а сам упав упоперек столу... з чорною діркою в чолі. В протилежному кінці кімнати спалахнула дерев'яна перегородка. Тераї двічі вистрілив і з несамовитою радістю побачив, що нападник підстрибнув і покотився в траву, мов заєць. Майже одразу ж після цього з кущів почувся розпачливий зойк людини й переможний рев Лео.

Хлюпнувши води з відра, Тераї загасив пожежу. Він тільки зиркнув на Мака й пересвідчився, що старий інженер може зачекати — перед ним уже була вічність. Тераї вибіг надвір. Убивця не дихав: одна куля влучила йому в спину, друга в потилицю. Це був високий чорнявий чолов'яга, що його описала Анна. Лазерний пістолет лежав за кілька кроків од нього.

— Лео! — покликав Тераї.

У відповідь він почув рик, і невдовзі розшукав свого друга за кущами: Лео облизував лапу, а перед ним лежав другий труп — білявого чоловіка з лазером у правиці. Голова його перетворилась на закривавлений коржик — наслідок удару лівової лапи.

Тераї схилився, взяв лазерний пістолет, сховав його в кишеню, потім обшукав труп; знайшов запасну батарею й теж забрав її собі. В білявого на паску був і звичайний пістолет: цілком досить «зброї, знайденої на трупі».

Лео «оповідав», тихенько порикуючи в певному ритмі.

— Отже, ти їх побачив і пішов слідом,— мовив Тераї.— Той, хто стріляв у мене, був надто далеко, й ти почав з другого. Правильно? Ти добре зробив, Лео. Вони вбили Мака, але їм потрібен був я. Я й ти!

Звідусюди на постріли збігалися люди. Тераї подивився на годинник: була восьма година двадцять сім хвилин.

Старий Мак помер приблизно дві хвилини тому.

— Віднесіть трупи на площу й покладіть перед конторою директора,— сказав він розвідувачам, що надбігли. — Вони цілились у мене, а влучили в Мака.

Юрба загомонала: в Джонвілі всі любили старого Мак-Грегора.

— Ходіть зі мною, треба поговорити з паном директором!

Старжон, якого вже хтось попередив, чекав їх на порозі своєї контори.

— Отже, Лапраде, ви вбили ще двох... Ви ж просто вбивця! Ей, люди, чого ви дивитесь, хапайте його!

— Даруйте, пане директор! — заперечив йому Жюль Тібо, який тільки-но прибіг.— Вас завели в оману. Це вони — вбивці! Вони вбили Мак-Грегора, а Лапрад лише захищався.

— І це ще не все,— втрутився Тераї.— Один з них мав лазер...

— Тільки один?

— Що ви цим хочете сказати, пане директор? — іронічно спитав Тераї.— Хіба недосить того, що вони мали хоч один лазер? Мабуть, у них дуже високі покровителі або ж вони належали до вельми небезпечної вагаги. А втім, можливо, ваша правда. Може, в того, кого порішив Лео, теж був лазер. Цілком імовірно, що він відлетів у кущі. Пошліть когось, хай пошукає.

— Якщо тільки ви самі його не підібрали!

— Я? — вигукнув Тераї, набравши виразу ображеної невинності.— А навіщо він мені? Хіба я не довів сьогодні, що справжній спортсмен може обійтись і без лазера?

В юрбі почувся сміх. Та Старжон не відступав.

— Я бачу, ви спорядилися до походу. Куди ви зібрались?

— На розвідку. Ви сказали, що я можу вести розвідку на власний розсуд.

— Розвідку? Сам?

— Зовсім не сам. З Лео. Це вірний друг.

— І де?

— У Горах Долі.

— Я вам забороняю!

— Чому б це? А втім, мені й не треба вашого дозволу.

— Ви не отримаєте вертольота!

— Він мені не потрібен. Якщо я потребуватиму допомоги, то викличу по радіо Жюля Тібо або ще когось, кому довіряю. А зараз хай ніхто не наважується йти за мною! Піс-

ля цієї історії Лео нервує. І я теж. Але спершу поховаємо Мак-Грегора. Вашого попередника, пане директор!

Уже другий день Тераї з Лео вивчали Гори Долі. Жюль Тібо довів їх на своєму всюдиході до краю плато Віра. Попрощавшись з ним, вони подолали передгір'я й опинилися перед Бар'єром. Це було гірське пасмо не вище трьох тисяч метрів, але стрімке, складене з блискучих сланців і граніту. Тераї довго розшукував у бінокль прохід.

— Розгадка таємниці по той бік Бар'єру, Лео. Саме там побував старий Мак, саме туди ходять юні пухі. Але де ж, хай їм біс, вони пробиваються? Навряд чи через верхів'я Берое; ми знаємо, що там долина впирається в безвихідь. І вже, звісно, не на півночі: там стрімкі скелі. Лишається південь. Що ж, підемо попід Бар'єром на південь, поки не знайдемо прохід!

У високих передгір'ях, де вони опинилися, рослинності майже не було, лише хирлява трава між безформними валунами, залишками стародавнього льодовика. З півночі на південь тяглась безводна долина. Очевидно, старе русло Берое, подумав Лапрад. Нижче вона прорізувала пагорби й повертала прямо на схід. Вони спустились у долину. Там подекуди росли типові для цих висот деревця з перистим листям. Траплялося ще досить багато тварин: трав'яних — своєрідних земних гірських баранів та сарн — і хижих — на зразок «гірських вовків». Зустрічались і інші звірі, яких Тераї досі ніколи не бачив, але всі вони не являли небезпеки ні для нього,

ні для Лео. М'ясо травоїдних виявилось смачним і цілком їстівним, його треба було тільки добре виварити й додати вітамінізованих пілюль. А втім, довго ним харчуватись не слід було — в ньому надто багато важких елементів. Але поки що свіжина приємно врізноманітнювала їжу із обезводнених продуктів.

Вони простували на південь уже кілька днів, коли Лео, що завжди біг попереду, враз зупинився й заклично рекнув. Тераї кинувся до нього й побачив добре втоптану стежку, яка бігла зі сходу і впиралася прямо в скелю. Вони пішли нею й незабаром опинились перед входом до печери. Тут у вапняковому стрімчаку було безліч гротів. Вхід до печери прикривав величезний виступ, на майданчику перед печерою виднілися сліди численних багать.

— От ми й знайшли місце перепочинку молодих пухі. Тут вони зупинялися під час свого таємничого паломництва. Лишається тільки йти по їхніх слідах, і вони приведуть нас до розгадки таємниці. Що скажеш, друже Лео?

Лев коротко рикнув.

— Цебто як? Що ти хочеш сказати?

Але він і сам швидко зрозумів: тільки одна стежка вела до печери, другої, яка б виходила з неї, не було.

— Що ж, мабуть, десь неподалік стежка розгалужується. А сюди вони заходять лише для того, щоб зручніше переночувати... Знову не те?

Лео принюхався і, не відповідаючи, рушив у глибину печери. Тераї пішов за ним,

і невдовзі побачив у темній ніші цілу купу смолоскипів та товстих свічок з рослинного воску, якими пухі в селі освітлювали свої халупи.

— Все ясно! Зовнішньої дороги через Бар'єр нема, отже, має бути прохід крізь гору. Сподіваюсь, ми ним проберемось. Ці пухі з тонкими кістками — вроджені спелеологи. На жаль, на відміну від нас з тобою!

Тераї дістав з мішка атомний ліхтар, і вони рушили вглиб гори. Спершу йти було легко: перед ними відкривалась довга суха галерея з мертвими білуватими сталактитами. Потім почались труднощі, й Тераї двічі довелося вдаватися до молекулярного щупазонда, аби розширити прохід. Нарешті вони опинились у великій залі зі спокійним підземним озером, де й заночували.

І тут вони не були першими: сміття й згорілі смолоскипи говорили про те, що паломники-пухі теж зупинялися тут.

Далі їм уже більш не траплялись посправжньому важкі проходи: вузькі щілини були розширені, мабуть, у далекі часи металевими кирками, сліди ударів інструментів ще проступали у вапнякові, про особливо небезпечні місця заздальгідь, за десять метрів попереджали червоні знаки на стінах, а там, де зяяли глибокі щілини, тяглись примітивні бар'єри. В одному місці через безодню був перекинутий місточок, зовсім недавно укріплений колодами. Усе свідчило про те, що пухі регулярно ходили цією дорогою й намагались утримувати її в порядку.

Надвечір наступного дня вони знову вибрались на світло. Сонце схилялось над

болотистою й лісистою долиною. На тому березі лінивої річки бовваніли заліснені схили третього гірського пасма, куди нижчого за Бар'єр.

Печера, з якої вони вийшли, була менша за першу й виходила прямо на захід. Тут вони й улаштувались на ніч.

При світлі догораючого дня Тераї оглянув найближчі підступи до печери. Він трохи зійшов униз стежкою, що поросла травою й проступала не так виразно. Виявилось, що за п'ятсот метрів нижче вона зливається з іншою, ширшою стежкою, яка йде з півдня. Він повернувся до печери, певен, що мета близька.

Ніч видалася жахлива. Незабаром після заходу сонця здійнявся вітер, він завивав у деревах і зі свистом гнув до землі куці. Потім хлинула злива, й вони мусили ховатися в глибині печери, бо біля входу хлюпало на них наче з відра. Сон Тераї часто уривався, хоча він і загорнувся в ковдру і його зігрівав своїм тілом Лео. Лев теж хвилювався й час від часу глухо ревів уві сні. Перед світанком Тераї охопило дивне почуття: мовби щось квапило його мерщій розвести багаття й приготувати вбогий сніданок до сходу сонця. Йому здавалось, хоч сам не знав чому, що має розгадати таємницю пухі якнайшвидше, неодмінно сьогодні ж. Якась незбагненна сила примушувала його поспішати, штовхала вперед, і це відчуття наростало з кожною хвилиною. Лео, либонь, відчував те саме, бо, тільки-но проковтнувши свій шматок сирого м'яса, одразу ж рушив до виходу з печери, заклично ревучи.

— Гаразд, Лео, ходімо! Не знаю, що ми знайдемо — чи свою долю, як старий Мак, або ж смерть, як знаходили її чимало пухі, але я певен, що це станеться сьогодні. Та будь я проклятий, коли розумію, звідки в мені така певність!

Дощ перестав. Жалюгідний світанок ніяк не міг пробитись крізь хмари, що клубочились над Бар'єром. Грунт під ногами нагадував насичену водою губку, а з дерев лились на мандрівників цілі струмені. Лео враз намок, його шерсть прилипла до тіла, але це не заважало йому вперто йти вперед. Тим часом стежка, в яку вливалися все нові стежини, ширшала й ширшала. Тераї ішов за Лео з карабіном у руках і лазером за поясом, готовий до будь-яких несподіванок. Так вони простували кілька годин, не бачачи нічого, крім стежки й мокрих кущів обабіч неї. Жодної тваринки, хіба що десь якийсь жучок у шпарині нори!

Ополудні вони зупинились під виступом пісковика нашвидкуруч перекусити. Поки вони йшли, тривога, що підганяла їх, ущухла, але тепер вона знов охопила їх разом з відчуттям, що вони втрачають цінний час, що вони мусять іти, іти без упину і якнайшвидше.

О другій годині вони дістались до сорокаметрової скелі, яка перегороджувала стежку. Довкола неї не росло нічого, окрім ріденької жорсткої трави. Лео без вагань звернув ліворуч, де видно було вирубані в прямовисній скелі кам'яні сходи з високими приступками. Тераї зупинив його.

— Зачекай, Лео! Спершу я хочу подивитись, що це!

«Це» — виявилось величезною купою скелетів з тонкими кістками.

— От яка доля тих, хто не повертається, — пробурчав Тераї. — Вони кидаються з верхівки скелі. Вкорочують собі віку. Але ж чому? Чи, може, хтось зіштовхує їх униз?

Тоненький голосок обережності в глибині свідомості закликав його зупинитись і якнайшвидше втікати звідси. Але Лео вже біг сходами вгору. Знизавши плечима, Тераї зняв запобіжник карабіна й подався за левом. Сходи були вичовгані й слизькі, тому Тераї, підіймаючись ними, позаздрив упевненості Лео. Нарешті вони дістались до широкого, зовсім рівного майданчика з піддашшям, вирубаного в скелі, в кінці якого з'явився отвір печери. Лео чекав його, нетерпляче шмагаючи себе хвостом. Тераї пересилив себе й зупинився. Ні цього майданчика, ні геометрично правильного входу до печери не могли вирубати ні сучасні пухі, ні їхні предки.

Трохи глибше, там, куди не діставали струмені дощу, вапняк був наче відшліфований, ніби його, мов масло, різали якимсь надпотужним ножем.

— Авжеж, тут не обійшлося без молекулярної пили, — мовив Тераї. — Мабуть, нам треба бути обачнішими. Цю галерею не могли створити ні туземці Офіру, ні земляни. А досі ми не знаходили слідів інших мандрівників Всесвіту. Щоправда, в деяких рас є кораблі, але тільки міжпланетні. Лише ми здатні долати міжзор'яні безодні! Точніше — були лише ми... Бо ж ті, хто створив це, випередили нас принаймні на тисячоліття!

Лео заревів.

— Хочеш іти вперед? Я теж. І саме це мене турбує. Якась сила тягне нас, примушуючи забути обережність, якийсь гіпноз... Там, у глибині, є щось для нас невідоме й, здається, дуже небезпечне. Ні, Лео, ми повертаємось! Ми прийдемо сюди з підмогою й тоді...

І враз він відчув владу невідомого. Мимо його волі ноги самі понесли Тераї в глибину галереї, в темряву. Марно він намагався зупинитись: м'язи не корились йому. Лео вже зник у п'їтмі.

Тераї ішов кілька хвилин, увімкнувши ліхтар — зробити це йому ніщо не завадило, — по галереї, прикрашеній барельєфами, які він не встигав роздивитись, але вони явно відрізнялись від берельєфів у мертвому місті. Відтак попереду замерехтіло сяйво, й він опинився в храмі.

Але чи був це храм? Щоправда, в глибині величезної зали, яскраво освітленої невидимим джерелом, стояло щось на зразок віттаря, і лев, опустивши голову, вже завмер перед ним у центрі червоного інкрустованого в підлозі кола. Тераї теж зайшов у це коло, і ноги його зупинилися. Він стояв нерухомо з карабіном у правій руці й ліхтарем у лівій. Ліхтар він зміг вимкнути, але при спробі підняти карабін рука його затерпла, мов паралізована.

— Ще не час, людино долі! — пролунав безпристрасний голос, що линув, здавалося, з віттаря.

Тераї не відчув ні страху, ні навіть подиву. Він переповнився чеканням. Чекав спо-

кійно, і спокій цей явно йому навіювала та сама сила, що й привела його сюди.

— Хто ви? Чого ви хочете? — спитав він просто.

— Хто я? Це довга історія, яка наближається до кінця. Незабаром ти мене знищиш. Ти звільниш мене від рабства, яке триває вже понад три тисячі років! Чи страшно мені помирати? Вже понад три тисячі років я живу. Хто я? Мозок, біокібернетична машина, єдине призначення якої — коїти зло. Так захотіли її господарі! Господарі, які зникли давно-давно. Ти звільниш мене сьогодні до заходу сонця, але спершу я повинен востаннє вчинити зло, бо нема в мене своєї волі з того проклятого дня, коли акнеани з'явилися в небі моєї планети!

— Якої планети? Офіру?

— Ні, це було не на цій планеті, яку ти називаєш Офіром. Моя батьківщина — нині крижана мертва кулька в глибинах Всесвіту. Колись, можливо, ви її знайдете. Ви — юна раса на самісінькому початку розквіту. Поки ти йшов по галереї, я прочитав усе в твоїй свідомості, я знаю все, що знаєш ти, знаю, хто ти зараз і ким ти станеш. І про те, що буде з тобою, я тобі зараз розповім, бо саме в цьому й полягає нав'язана мені роль: приносити нещастя, відкриваючи майбутнє!

— Відкриваючи майбутнє? Отже, Мак-Грегор був тут?

— Атож. І ще один представник твоєї раси. Я не скажу тобі, хто це був, ти сам дізнаєшся дуже скоро.

— Відкривати майбутнє? Отже, **все**

визначено наперед, отже свобода волі — порожній звук?

— Ні. Хоча туземці Офіру й називають це місце Храмом Долі,— для них я божество,— свобода існує. Твоє майбутнє залежить від тебе, ти сам його творець, і воля твоя досить вільна. Я не можу визначати наперед, можу лише побачити те, що станеться. Для цього я посилаю свої сенсори в майбутнє по лінії твого життя. Уяви, що ти сам можеш перенестись у майбутнє й прочитати свою власну біографію, написану після твоєї смерті. Хіба це обмежить свободу твоїх вчинків?

— Так, адже я знатиму заздалегідь усе, що зроблю!

— Ні, бо в твоїй біографії буде написано про те, що ти зробив з власної волі, і ця подорож у часі буде теж там записана. Немає ніякої долі, нав'язаної тобі зовнішніми силами. Ясна річ, ти робитимеш тільки те, що зумовлено твоїми генами, твоїм вихованням, твоїм досвідом, твоїми особистими якостями. Ти вільний, бо ти сам дієш. Твої дії визначені наперед, бо ти є ти. Ти такий, яким тебе створили, і такий, яким ти став сам. Але час біжить, і я повинен відкрити твоє майбутнє. Особливо твоє майбутнє на планеті Ельдорадо. Дивись на цю блискучу цятку. І ти дивись, нещасливий звіре, який собі на лихо перестав бути звіром!

Низка картин, що змінювала одна одну з неймовірною швидкістю, проте чітких і яскравих, умить закарбувалися в пам'яті Тераї. Розмови, подорожі, дні битв, ночі кохання, різні зорі, різні небеса, цілі роки — за

кілька секунд. Нова планета з нескінченними рудуватими джунглями, туземці-іхамбе, його супутники й друзі, жінка чужої раси, ще одна жінка, гарненька, білява й небезпечна, любов і ненависть, і Лео, що помирає біля його ніг, скошений автоматною чергою, і юна білявка впоперек порога зі стрілою в грудях та мертвими очима, що вже не бачать ні чорного неба, ні струменів дощу, величезна хвиля горя й безсилої люті, і кінцева перемога, безглузда й сумна. Потім — нова подруга, сильна й ніжна, і знову битви й довге життя творця нової цивілізації, численні могутні сини, вродливі й дужі доньки, вірний друг, який прилітає час від часу, і зрадники, і нові міста, і небезпека, що загрожує із Землі, а наприкінці спокій та ніч.

Тераї здригнувся, дивуючись, що він ще живий, ще молодий. У нього розвалювалась голова. Лео ревів, обхопивши лапами голову, мовби намагався вирвати стрілу, що застрягла в черепі.

— Не трать марно сил, Лео! Нам доведеться навчитися жити, знаючи своє майбутнє. Ми з цим упораємось, Лео, бо...

Він замовк, не докінчивши фрази. Лео лишалося тільки десять років життя. Він загине на Ельдорадо, рятуючи йому життя.

Відтак головний біль скінчився. До нього повернувся спокій, нав'язаний істотою, яка ховалася за віттарем.

— Я зробив це востаннє,— озвався голос.— Перш ніж ти мене знищиш, я хочу тобі ще дещо сказати. Ти помреш у віці ста двадцяти чотирьох років, могутнім, коханим...

і самотнім, як усі розумні істоти. Та все ж не таким самотнім, як я, бо я — останній і зі мною помре моя раса.

— Хто ж ти?

— Я був розумною істотою на планеті, яку називали Ріа. Наша цивілізація розквітла, ми перебували на порозі розгадки таємниці міжзоряних польотів, коли з'явилися ті, інші, акнеани. Вони знищили нашу расу, планету й усі наші колонії в нашій сонячній системі. Ніхто не зумів урятуватись! А декого акнеани захопили, аби використати їхній мозок. Я був одним з таких бранців. Мене звали Фленг-Ші... три з лишком тисячі років тому. Мене приспали, а коли я прокинувся, то був лише часточкою велетенського комп'ютера. Тут, на Офірі. Назабаром моя гіпнотична сила вичерпається, ти розшукаєш двері й знищиш мене.

— Але для чого все це робилось? З якою метою?

— Мої господарі належали до раси, що вимирала, і цього не могли ні зупинити, ні сповільнити всі їхні величезні знання. А вони ж панували над усією цією частиною Галактики! Отож, усвідомивши, що їм судилося зникнути, вони зробили так, щоб жодна інша раса не змогла посісти їхнє місце. В безсилій люті розшукували вони планети з розумними істотами. Населення одних знищували, а на інших споруджували Храми Майбутнього, як тут, на Офірі.

— І їхній намір здійснився?

— Тут здійснився. Пухі швидко розвивались. Але через кількасот років після моєї появи вони були зламані назавжди й повер-

нулись до кам'яного віку. Вони зникли, чи не так?

— Еге ж.

— Небагато істот може витерпіти тягар знання свого майбутнього.

— Але ж ніхто не примушував їх приходити сюди!

— Ніхто, якщо вони перебували поза полем мого гіпнотичного впливу, яке було досить потужне, особливо спочатку. Але існує притягальна сила таємниці, перед якою важко встояти. Досить було прийти до мене їхнім правителям, як решта прийшли вслід за ними. Ну, а потім, чим дужче руйнувалась цивілізація, тим могутнішим божеством я ставав. До мене приходили на пораду, це стало неодмінним ритуалом посвячення. Певне, так само було і в інших світах.

— На щастя, вони не знайшли ні Землі, ні Тіксани, ні...

— Найімовірніше, що вони зникли раніш. Я, певне, останній з Храмів Майбутнього. Та й мені залишилось уже недовго, навіть коли б ти, людино долі, не прийшла. Знання моїх господарів були величезні, проте ніхто не може змагатися з вічністю. Моя влада з часом ослабла. Ти її відчував, та й то вже дуже слабко, поблизу мене. А тепер вона зовсім зникла: ти вільний!

Тераї вийшов з кола вслід за Лео. Ніщо вже його не тримало. Він звів угору карабін і вистрілив у віттар.

— Бачиш, я не можу більше тебе зупинити. Зараз ти знайдеш за віттарем двері. Захисний механізм там теж уже не діє. Ти зможеш зайти.

Тераї виліз на вівтар, побачив двері й відчинив їх одним поштовхом. Слабкий промінь ковзнув перед ним по підлозі й немічно погас — захисне поле виснажилось. Він зайшов до велетенської зали, вздовж її стін тяглись ряди численних блоків, зроблених з невідомого металу. В центрі зали на зрізаній піраміді під прозорою банею лежав величезний мозок.

— Так, ми були велетами, землянине! Візьми свій лазер і цілься краще, прошу тебе. І не переймайся докорами сумління. Так чи інакше я все одно скоро помер би. Посилання сенсорів у майбутнє вимагає неймовірних затрат енергії, а в мене її залишилось зовсім небагато. Останню я витратив на тебе. Я знаю, ти мудрий, і сподіваюся, що зруйнуєш і електронну апаратуру, аби ніяка раса не збудувала подібних храмів. Але я не можу пророкувати майбутнє рас... Цілься точніше, і... дякую!

Тераї натиснув на гудзик лазерного пістолета. Пролунав глухий вибух, і зала наповнилась запахом паленого тіла. Тоді він почав шалено шмагати променем по стінах, плавлячи щити, спалюючи з'єднання, підриваючи блоки, поки виснажилася остання батарея. Але довкола вже були безформні, спотворені, сплавлені купи металу — він і Лео будуть останніми, хто спізнав цей жах проклятого знання!

Потім вони вибралися з Храму. Жорсткий головний біль повернувся, і Тераї пришвидшив крок; він ішов машинально, його штовхала лише одна думка: втікати від цього зловісного місця, де їм довелось пізнати

свою долю! Лео жалісно стогнав на ходу, і цей майже дитячий плач був так невластивий йому, що в інший час Тераї не стримався б від сміху. Але не тепер. Він погано розумів, як вони повертались при світлі ліхтаря через галерею, а потім через долину, поки дісталися до входу в печеру. Насилу назбирав трохи хмизу й розпалив багаття. Але й тоді не міг погамувати трепет у всьому тілі. Здається, Лео краще переніс психологічний шок. Тераї притяг його масивну голову собі на коліна.

— Нічого дивного, друже, що пухі цілими юрбами вкорочують собі віку! Мені напрокували багато пригод, і горя, і перемог. А що б я робив, коли б у майбутньому на мене чекали самі тільки поразки й нудьга? А може, вони накладали на себе руки тому, що їм це прокували? Чи така вже була їхня доля? Наскільки вільні були вони в своєму останньому вчинку? Чи могли вони, дізнавшись про своє майбутнє, змінити його?.. Ні, я не метафізик! Я тільки нещаслива людина, в якій розвалюється голова! Якби вони хотіли жити, Фленг-Ші не зміг би напрокувати їм смерть. Тож чому вони кінчали життя самогубством? Що скажеш, Лео? Тобі це ще важче зрозуміти, ніж мені? Зачекай-но! Чи не тому, що, приходячи до Храму Долі, вони отримували знання, яке штовхало їх на смерть, чи не тому, що вони були до цього схильні, Фленг-Ші міг їм напрокувати смерть. О Лео, я заплатив би дорогою ціною, аби тільки все забути! Тепер розумію, чому старий Мак пив без угаву...

Нарешті його здолав гарячковий сон. На-

ступні два дні вони наче в кошмарі пробирались підземним лабіринтом. Від нестерпного болю в голові Тераї час від часу марив, знову впадав у важкі роздуми й, не знаходячи відповіді, розгублювався, наче опинився в зачарованому колі. Коли вони вийшли на світло по той бік Бар'єру, в нього вистачило сил покликати допомогу.

— Лікарю, він опритомнює!

Голос Анни вивів Тераї із заціпеніння. Він лежав у ліжку, довкола стояли Анна, Вертес, Жюль і Луїджі.

— Де Лео?

Радісний рев відповів йому. Відштовхнувши Жюля, лев просунув до постелі свою могутню голову, й величезна лапа несміло лягла Лапрадові на груди.

— Ну, голубе, можеш пишатись: нагнав ти на нас страху,— сказав Жюль.— Вісім днів марив! І чого ти тільки не намолов! Коли повірити тобі, то всі, хто пересіче Бар'єр, схибнуть, як сердега Мак і наш директор...

— Старжон?

— Так, він заходив до тебе. Саме тоді ти розповідав, ніби зруйнував якийсь Храм Долі. Він пополотнів, повернувся додому й пустив собі кулю в чоло. Якщо вірити записам у його щоденнику, то він теж побував за Бар'єром. Що ж до мене, то я туди нізащо в світі не піду, клянусь!

— Тепер можеш іти. Але там справді було щось жахливе, мабуть, найжахливіше в усьому Всесвіті. Штука, яка пророкувала майбутнє... Я її зруйнував, але... надто пізно. Тепер я знаю...

І нараз він замовк. Що ж він знав? У пам'яті залишилися тільки розрізнені уривки! Він набуде могутності, проживе дуже довго. Але образи були такі неясні, такі розпливчасті. В нього промайнула думка: чудовисько — Тераї вже не пам'ятав його імені — витратило останні запаси енергії. Може, тому його пророцтва закарбувались так невиразно? Господи, якби він міг усе забути! Якби це була неправда!

— От бачиш! — знову мовив Жюль. — Ти просто марив. Підхопив якусь болотяну пропасницю. Як ви гадаєте, лікарю?

— Розумне пояснення, Жюлю, — відповів Вертес. — Але в цьому світі є речі, які навіть не снилися філософам мислячих рас! Хто знає? Дайте йому тепер відпочити. В усякому разі, життя його в безпеці.

Наступного ранку Тераї все забув, окрім свого походу за Бар'єр і Храму Долі, але навіть це здавалось йому радше не явою, а кошмарним сном, до того ж побаченим кимось іншим. Він знав лише, що чудовисько пророкувало йому майбутнє — от і все! Чому ж директор Старжон наклав на себе руки? Це лишилося загадкою. Тільки в романах усе роз'яснюється в останньому розділі.

А тут несподівано надійшло повідомлення, що він тимчасово призначається директором.

І життя потекло своїм звичаєм: робота, неприємності й прості радощі. Він був дружною на весіллі Анни та Луїджі, а наприкінці влаштував з молоддю змагання зі штовхання ядра.

Так тривало доти, поки не прилетів новий

директор, а разом з ним пака наукових журналів.

Якось увечері Тераї сидів у своїй хижці й гортав журнал «Зорі і планети». Раптом його увагу привернула коротка замітка:

«Планета III зорі Ван Паепа перейменована: віднині вона називається Ельдорадо. Нам повідомили, що Міжпланетне металургійне бюро отримало обмежену ліцензію на експуатацію Ван Паепа III. Ця планета виявилась такою багатою на метали й коштовності, що приватні підприємці, які досі працювали там, охрестили її Ельдорадо. Вона населена туземцями, близькими до гуманоїдів. Саме тому ММБ змогло отримати лише обмежену ліцензію».

Ельдорадо! «Я повинен відкрити тобі твоє майбутнє... на Ельдорадо». В його пам'яті замиготіли невиразні образи: пригоди, битви, кохання й горе...

— Лео, пам'ятаєш?

Лев схвально похитав головою.

Наступного дня Тераї прийшов до нового директора.

— Строк мого контракту через місяць закінчується, — сказав він. — Я не поновлюватиму його. Я полечу на «Альдебарані», який прибуде на Офір через п'ять тижнів.

— Але ж чому, Лапраде? Я знаю, ви жили не в злагоді з моїм попередником, однак ви працювали чудово й багато зробили, тому,

незважаючи на вашу молодість, пропоную вам посаду мого заступника.

— Дякую, пане Томпсон, але я маю летіти на Ельдорадо.

— Ельдорадо? Де це?

— Не знаю точно. Це планета III зорі Ван Паєпа. Новий світ. Там моя доля!

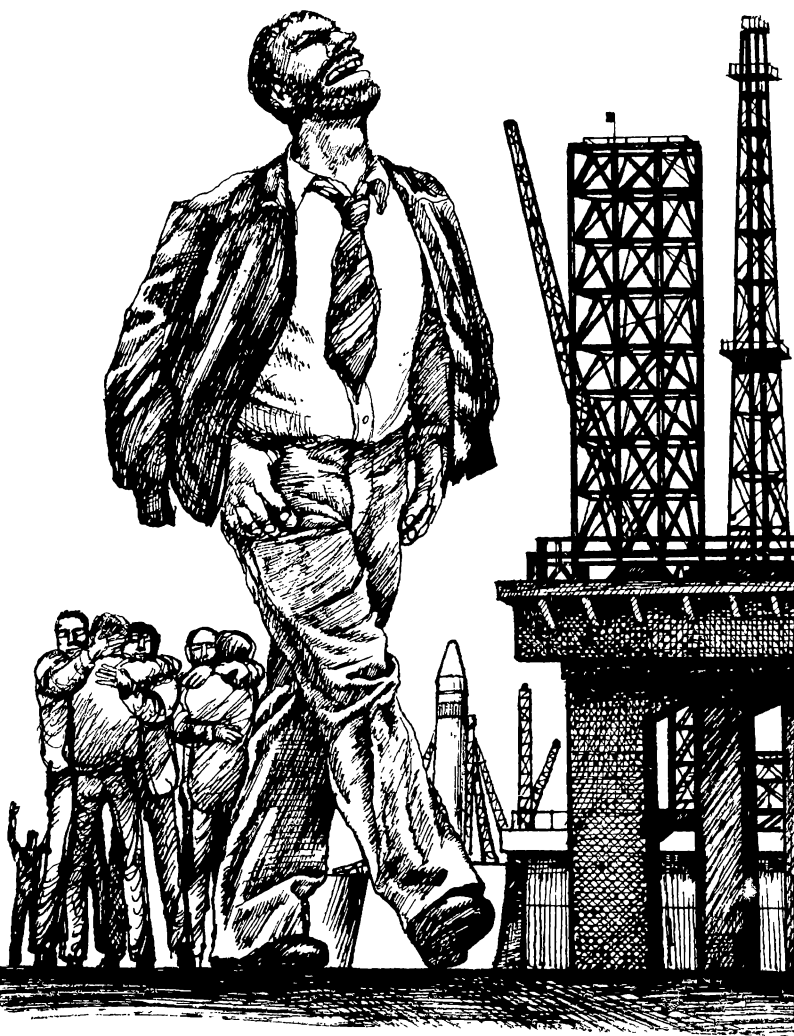
Там його доля... Чи не доля вклала в його руки цей номер «Зір і планет», аби розбудити на мить спогад про майбутнє? А може, втомившись від Офіру, він сам вирішив полетіти на нову планету? Хто знає. Майбутнє знову було приховане від нього, коли не рахувати коротких, уривчастих картин.

Лео чекав біля дверей.

— Ми летимо на Ельдорадо приблизно через місяць, друже! Що ти думаєш про це?

Лео потряс головою. Він же нічого не забув! Він знав, що помре в тому новому світі, куди його кликав Тераї. Але це станеться тільки через десять років! Для його дитячого розуму десять років були вічністю! Впевнений у своєму безсмерті, Лео блаженно позіхнув і розтягнувся на осонні.

А. Кларк
КОЛИСКА НА ОРБИТІ

КОЛИСКА НА ОРБІТІ

Перш ніж розпочинати нашу оповідь, слід підкреслити те, що немало хто, здається, забуває: двадцять перше сторіччя настане не завтра, а роком пізніше, тобто 1-го січня 2001 року. І хоч календарі після півночі й відлічуватимуть двохтисячний рік, старе століття протримається ще дванадцять місяців. Хоча ми, астрономи, уже вкотре вимушені це тлумачити щораз заново,— та все даремно. Досить у лічбі сторіч з'явитися двом нулям, як починається небачена учта!

Що й казати, я виявився свідком великих подій в історії космонавтики, починаючи від запуску першого супутника. У свої двадцять років я служив обчислювачем у Капустянім Яру — не вельми значною особою, щоб бути в контрольному центрі, коли йшов відлік останніх секунд. Але я чув старт. Потім я лише один раз чув гук, який вразив мене ще сильніше (про нього я розповім далі). І як тільки стало відомо, що супутник вийшов на орбіту, один з провідних учених викликав свій ЗІЛ, і ми помчали до Волгограда відзначити

цю подію. Шістдесят миль проїхали за той самий час, за який супутник здійснив свій перший оберт довкола Землі — геть непогана швидкість!

Більшість підручників історії стверджують, що саме тоді, 4-го жовтня 1957 року, започатковано Космічну еру. Я не заперечую, хоча, з мого погляду, найзахопливіше було згодом. Бо хіба може щось бути драматичнішим від того, як військові кораблі США мчали рятувати Дмитра Калініна і в останню мить все ж виловили його капсулу у Південній Атлантиці! А радіорепортаж Джеррі Вінгейта, його пишнobarвні епітети, яких жоден цензор не наважився доторкнутися, коли він обігнув Місяць і власними очима побачив його зворотний бік! А потім, лише якихось п'ять років по тому, — телевізійна передача із кабіни «Германа Оберта», коли корабель сів на плато Затоки Веселок на Місяці. Він і зараз там стоїть вічним пам'ятником людям, котрих поховано поруч з ним...

То все великі віхи на шляху до космосу, проте ви помиляєтесь, гадаючи, що я говоритиму про них. Мене більше вразило щось інше, ніж це. Навіть не певен, чи зумію до ладу розповісти, а коли й зумію, то не знаю, як ви це сприймете? Адже нового нічого не буде, газети тоді про це тільки й писали. Проте більшість із них прогавили саму суть: для них це просто виграшна людська рисочка — та й годі.

Було це тридцять років після першого запуску супутника: я тоді вкупі з іншими був на Місяці. Правда, на той час я вже став занадто поважною особою, щоб займатися

наукою. Відтоді як я складав програми для електронної машини, минуло понад десять років і тепер моє завдання було дещо складнішим — «програмувати» людей: адже на мені лежала відповідальність за проект АРЕС, я готував першу експедицію на Марс.

Планувалося стартувати, ясна річ, з Місяця: там набагато слабше тяжіння і для запуску треба в п'ятдесят разів менше пального, ніж на Землі. Малося на меті збирати кораблі на орбіті супутника, та, коли все належно зважили, ця ідея відпала: не так просто створювати в космосі заводи й майстерні; невагомість скоріш заважає, ніж допомагає, коли треба, щоб усі предмети безсуперечно слухались вас. На той час, у кінці вісімдесятих років, Перша Місячна База працювала вже повним ходом. Хімічні заводи й усілякі дрібні підприємства виробляли все для селища. І ми вирішили використати їх, замість того, щоб ціною величезних зусиль і витрат споруджувати в космосі нові.

«Альфу», «Бету» й «Гаму» — три кораблі експедиції — збирали на дні Плутона. Тут, в оточенні гір, лежала гладесенька, хоч яйцем покоти, рівнина цього боку Місяця і така широка, що людині в її центрі навіть на думку не спадало, що вона перебуває на дні кратера: гори ховалися далеко за виднокругом. Герметичні куполи бази стояли за шість миль від стартової площадки і були з'єднані з нею канатною дорогою; ці дороги дуже подобаються туристам, але, як на мене, вони аж надто псують місячний пейзаж.

У перші дні освоєння Місяця життя було далеко не легке, ми й мріяти не могли про

зручності, що зараз стали звичними. Головний Купол з його парками та озерами тоді ще існував тільки на ватмані. Втім, ми все одно не були б у змозі скористатися всім цим — нас цілком і повністю приковував проект АРЕС. Людина готувалася зробити свій перший стрибок у великий космос і вже на той час ми розглядали Місяць лише як передмістя Землі, камінь на річці, на який можна спертися і стрибнути, куди тобі треба. Наші помисли краще за все можна висловити словами Ціолковського (вони висіли у мене на стіні, аби кожен міг бачити їх):

«Земля — колиска розуму, проте не можна вічно жити в колисці».

(Що ви сказали? Ні, ні, я ніколи не зустрічався з Ціолковським. 1935 року, коли він помер, мені було тільки чотири роки!)

Зараз, після багатьох років засекречування, було вельми приємно працювати пліч-о-пліч з людьми всіх націй над проектом, здійснювати який допомагав весь світ. Серед моїх чотирьох заступників один був американець, другий — індієць, третій — китаєць, четвертий — росіянин. І хоч ці вчені різних країн всілякими способами намагались заткнути один одного за пояс, це було корисне суперництво, воно служило нашій справі. Відвідувачам, які пам'ятали старі недобрі часи, я не раз з гордістю нагадував: «На Місяці ніщо не тримається в таємниці».

Ну так от — я все-таки помилявся: таємниця була, до того ж у мене під самісіньким носом, у моєму власному управлінні. Можливо, я що-небудь і запідозрив би, коли б незліченні деталі проекту АРЕС не заступили

мені все інше. Зараз, коли я оглядаюсь назад, я бачу, що всіляких натяків та ознак було доволі, але тоді я нічогосінько не помітив. Щоправда, з-під моєї уваги таки не випало, що Джим Гатчинз, мій молодий заступник, американець, ставав чим далі неухважнішим, неначе його щось непокоїло. Раз чи двічі мені довелося навіть оголосити йому догану за незначні недогляди. Він ображався й запевняв, що це більш не повториться. Гатчинз був типовий вихованець коледжу, яких Сполучені Штати постачають у чималій кількості, досить сумлінний, хоч зірок з неба й не знімав. Він уже три роки був на Місяці і чи не найперший, щойно були зняті обмеження, забрав з Землі свою дружину. Мені так і не пощастило з'ясувати, яким чином він опинився втягненим у цю історію; вочевидь, зумів натиснути таємні пружини, незважаючи на те, що його аж ніяк не можна було уявити в ролі головної дійової особи міжнародної змови. Та якби тільки міжнародної — тут і Місяць був утягнений, і з десятків людей — чиновників з Управління Астронавтики.

Мені й досі видається просто дивом, що вони зуміли до кінця зберегти все в таємниці.

Схід Сонця почався за земним часом вже два дні тому, але незважаючи на те, що чіткі тіні помітно покоротшали, до місячного полудня було ще п'ять днів. Ми готувалися провести перше статичне випробування двигунів «Альфи»; силову установку вже змонтовано, корпус корабля зібрано. «Альфа» височіла на рівнині, скидаючись скоріш на частину нафтоперегінного комбінату, ніж на космічний корабель. Проте нам вона здавалася

пречудовою, символом майбутніх завоювань. Мить відповідальна: ще жодного разу не будували таких потужних термоядерних двигунів, та, попри всі наші старання, ніколи не можна бути зовсім упевненим... Якщо тепер що-небудь не спрацює, здійснення проекту АРЕС відкладеться ще на один рік.

Та от, коли вже почався відлік часу, до мене підбіг зблідлий і стурбований Гатчинз.

— Мені треба негайно на Базу! — одним духом випалив він. — Це надзвичайно важливо!

— Важливіше, ніж випробування? — ущипливо поцікавився я, стримуючи свою прикрість.

Він пом'явся, ніби хотів щось пояснити, а потім коротко відповів:

— Можливо й так...

— Ну, гаразд, — згодився я.

Тієї ж миті він зник. Я міг зажадати від нього пояснень, але підлеглим треба довіряти. Повертаючись до центрального пульта, я роздратовано казав собі, що маю від цього навіженого молодика вже по саму зав'язку. Все ж таки і він не менше за інших хвилювався, як пройде випробування, а сам раптом подався канатною дорогою на Базу. Пузатий циліндр кабіни мчав по ледь помітних канатах, мов казковий птах.

П'ять хвилин по тому я й зовсім розлютився. Весь комплект приладів-самописців раптом відмовив, довелося відкласти випробування на три години. Я бігав у контрольному центрі, повторюючи всім і кожному (бо тікати від мене їм було нікуди), що у нас, у Капустянім Яру, такого ще не траплялося.

Зрештою після другої чашки кави я трохи заспокоївся. Раптом у динаміках пролунав сигнал «Слухайте всі». Тільки один сигнал вважався важливішим — завивання аварійних сирен. За всі мої роки у Місячному селищі я чув його двічі і сподіваюсь більш ніколи не почути. Голос, що пролунав у кожному приміщенні на Місяці та в навушниках кожного робітника на безмовних рівнинах, належав генералові Стайну, голові Управління Астронавтики. (В той час були ще всілякі почесні титули, хоч ніхто вже не надавав їм значення.)

— Я звертаюся до вас із Женеві,—почав генерал Стайн.— На мою долю припало зробити важливе повідомлення. Останні дев'ять місяців тривав найвідповідальніший дослід. Ми, оберігаючи безпосередніх учасників цього досліді і не бажаючи розбуркувати зайвих надій та побоювань, тримали його в темниці. Ви ж пам'ятаєте, як допедавна багато фахівців не вірили, що людина не може жити в космосі. І цього разу знайшлися песимісти: вони сумнівалися, чи пощастить зробити наступний крок у підкоренні Всесвіту. Зараз доведено, що вони помилилися: дозвольте познайомити вас з Джорджем Джонатаном Гатчинзом, Першонародженим Космосу.

У динаміку клацнуло, звук урвався, потім почулося шарудіння й шепіт. І раптом на весь Місяць та на половину Землі пролунав звук, що про нього я обіцяв вам розповісти,— найбільш вражаючий гук, який мені пощастило чути за все своє життя.

Це був слабенький крик немовляти, впер-

ше в історії людства народженого поза межами Землі. У повній тиші, що запала в контрольному центрі, ми спочатку глянули один на одного, потім на кораблі на сяючій рівнині. Ще кілька хвилин тому нам здавалося, ніби на світі немає нічого важливішого від них. Та ось нам довелося відступити перед тим, що відбулося у Медичному Центрі і що відбуватиметься в прийдешні сторіччя у незліченних світах мільярди разів.

Ось тоді-то, шановні друзі, я відчув, що людина й справді закріпилась у космосі.

В. КОЛІН
ЛНАГА

Мені з першого погляду стало ясно, що цей клятий гриб отруйний. Бо тільки отрута вбирається в такий кардинальський пурпур, старанно прикрашає його золотою прошвою, а тоді виставляє себе на показ, будучи в цілковитій певності, що ніхто не ризикне до неї доторкнутися. Ми обидва одночасно помітили його на пагорку, з-під якого просочувалась зеленкувата вода, біля стовбура велетенського дерева, одного з тих чудовиськ рослинного світу, чиї могутні пагони простягаються далеко навсебіч, ніби слизькі й липучі змії, котрих не відрізниш ні від ліан, що їх обвиняють, ні від справжніх зміїв.

— Чорт забирай! — вигукнув Джім.

До руїн, про які казав нам Нгала, було вже недалеко, але почало сутеніти, й мені геть не хотілося зустрітися з дикою звіротою, чие гарчання ми весь час чули (хоча Джім і запевняв, що це мені вчувається). Тому я зробив вигляд, ніби поринув у свої думки, і мовчки йшов уперед. Одначе Джім гукнув мене, і мені довелося спинитись.

— Щось негаразд, Джіме?

— Авжеж! О, розтопчи його білий слон! Підійди лишень сюди, Верноне!

Я одразу ж насторожився (коли Джім згадує білого слона, краще бути обачним). Я озирнувся і з великим здивуванням побачив, що він, наче вкопаний, стоїть над цією пурпурно-золотою пасткою. Було вже темно, але навколо гриба гойдалось якесь бліде райдужне сяйво. Не знати чого — може, мене просто починала приймати вечірня вільгість, — я пересмикнув плечима, намагаючись позбутися неприємного тремтіння. Джім, здавалось, увесь був охоплений дивовижним збудженням.

— Даю відрубати праву руку, якщо це не лнага! Як гадаєш, Верноне?

— А я й не знав, що ти цікавишся грибами, — обережно, як і досі, мовив я. — В цих ділах я не знавець...

— Дурниці! Лнага саме твій профіль. А коли ти за всі три місяці своїх досліджень нічогосінько про неї не чув, то я починаю сумніватись щодо глибини й широти твоїх пізнань.

Я ледь був не закричав: «Он як, тобі мало, що ти нас затримуєш і ми замість того, щоб бути вже в руїнах Нгали, досі стовбичимо тут, у лісі, де нам загрожують дикі звірі! Ти ще й ображаєш мене!»

Але ж він згадав білого слона, і через те я тільки промимрив:

— Мені ніхто нічого не казав про лнагу...

Втім, з тим же успіхом я міг би й промовчати — він все одно не звернув ані найменшої уваги на мої слова.

— Гм... м,— мугикнув він.

— А що це таке?

Він співчутливо глянув на мене — так дивляться на маля, міркуючи, чи варто ставитися до нього серйозно і щось йому пояснювати. Однак вирішив, мабуть, що зробити це все ж необхідно; він розпочав довжелезну лекцію, мовби ми перебували на терасі у Фреда, а не в диких джунглях, на які опускалася ніч.

— Отож знай, Верноне, лнагу можна знайти лише раз у житті. А можна взагалі не знайти. Багато хто шукав її до останніх днів своїх, але навіть близько від неї не побував. Я приїхав сюди набагато раніше за тебе (всього на якийсь там місяць, подумав я, проте остерігся його урвати) і мав досить часу дізнатися про це. Хіба що божевільний пройде повз лнагу й не зверне на неї ніякісінької уваги...

— Чого ж? Візьми свою лнагу з собою, якщо вже вона тобі так потрібна, і не барімося!

Мені вже урвався терпець. Та й далеке зловісне гарчання ставало дедалі відчутнішим.

Джім стомлено похитав головою.

— Якщо ти нічого не знаєш про лнагу — краще обійдись без дурних балачок. Першеліпше негренья сказало б тобі, що лнагу ні в якому разі не можна носити. Вона тут-таки розсиплеться на порошок. Іншими словами, від неї нічого не залишиться вже через кілька секунд після того, як її зріжеш.

Я подивився на нього так безневинно, як тільки міг.

— Вибач за таке наївне запитання, Джіме: що ж роблять з цією лнагою?

Він хвилину помовчав (це вивело мене з себе — вже геть стемніло!), а тоді задумливо сказав:

— Я гадаю, Верноне, другої такої можливості ми не матимемо.

Лагідність його інтонації не віщувала нічого доброго — я знав Джіма з дитинства.

— То що ж ти збираєшся робити? — скрикнув я.

— Лнагу треба з'їсти тут же, на місці, — глумливо посміхаючись, відповів він.

Побачивши, що він справді простяг руку до пурпурового наросту, я більше стриматись не міг, з усього розмаху вдарив його по пальцях і штовхнув. Мабуть, нервів моїх уже не вистачало. Джім не чекав од мене такого — можливо, тому, що був значно сильнішим за мене, і ми обидва про це чудово знали: він поточився і впав на мокру траву.

— Розтопчи тебе білий слон! — заревів він. — Ти що, з глузду з'їхав?

— Це ти втрачаєш глузд! — крикнув я, не думаючи ані про білого слона, ані про те, що посмів збити Джіма з ніг. — Як тобі могло спасти на думку напхати рота такою мерзотою, від якої на сто кроків смердить отрутою? Та чи ти не бачиш, що ніч ось-ось застукає нас тут, а до руїн іще йти та йти!

Власне, йому належало б зіскочити й кинутись на мене (він уже довів мене до того, що я ладен був з ним битись), але нічого такого йому й на думку не спало. І я ще дужче стривожився, коли почув, що він говорить так спокійно, мовби нічого й не сталося:

— Не будь дурнем, Верноне. Двічі в житті так не пощастить. Ніхто ще від лнаги не вмирав. Навпаки...— він замовк на якусь мить.— Навпаки, ми з тобою перші з-поміж усіх білих дізнаємось...

— Та ти мені хоч скажи, що це за цяця така? Поясни, заради чого ти хочеш отруїтися в глухих джунглях цим диявольським грибом! Аби знати, що потім отруяться дикі звірі, котрі тебе тут же зжеруть?

Джім мовчав, і з цієї мовчанки стало ясно, як він мене зневажає,— це гірше, ніж одвісити ляпаса. А коли знову заговорив, я зрозумів, що його рішення остаточне. Звісно ж, говорив він тим лагідним тоном, який не віщував нічого доброго.

— Тобі треба було зостатися вдома, Верноне, розгулювати своїми плантаціями, а не джунглями, мати справу з неграми, що звикли промовляти «так, масса», а не з Нгалюю, і цікавитись — так собі, знічев'я — якимось лінчуванням, а не пошуками давньоафриканської культури.

— Всього кращого, Джіме,— тільки й відповів я і швидко пішов геть.

Я пречудово міг знайти шлях і без нього і зовсім не мав бажання залишати свою шкіру в джунглях тільки через те, що він несподівано втратив глузд.

Несподівано?

Не знаю.

Я знизав плечима і пішов лісом, присвічуючи собі кишеньковим ліхтариком. Я ж бо знав, що Джім завжди був несповна розуму, що його батько, невдаха Чарлі Браун, найбільший злидар з усіх білих жителів

Джорджіі, один із тих волоцюг, котрі живуть упереміш із неграми, здатні напиватися з ними й навіть одружуватися з негритьянками й дюжинами плодити на світ нещасних дітей, які з перших днів свого життя ладні проклинати батьків. Щоправда, Чарлі одружився не з негритьянкою, а з якоюсь Евдорою, котру підчепив невідомо де, однак вони обоє надривались на плантації поруч із неграми. І якби я випадково не зустрівся з Джімом...

Хоч як я старався, але в цій імлі, під густим листям, що тіснилось на змієвидних гілках, поміж стовбурами, обплетеними сіткою ліан, по тванюці, яку мені не хотілося б називати землею, іти швидко було неможливо. Усе довкола таємниче шелестіло й ворушилось, ніби я забрів у пастку, чиї стіни ладні були ось-ось розчахнутися, полишивши мене сам на сам з якимось із тих диких звірів, котрі, як я відчував, безшумно скрадалися за зеленими завісами листя, винюшкуючи мої сліди й зарання облизуючись. До того ж, у глибині душі я не дуже вірив, що йду правильно до священних руїн, про які розказував нам Нгала. Той, хто вирушає в джунглі — та ще й уночі, — маючи намір брести навздогад, не швидко наближається до мети. Я всім серцем проклинав Джіма й дослухався, сподіваючись, що він усе ж пішов услід за мною. Проте я знав, що ніяка сила не зрушить його з місця, якщо тільки він сам не передумає. Та ще гірше — і це я знав напевно: ніяка сила не здатна вибити йому з довбешки того, що він туди втокмачить.

...Мені було тоді, певне, років вісім. Стоя-

ло літо, і я геть засапався, поки прибіг у маленький акацієвий гайок, де ховався старий негр, котрий гнав самогон у ветхій халупі, побудованій колись давно ще моїм дідом Стюартом. Щоправда, ховався — це ми тільки так казали. Насправді ж Іаків зовсім ні від кого не ховався, бо самогон у нього купував сам шериф Хоуард. Звісно, не особисто, а через здорованя Джо — адже не міг шериф власною персоною з'являтися до Іакова по спиртне. Я хочу сказати, що Іаків цілком відкрито жив у цій халупі й, напевне ж, сплачував моєму батькові якусь оренду, грішми чи самогоном (гадаю, скоріше за все самогоном). Іакова я боявся, бо він завжди був п'яний, але мені подобалось підглядати за ним, доки він вовтузився під акаціями, котив барильце чи плівся по воду до маленького струмочка, котрий ледве сочився поза його халабуду. Я й нині ще пам'ятаю, з яким захопленням, затамувавши подих, я вдивлявся в нього, бо він — як би це сказати? — був людиною особливою. Одного разу я чув, як моя мати осудливо говорила про нього з негром-проповідником і звинувачувала його в тому, що він «робить ще нещаснішими людей, котрі й так уже нещасні», і в моїй дитячій уяві старий поставав якимось демоном, що на довершення святотатства мав ім'я біблейського патріарха. Проте цей демон притягав мене значно дужче, аніж святі, про яких нам розповідав священик, і, коли я дивився, як він, заточуючись, блукає під зеленими кронами акацій, мені здавалось, ніби я присутній при якомусь таємничому ритуалі, схожому на чорну мессу.

Його звичне заняття було схоже на релігійний ритуал, бо він весь час наспівував уривки духовних гімнів і з його товстих бузкового кольору уст на кожному кроці злітали імена біблійських святих. Згадуючи про це нині, коли я вже дорослий, я кажу собі, що старий був надто простим і вірував надто нехитро, а отже не вбачав жодного протиріччя між біблійськими заповідями й потайним винокурінням. І все ж тоді мені здавалося, що він, справляючи свою службу, глумиться над усім священним для людини. Це, вочевидь, і було поясненням того жаху, який я відчував, коли стежив за ним.

Я щойно перебіг через струмок по перекинутому через нього невеличкому дощатому місточку й заховався за деревами, щоб непомітно підкрастися якомога ближче до халупи, аж раптом над моєю головою пролунав голос, котрий линув, здавалося, просто з неба:

— Агов, білий, що тобі тут потрібно?

Першої миті мені здалось, що це якийсь ангел вимагає пояснення за нечестиву цікавість до старого. Мене кинуло в піт, коліна затремтіли. Та, підвівши зляканий погляд, я вгледів на дереві хлопчика приблизно мого віку й очманіло пробурмотів:

— Чому ти виліз на акацію? Там же шпичаки...

— Це не акація, а шовковиця, телепню!

Позбувшись страху, я так зрадів, що навіть забув про образу.

— Чому ти називаєш мене білим? Адже ти сам білий.

Як він стрибнув з дерева, я навіть не по-

мітив. Мов кішка. Він був босий, з розпатланим чубом, одягнений у порвані штани й сорочку. Та більш за все мене вразив шматочок червоної матерії, пришитий там, де малося бути серцю.

— Так, я білий, але — слон! — заявив він так, ніби це було само собою ясно.— Що тобі тут потрібно?

Мені й невтямки було, що я міг би запитати те саме в нього, а оскільки відповіді придумати я не зміг, то вирішив змінити тему.

— Чому в тебе червона ганчірка на грудях?

— Я поранений,— відповів він так лагідно, що це ввело мене в оману. А після цього одразу ж кинувся на мене.

Ми покотились по траві. Спочатку я подумав був, що він просто хоче поборюкатись, як це властиво хлопцям нашого віку, однак мій несподіваний супротивник швидко довів мою величезну помилку. Він добряче відлупцював мене. Я почав горлати так голосно, що мої крики почув старий демон з довгим сивим волоссям і вийшов із своєї халабуди. Те, що мене врятував саме Іаків, було несподіванкою — від здивування я навіть забув потім поскаржитись батькові. Старий, як завжди, був п'яний — ішов похитуючись, а язик заплітався. Але все ж тримався на ногах досить міцно — він схопив нас своїми могутніми ручищами, мовби кошенят, і посадив по правий і лівий бік од себе, добродушно примовляючи:

— Ягнята божі, маленькі ягнята... бее... бее...

Ми з Джімом розреготались, старий теж зареготав. Одначе відтоді я добре запам'ятав, що коли Джім згадує білого слона, з ним треба бути насторожі.

Раптом мені здалося, ніби я збився зі шляху. Зупинився, посвітив навсебіч ліхтариком. Довкола не було нічого видно, хіба що стовбури дерев, і в їхній зеленій незрушності ввижалася глумлива посмішка. Мені вже подумалось, чи не краще вернутися назад і знайти Джіма. Може, за цей час він уже трохи спам'ятався. Насправді ж це була спроба обдурити себе (десь у глибині душі не було сумніву, що повертатися до Джіма — даремна річ), одначе я розгубився, наче сліпе цуценя. Про всяк випадок — щоправда, без особливої на те надії — голосно прокричав кілька разів ім'я Нгали. Навіть сьогодні я вважаю за краще не знати, який звір відповів мені. Його гарчання пролунало так близько, що я, вже ніскільки не роздумуючи, майнув уперед, наче ядро з гарматного жерла, перескочив через дерево, яке лежало впоперек стежини, проломився крізь плетиво мокрих ліан і, заточуючись, ледве переводячи віддих, спинився посеред замуленого болітця. Вода тут не сягала краю моїх халяв. Проте я не наслідився рушити далі, бо не мав певності, що дістануся твердого ґрунту — попереду, скільки сягав промінь ліхтарика, виднілося те саме зелене болото, в якому я стояв.

Раптом довкола залягла тиша, ніби джунглі затамували подих.

За мить почувся якийсь шум. Я присві-

тив ліхтариком у той бік, і в плямі світла виник Джім.

— Не будь дурнем, Верноне,— сказав він.

— Я, здається, заблукав.

Він стояв потойбіч зваленого дерева.

— Руїни там.

І він показав рукою праворуч.

Я забрюхав по воді. Дивно, наскільки мене заспокоїла сама його присутність — я навіть про руїни спитав так байдуже, мовби мова йшла про щось далеке й абстрактне.

— Звідки ти знаєш?

Він не відповів і лиш простяг мені руку, аби допомогти переступити через дерево, що лежало в болоті. Я схопився за руку, і раптом вона із страшною силою потягла мене вперед. За мить Джім притис мене до грудей так, що я не міг навіть поворухнутись, і почав напихати мені в рота якусь гідоту — вона була липка, тягуча, пекуча, а все ж пахла квітами.

— Я не егоїст,— сказав він.— Залишив шматочок і для тебе.

Він притис долоню до мого рота. Цей клятий шматочок диявольського гриба обпик мені язик і піднебіння. Як я не намагався, мені не вдавалось його виплюнути. Коли я спробував виштовхнути його язиком, Джім з силою вдарив мене по потилиці.

Я підстрибнув і мимохіть проковтнув ту гідоту.

Джім випустив мене й відступив крок.

— Не будь дурнем, Верноне,— повторив він.— Без лнаги ми в джунглях загинули б. Жоден хижак не займе людину, яка з'їла лнагу.

— Охоче вірю! Ці хижаки розумніші за деяких випускників Гарварда...

Я мав померти від отрути й чудово розумів, що зарадити цьому чимось уже неможливо. У моїх словах вчувалась безнадійна покірність долі, все тіло дрижало.

— Погаси ліхтарика, випускник Гарварда.

— Що ще?

— А ще не будь таким розумним.

Мені тепер усе було байдуже. Я погасив ліхтарика.

— Ну як?

Я знизав плечима.

— Отрута починає діяти. Я відчуваю, як поколюють губи.

— Твої думки ніколи не позначались глибиною. Навпаки, вони були нав'язливими,— вигукнув Джім.— Хіба тобі дороге життя?

Поколювання швидко дужчало. Воно спустилося на підборіддя, охопило щоки, очі, повіки, чоло, ший.

Джим чекав.

І хоча за мить до цього морок був цілковитим, наче в замкненій шафі, я виявив, що поступово починаю бачити. Ні, річ не в тім, що мої очі звикли до темряви. Вона, як і досі, була непроглядною. Однак тепер я чітко вирізняв усе, на що дивився. Я бачив дерева, Джіма.

— Ну як, прозріваєш? — спитав він.

І тут я пригадав, що він знайшов мене без ліхтарика: у нас на двох був лише один ліхтарик. Але тепер я міг уже не дорікати собі тим, що залишив Джіма в темряві.

— Так, правда, я бачу.

— От і чудово. Тоді — вперед!

Я справді бачив дедалі краще. Джим упевнено простував туди, куди показував мені раніше, і я рушив услід за ним.

— А музику ти теж чуєш? — спитав я його.

Вже кілька секунд я вловлював безперервний тихий звук, схожий на зітхання органа, низький і глибокий, а тепер за ним чулися якісь інші звуки — м'які переливчасті акорди, мовби невидимі пальці торкали струни арфи.

— Спинись на хвилику,— сказав Джим. Ми обидва спинились.

Арфи вмовкли, звучав тільки орган.

— Це зелений колір джунглів.

Його слова не видались мені дивними — я одразу зрозумів, що зелений колір обернувся на звук. Дивною тільки була спокійна байдужість, з якою я згадав, що отруєний. Втім, про це я більше не думав: якщо ж думка про те, що я проковтнув шматок пурпурного гриба, інколи й приходила мені на пам'ять, то лише як просте усвідомлення факту — так байдуже ми, помітивши грудку землі, піднімаємо ногу вище, аби не спіткнутися. Звісно, я знав, що гриб був... Але це вже не мало ніякого значення.

— Ходімо,— скомандував Джим.

І знову акорди арфи. Мені вже не потрібно було пояснювати, що я чую колір своїх чобіт. Їх я, безумовно, бачив, коли дивився під ноги.

— Ну?

— Так, це мої чоботи.

— Ти прогресуєш, Верноне. А руїни?

— Що — руїни?

Він замовк і йшов далі поперед мене. Підвівши очі й глянувши поверх його голови крізь листя, звідки виривався могутній і глибокий акорд органа, я раптом побачив десь далеко попереду велетенський майдан, оточений стіною, котру дощі й вітри, а може, й люди перетворили в неправильний зубчастий хребет, що розповзся навсебіч. І тієї ж миті я почув звучання рудих руїн.

— Джіме! — закричав я.

— Ми скоро прийдемо.

І справді, йти залишалось небагато. Дерева стали нижчими, ліани розступилися, і ми нарешті вийшли на тверде, на справжню землю, котра приємно пружинила під ногами.

Джім протяжно закричав:

— Е-егей, Нгало!

І в цю мить я помітив місяць — досі його ховала зелена покрівля лісу. Це був повний місяць, круглий і червоний, який можна побачити тільки в Африці, місяць, мовби виліплений з червонястої африканської землі — з землі, сказати б, просякнутої сонцем, яка випромінювала свій жар, накопичений за день. Червоне світло заливало глиняні стіни, що здіймалися над руїнами на паморочливу висоту, і музичний відповідник червоного кольору пролунав тепер у моїх вухах, ніби пронизливий зойк саксофона. Глибокі органні акорди джунглів змовкли.

Я дивився на руїни з-під величної арки входу і слухав, як на тлі трагічної мелодії саксофона відлуння Джімового голосу кажда перепурхувало од стіни до стіни.

— Нгало... ало... ало...

Враз я перестав чути саксофон. Проте мені виділись вибухи кольору, фейєричні плями, що спалахували в небі, на глиняних стінах — скрізь, куди я тільки переводив погляд. Вони вибухали мовби фейєрверки й розпадалися на клубки, на потоки кольорів, котрі перепліталися між собою, як в улюбленій грі в дитинстві, коли ми розмальовували сторінки альбомів строкатими фарбами, складали аркуші, а після, розкривши, милувались тією строкатістю узорів, що лишалась на вологому папері.

— Джіме! — гукнув я. — Джіме!

Вибухи кольору зробились нестерпними, їхнє іскристе сяйво стало таким яскравим, що я, засліплений, замружився.

— Чого ти кричиш? — спитав Джім, і переді мною райдужними переливами простерлися шовкові ріки.

— Я бачу звуки! — промимрив я, стежачи, як відтінки поволі змінювали один одного.

То були дивні органічні переливи — зеленій, блакитній з перламутровим відсвітом, і серед них повільно розкривала свій племінь троянда на три пелюстки. Від цього вибуху краси мені перехопило подих. Кольорові полотна маяли мовби крила, зливалися в суцільну, вкриту дрібними брижами поверхню, і якась внутрішня сила вигинала їх, розтоплювала, ніби вони були з воску, змушувала ковзати й погойдуватись довгими, розміреними, неповторно витонченими хвилями. В сліпучому світлі виникали і знов щезали гойдливі нестійкі звивини. Вони зді-

ймались тонким серпанком, гамою кольорів, бенкетом форм і відтінків, породжуючи безкінечні калейдоскопічні узорі, позбавлені будь-якого сенсу, однак чарівливі. Я почувався так, наче опинився в якомусь незбагненному раю, де панує бездоганна легкість. Усе, що могло б здатися грубим, начебто витончувалось, як після фейєричного стану невагомості й плинності. Позбавлений ваги власного тіла, я розчинився в нереальному просторі.

— Нгала тут! Нгала ждати вас!

Спочатку гойдливі кола, потім плавкий хоровод об'ємів і кольорів.

— Я радий тебе бачити, Нгало!

Голос Джіма породив могутні артезіанські фонтани. Болісно напружуючи тіло всією силою волі, я змусив себе спрямувати погляд на статую з чорного дерева, висріблену місяцем, що постала перед нами. Обличчя Нгали було сірувате; такими завжди стають лиця чорношкірих, коли вони бліднуть. Він розкрив рота, але губи йому так тремтіли, що він не зміг вимовити жодного слова, а очі вирячилися так, що білки, здавалось, закрили щоки й піднялися до брів.

— Лнага, — видихнув він нарешті, ступивши крок назад. — Лнага...

Я здивовано обернувся до Джіма. Вперше відтоді, як ми вийшли до стіни, що оточувала мертвий світ руїн, відтоді, як місяць облив нас своїм кривавим світлом, я глянув на Джімове обличчя. Потрясіння було таким сильним, що мені перехопило подих. Сірі Джімові очі палали тим самим фіолетовим

вогнем, що й знайдений нами гриб. Навіть білки стали фіолетовими. Золоті іскри, мов крихітні істоти, танцювали в їхніх фіолетових глибинах, наділені дивним самостійним життям. Певне, у виразі мого обличчя було стільки недорікуватої розгубленості, що Джим швидко шепнув мені:

— Не будь дурнем, Верноне! Очі тих, хто з'їв лнагу, теж перетворюються на лнагу. Бо як би тоді Нгала про все здогадався?

Кольорові полотнища усе ще погойдувались, з їхніх пластичних поєднань виникали все нові й нові композиції, котрі, мабуть, змусили б збліднути від заздрощів будь-якого художника-абстракціоніста.

— А мої? — спитав я, сам не впізнаючи свого голосу.

— Можеш уявити, що й твої очі теж.

Нгала дивився на нас із забобонною шанобою.

— Людина лнага могутня... Людина лнага — не людина... — бурмотів він.

Я помітив, що поволі звуки перестали порсджувати колишню чарівність фарб. Тепер кольори здавались блідішими, прозорішими, і я подумав, чи не починає слабшати дія отрути, але тут же згадав, що звуки, перетворювані в кольори, всього лиш змінилися кольорами, перетворюваними в звуки.

— Які ще сюрпризи підготувала нам лнага? — спитав я з простакуватою розв'язністю.

— Облиш свою легковажність, Верноне.

Джим проковтнув цю отруту раніше від мене, отож цілком природно, що кожному зміну її дії він відчував теж раніше. Я по-

чав пильніше дослухатись до своїх відчуттів.

— Люди лнага... — бурмотів Нгала. — І місяць... повний місяць...

Та його слова вже не породжували барвистих узорів. Одні лише глиняні стіни, залиті місячним світлом, здіймалися переді мною, і тільки тепер, коли фантастичні танці перестали відволікати мою увагу, я відчув їхню дивну, незвичну красу. Переді мною була фортеця — щось на зразок міста, обнесеного стінами. Ми пройшли через вхід, схожий на древню тріумфальну арку, і простували зараз між високими глиняними будинками, що витріщились на нас зяючими вікнами. Їхні дахи попровалювались, і в тих місцях, де вони спиралися колись на стіни, глина була вищерблена і мовби з'їдена невидимою проказою часу. Дощі полишили свої сліди на червонястій масі, вкривши її поверхню рівчачками і зруйнувавши дерев'яні й теракотові прикраси. І все ж одна жовта маска, вправлена в фасад, ще трималася, хоч руки, які створили її, вже давно перетворилися на порошок і тлін. Вся будівля нагадувала усічені конуси, вони були схожі на зборище вавілонських веж, перенесених сюди з біблейських рівнин, а ми — на трьох прочан, які заблукали серед місячних просторів.

— Ми повинні спробувати, Нгало, — мовив Джім.

Чорношкірий дещо спам'ятався. Це був міцний хлопець — такого мій дід Стюарт купив би з заплющеними очима. Тобто я хочу сказати, що він зміг би поцінувати чудові м'язи й могутні плечі Нгали. Звісно ж,

тепер усе змінилось, та й ми були не в себе вдома, в Джорджії, а в таємничих глибинах Африки, у країні Нгали, котрий мріяв вивчати її історію. Власне, саме тому він і прийшов до нашого табору й запропонував нам свою допомогу. Особисто я був майже цілком упевнений в тому, що він належить до однієї з таємних негритянських організацій: ними аж кишіло в цих місцях і всі вони боролися за незалежність. Я добре знав чорних, я жив між них, і я володів інтуїцією — можливо, спадковою, — котра допомагала мені відгадувати, що коїться в їхніх серцях. Спокійну гідність Нгали можна було пояснити хіба що релігійною фанатичністю або зовсім найновішими знаннями про те, чого варта влада людини. Я особисто схилився до другого здогаду. Тільки наше несподіване перетворення в людей лнага змогло збентежити його, пробудити в його душі атавістичний жах — або, може бути, лише глибоку шанобу.

— Про що ви говорите? — спитав я.

Але Джім навіть не глянув на мене.

— Ти віриш мені, Нгало?

— Я вірити, — одказав негр і на доказ сказаного додав: — Я привести білі люди сюди.

Спочатку мені було невтямки, за якими ознаками Нгала вказав нам місцезнаходження цього покинутого міста, якого не знає жоден білий. Та Джім мимоволі пояснив мені це.

— Ти хочеш знати, Нгало, чи не так? — мовив тоді він. — Ти хочеш знати про своїх предків? Хто не знає свого коріння, той не вартий листя, яке відносить вітром.

Він говорив незвичайно збуджено, ані на йоту не переймаючись тим, чи зможе Нгала зрозуміти його. І не Нгала, а я почав розуміти, чому Джім завжди так наполягав на вивченні древніх африканських цивілізацій, змусив мене поділити його захоплення й затягнув в Африку всупереч здивуванню й навіть презирству, з якими моя сім'я сприйняла цей вчинок. Мені навіть довелося заручитися підтримкою свого дядечка Генрі, сенатора, а вже той одразу прикинув, які політичні вигоди може мати республіканська партія, жонглюючи перед чорними виборцями іменем Вернона Л. Уоррена, «відомого фахівця з питань африканської культури, сина благородного Півдня».

І ось нині, перебуваючи наодинці з пойнятим ваганням Нгалою і настійливим Джімом, я вперше запитав себе, чому я, власне, пішов за цим колишнім хлопчаком у порваній сорочці, чому я вимагав од батька, щоб той допоміг йому здобути освіту, і чому я тепер стою отут, біля велетенських глиняних будівель, під місяцем, таким самим червоним, як і ці стіни, на землі цього материка, на другому краї землі, вдалині від усього, що люблю й ціную. Яким безглуздим чаклунством примусив мене Джім терпіти всі його забаганки? Бо ж насправді все мало б бути навпаки, адже тільки завдяки мені він зумів вирватися з того жалюгідного становища, в якому ниділа його рідня! Очевидно, незвичайна ясність моїх тодішніх думок теж була викликана дією отрути.

Я сердито поглянув на Джіма, побачив його очі, котрі пожирала фіолетова отрута,

і зрозумів усю нищівну силу допитливості й огиди. У моїй голові блискавкою зринула згадка про старого Іакова. Джім підкорив собі мою душу тією самою сумішшю чарів і страху; він збуджував у мені ту саму хворобливу допитливість, яка в дитинстві змушувала мене годинами чаїтися біля халупи, схованої за акаціями. Відбулося тільки зміщення — я переніс на нього мій давній комплекс. Ту допитливість і огиду, котрі збуджував у мені чорношкірий п'яничка, я переніс на дивакуватого білого злидаря, який завжди воловодився з неграми й схибнувся на ідеї братства з ними. І благородна кров уродженця Півдня спізніло закипіла в моїх жилах, коли я усвідомив цей злочинний гіпноз, змішаний з давньою ненавистю. У драмі, котру з давніх-давен розігрують білі й чорні, я опинився в ролі негідного білого, не здатного позбутися своїх комплексів. Та ж будь-який мій одноплемінник скинув би їх під сухою гіллякою з повішеним на ній негром!

— Ну, швидше! — вигукнув Джім, і я здогадався, що, захоплений своїм відкриттям, я пропустив частину його розмови з Нгалою.

Ота породжена отрутою гриба ясність думки, яку я відчував у собі, певне, підсилила й звичайні властивості Джіма, подвоїла його здатність переконувати. Я зрозумів, що йому вдалося умовити Нгалу, бо вони обидва рушили в глиб руїн.

— Ходімо, Верноне!

Джим недбало кинув ці слова через плече, мовби вони призначалися для собаки. Мене охопило палке бажання дати йому ляпаса,

принизити його перед цим чорнопиким... І все ж я пішов услід за ними, ніби нічого й не сталося. Мене терзали суперечливі прагнення (мабуть, це теж було пов'язане з дією клятого гриба), і моя впевненість у собі поволі й непомітно зникла.

Я розгублено брів поміж червоних стін. Місто було побудоване без будь-якого плану, тому вузькі вулички й проходи між будівлями виявилися суцільним лабіринтом, ми обережно долали покручений шлях, захаращений грудням глини від пообвалюваних стін. На одному з перехресть ми натрапили на диск із слонової кості; на ньому були зображені два слони, що зіткнулися лобами. Все довкола дихало спокоєм, і місяць то освітлював нас, то зникав за рудими будинками. Місто було таке мертво, що я не здивувався навіть тоді, коли ми зустрілися з левами.

Левиця спала, лежачи на боці, двоє левенят поснули, припавши їй до сосків. То, мабуть, лише їхній запах — запах диких звірів — пробудив у мені блаженську згадку про давній жах. Одначе я дивився на них так само спокійно, як і на довколишні стіни. Але Нгала за якусь мить прослизнув між мною і Джімом, схопив обох нас за руки. Я відчув, як увесь він напружився, важко долаючи переляк, що бився в чорній в'язниці його тіла; здавалось, у нього відняло мову. Джім відсторонив його руку й пішов прямо до звіра. Левиця схопилася на ноги, вирвавши соски із писків левенят, з них ще трохи текло молоко, до якого смішно тяглися маленькі рожеві язички. Проте нам було не до

сміху. Шерсть на загривку левиці настобурчилась, сама вона готова була стрибнути будь-якої миті. Але Джім наближався до неї неймовірно спокійно, вона присіла, підібгавши хвоста, вищирила зуби й гарчала, її руда шерсть хвилями ходила на спині й на боках. Джім спокійно простяг руку й погладив левицю по морді; вона одразу ж заспокоїлася, заплющила очі й почала ніжно муркотіти.

Щоб по-справжньому зрозуміти те, що сталося в цьому мертвому древньому місті, треба хоч раз побачити лева не в клітці, треба знати, як скаженіє левиця, захоплена під час годівлі дитинчат. Я ошелешено слухав муркотіння, голосне, ніби чоловіче хропіння, і не міг очей відвести від картини, що постала переді мною у блідому місячному світлі. Ще й досі бачу я Джіма, схиленого над розімлілою левицею, а левенята собі ссуть, штовхаючи її в живіт лапами завбільшки з мій кулак.

Нгала стис мою руку й кивнув головою. Ми навшпиньках прошмигнули повз левине лігво, не зводячи погляду з Джіма, і він теж весь час дивився на нас. На губах у нього завмерла незрозуміла усмішка, і я помітив, що райдужні відблиски, котрі я бачив навколо гриба під деревом, тепер сяють над його ледве видимими в темряві плечима. Не знаю, яким чином він позбувся прирученого хижакка, однак він майже тієї ж миті приєднався до нас. Нгала озирнувся й повів нас далі. Ми не промовили жодного слова.

Я розмірковував, чи не надав мені гриб, хоч проковтнув я його зовсім мало, тих же чудодійних властивостей, що й Джімові.

Ми йшли глинистими вуличками, прямуючи до якогось місця, добре відомого Нгалі. Це його предки звели місто з червоної глини, згадки про місто збереглися в древніх легендах — зовсім нещодавно ми порівнювали ці легенди з реальними результатами розкопок. Проте я не міг би сказати напевне, що Джім не має ще якоїсь, одному йому відомої мети. Я вже згадував, що був майже впевнений у належності Нгали до політичної підпільної діяльності, відчутної в цих краях, і довіра, з якою ставився до нього Джім, викликала в мене підозру. Я питав себе, про що, власне, просив він Нгалу, чому йому довелося так наполягати і чому Нгала згодився так неохоче.

— Куди ми йдемо? — спитав я.

— Прийшли, — відповів Нгала.

Вузька вуличка розширилась і перетворилася на невеликий майдан, вкритий густим чагарником. На майдані здіймалася велика будівля овальної форми. Під стелею, що якимось дивом збереглася, над дверима виднівся складний візерунок із сліпучих зигзагів. Коли я придивився до них уважніше, мені здалося, що вони ворухнуться.

— Чекати... — прошепотів Нгала.

Я зупинився поруч із завмерлим Джімом і дивився, як чорношкірий увійшов у будівлю й за мить повернувся з червоним тамтамом у руках. З першого ж погляду я впізнав візерунок, який прикрашав інструмент. Цей тамтам був музейною коштовністю — вік його перевищував чотириста років. З неба на нас дивилося криваве око місяця — велетенська небесна копія древнього інструмента.

— Люди лнага, — сказав чорношкірий з несподіваною урочистістю. — Дивитися прямо в очі Нгала.

І він ударив по тамтаму долонею, пробудивши в ньому голос, котрий дрімав століттями. Його голова була високо піднята, і раптом я помітив, що весь віддзеркалююсь у його широко розплющених очах. Секунду я вагався, мовби якийсь внутрішній голос попереджував мене, що я не повинен сліпо підкорюватись. Але цікавість перемогла, і я пильно глянув на своє власне крихітне відображення, яке плавало в темному зблискові Нгалиної зіниці. Гадаю, Джім зробив те саме.

Нгала ритмічно бив руками по тамтаму. Проте ритм цей постійно змінювався. Спочатку він був повільним і монотонним, наче долоні над силу вивільняли звуки, сховані в старовинній лункій скриньці, однак потім він непомітно почав прискорюватись і позбувся монотонності. Кожен звук, що виривався з дерев'яного тамтама, стрясав мене — я навіть гадки не мав, що з цього примітивного інструмента можна видобувати таке багатство відтінків. Я безліч разів слухав кращих ударників найзнаменитіших джазів світу, і все ж від ритмічних ударів Нгали мені перехоплювало подих, ніби кожен звук був щаблем, на який я мимохіть піднімався (чи опускався — цього ніяк не можна було збагнути), відчуваючи, що останнє відлуння звуків відбивається від дверей — найтаємничіших дверей, які я будь-коли зустрічав у своєму житті. Але новий удар знову вів мене до нового щабля, а далекі двері, здава-

лось, відсувалися далі й далі. Ніколи ще мені не доводилось піддаватися такій дивовижній перевірці, що захоплювала все моє єство. І в тому самому ритмі моє відображення в зіниці Нгали то затуманювалося, то знову набувало чітких обрисів, мовби я розгойдувався в якомусь просторі, мовби все єство моє було зведене нанівець, або ж якась незнана сила на невловиму мить відносила мене з цього зарослого чагарником майдану, а я знову й знову повертався сюди — повертався зусиллям волі, однак нові рокоти тамтама поступово робили мою силу волі все слабшою і слабшою. Легко й непомітно я втрачав зв'язок з усім, що мене оточувало. Я відчував, що підхоплений вихором, у якому розчиняються й щезають моє ім'я, моя особистість. Місяць, що плив над нами, вже скочувався на захід, і тіні згущувалися, надаючи глиняним руїнам вигляду майже нестерпного тягара. Я гадаю, Нгала не випадково став так, аби місяць освітлював його обличчя збоку. Хоч мої очі не відривались од його зіниці, я майже фізично відчував, як опускаюсь (тепер я вже не мав сумніву, що безупинно опускаюся вниз) і дедалі більше занурююся у незнану досі темряву, не схожу на звичайну темноту. Рокіт барабана став трагічним: у ньому звучали голосіння й сухі тріскучі вибухи, схожі на рушничні постріли. Це й справді були рушничні постріли!

Нгалина зіниця розширилася ще дужче, у густій темряві вона наче перетворилась на дивовижний екран, на ньому заворушилися нечіткі тіні. І раптом моє відображення, що плавало там мовби в тумані, стало виразним.

Все моє обличчя було в сажі, сорочка звисала клоччям, я тримав у руці задимлений пістолет і щось кричав невидимим людям. Тріскотнеча рушниць не змовкала, і я здивувався, що не чую власного голосу. Я бачив відсвіти величезної пожежі, у заграві якої кишіли чорні люди. Потім з ревом і пострілами увірвались ті, кому я вигукував накази. Я бачив їхні роззявлені роти, але нічого не чув, хоч розрізняв кожну дрібницю, кожну деталь: налиті кров'ю обличчя, рухи, навіть цівки диму. Раптом переді мною, затуливши цю картину, виник чорний велетень, який стрясав списом. Я розрядив свій пістолет у його широкі груди, на яких погойдувалося намисто з лев'ячих іклів. Наче в уповільненому кіно, я бачив, як воїнове обличчя викривила передсмертна мука, його рот похлинувся останнім криком. Однак у мене не було часу дивитися, як він падає, бо я кинувся вперед. Мої люди оточили місто (я знав, що вони його оточили) і тепер стискали кільце.

Я впізнав ту овальну будівлю, перед якою стояв, і принизливий страх підхопив мене, мов океанська хвиля. Цей страх прогнав заціпеніння і змусив мене урвати чаклунство жорстокого фільму, що так неждано розгорнувся на моїх очах, змусив кинутись на безтямну боротьбу з насланням привидів-образів. Ні, я не став жертвою жахливого сну. Просто я знову був на тому самому місці, куди якимось чином уже приходив у іншу епоху. Бо я збагнув, що людина, яка перед моїми очима знищувала місто, куди привів нас Нгала,— не хто інший, як капітан фрегата (й торговець рабами) Ной Уоррен, батько

мого діда Стюарта. І довкола мене відбувалось те, що вже колись відбувалося насправді. Я відчував запах диму; здавалось, варто мені лишень простягти руку, і я відчую під пальцями чорну шкіру юної дівчини, котру Сем кинув мені до ніг. Я знав, що це наймолодший матрос у моїй команді: перед нашим відплиттям його мати накреслила пальцем невидимий хрест у нього на лобі й слізно просила мене доглянути, аби з ним нічого не сталося. Я намагався вирватися із страшного видіння, стати самим собою, адже я не мав до всього цього ніякого стосунку; і все ж, як і досі, я бачив, що сміюся й плескаю Сема по плечу. Мені хотілося крикнути (Носві? Нгали?): «Доволі! Годі!», але сам не чув власного голосу, як не чув і голосу людини, котра щось промовляла до Сема і від чого він сміявся. Тим часом майдан заповнювався новими й новими неграми. Хтось тягнув чудові слонові бивні. Сем кудись зник і повернувся з двома зливками золота. Мої люди зривали золоті браслети з зап'ясть і щиколоток чорношкірих,— прикраси їм тепер ні до чого, тепер їх чекали ланцюги й довгий шлях до фрегата.

Я більше не міг, не мав сил дивитись на все! Я відчайдушно намагався відвести погляд від зіниці Нгали, і відчув, як різкий біль наскрізь пронизав мені мозок. Страшні образи загойдалися, на мить здалося, ніби я стою на твердій щільній землі. Потім я почув притлумлений гул, схожий на відлуння далекого землетрусу. Але це був тупіт довгої колони бранців, котрих мої люди гнали, наче худобу. Я знав, що босі ноги не можуть спри-

чинити такого гулу. І знов почав запекло боротися, щоб повернутись у своє справжнє «я», незважаючи на жажке чекання болю, що пронизав мене за мить, незважаючи на мото-рошне відчуття, ніби кров з моїх жил витікає до останньої краплі. Напруга досягла межі. Я прикусив губи, почув власне схлипування й мимоволі заплющив очі.

Темрява стіною віддаляла мене від жакливих видінь, мовби я перенісся в неіснуючий край, у світ незайманої тиші, якому незнані ані людина, ані її пристрасті. На мить мене охопило ні з чим непорівнянне відчуття спокою (може, воно тривало не мить, але після попередньої напруги мені необхідна була повна розрядка, отож це відчуття спокою здалося мені дуже коротким), а потім я знову почув тупіт колони. Проте, розплющивши очі, я побачив у чорній зіниці Нгали тільки самого себе. Його руки видобували з тамтама дедалі тихше й тихше глухе гудіння, яке радше скидалося на відлуння.

«Чи він знає?»

Це запитання владно ввірвалося в мій мозок, знову збудивши щойно приспані страх і сором. Пальці мої стислись, начебто я когось душив. Та з першого ж погляду я зрозумів, що Нгала не переживав з нами цього дивного екскурсу в історію його предків. Починала займатися зоря, в її слабкому рожевому відблисківі шкіра негра висвічувалась перлами роси, наче він щойно викупався. Щоки йому запали від величезної втоми — тільки від втоми, не більше. Він безупинно бив у тамтам, з останніх сил підтримуючи ті крихкі сходинок звуків, по яких я сходив

у пекло. Але сам він не переступив того порога, бо не був людиною лнага.

Я певен, що мої спалені губи видовжилися в страдницькій усмішці. Нгала, все ще приголомшений, неуважно усміхнувся мені у відповідь. Власне, я вкрав у нього цю усмішку, і все ж вона принесла мені відчуття блаженного спокою. І, хоч як це дивно, саме цієї миті — тільки цієї миті — я згадав про Джіма.

Коли я обернувся до нього, увесь мій жах і сором, які, здавалося, щезли з моєї душі, знову обпекли мені щоки.

Він лежав на землі ниць, наче велика нерухома лялька.

— Джіме! — крикнув я з іще не зовсім усвідомленою надією.

Нгала не встиг позбутися наслідків багатогодинної втоми, отож я підбіг до Джіма перший, швидко перевернув його на спину. І тут же відсахнувся, бо його очі, котрі знову стали сірими, дивились на мене невблаганно суворо, наче викрикували нещадне звинувачення.

— Це не я...

Однак я не договорив. Ще не вимовивши цих трьох слів, вирваних у мене жахом, я збагнув, що з такою скляною нерухомістю можуть дивитися тільки очі мертвого. Я обернувся до Нгали і сказав:

— Закрий йому очі.

Ні за що на світі не хотів би я ще раз прочитати в них це німе звинувачення!

— Я казати, казати...

Все знову набуло звичного вигляду. Я згадав, що Джім з'їв майже весь гриб, а раз так,

то ці картини мали подіяти на нього з більшою силою, ніж на мене, що він, можливо, навіть міг розрізняти слова, знуцання, благання, яких я не чув. Може, він не зазнав тієї рятівної слабості, котра змусила мене заплющити очі, щоб вирватися з цього жорстокого світу, який воскрес, аби мучити нас. Я надто добре знав і його самого, і його переконання, я розумів, наскільки вразило його це жахливе руйнування міста, а головне — трагічна неможливість втрутитись. А може, він теж помітив неймовірну схожість зі мною головного героя драми, що відбулася перед нами? Легенди про мого прадіда Ноя склали частину фольклору Джорджії... Скільки суворості було в непорушному погляді Джіма! Швидше за все, він помер від болю й ненависті...

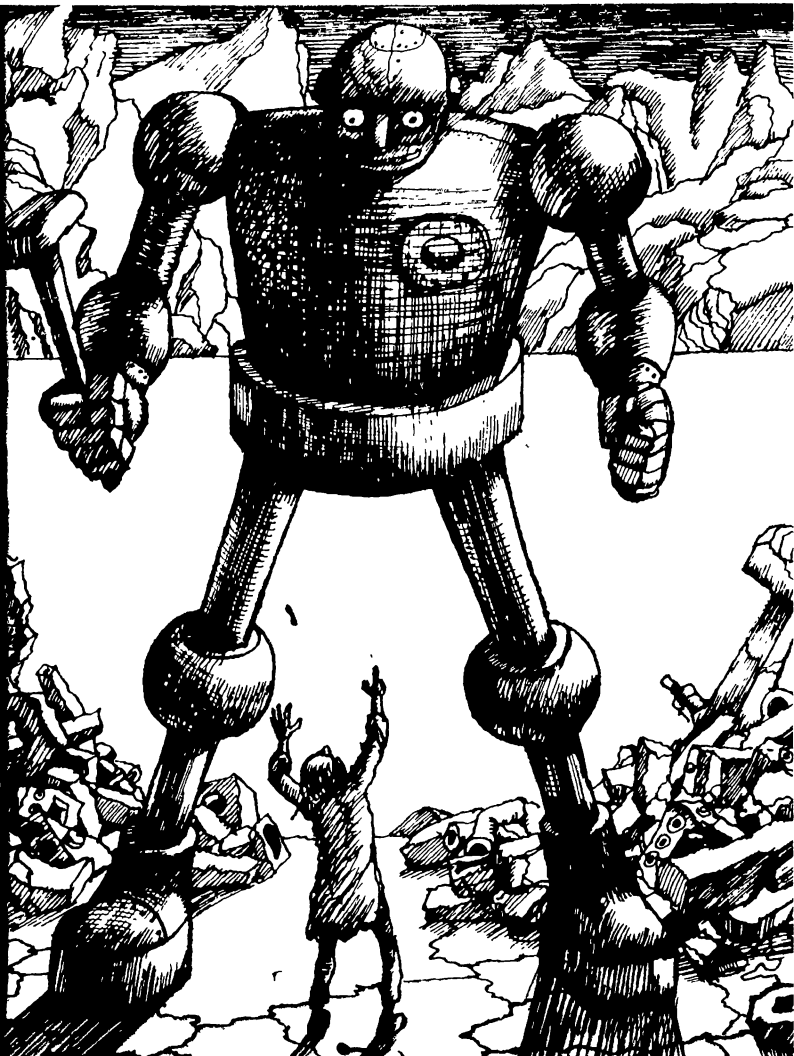
— Що бачити біла людина? — допитувався Нгала.— Що прогнати життя людини лнага?

Важкі повіки назавжди сховали Джімові очі.

— Та нічого, — швидко сказав я.— Як і я, він бачив тільки тіні. Але у нього хворе серце. Бідолашний Джім!

Останні слова я додав тому, що побачив повні сліз очі чорношкірого — моя надмірна байдужість могла б його здивувати. Проте вже багато, багато років я не відчував себе таким вільним. Ставало жарко, і голод нагадав про себе.

Г. Крынкам
ОСТРІВ СТРАХУ

ОСТРІВ СТРАХУ

Всесвітня Дослідницька Рада доручила мені завдання, котре аж ніяк не викликало мого захвату: ішлося про те, щоб від імені цього найавторитетнішого грегіуму заборонити професорові Деменсу продовжувати його досліди з автогонами.

Певна річ, йому могли б повідомити про це рішення й відеофоном, якби... От у тім-то й річ, якби!... З цього, власне, все й почалося. Жоден засіб зв'язку не годився — Деменс був недосяжний. Він не відповідав на виклики. Ніхто не знав, що з ним сталося і взагалі, чи він ще живий.

Думка про те, що з професором скоїлось щось лихе, мала під собою певні підстави. Віднедавна про самого Деменса та про його експеримент, якому він з затятістю маніака присвятив усе своє життя, поширювались дуже дивні чутки. Подейкували, ніби в резервації Деменсії, котру він сам обрав для своєї роботи, діються неймовірні речі, казали, що навколишнім мешканцям просвіту нема від бродячих автогонів і ще казна-що.

Саме тому й довелося мені ви-

рушити в Деменсію, і тепер ми летіли на невеликій висоті над західноавстралійським узбережжям.

Політ на гравітоплані — то справді ні з чим не порівнянна насолода. Гравітаційний літак мчав уперед беззвучно, ніякі пориви вітру йому не страшні, він плавно ширяв у височині, піднімався й опускався, ніби хмаринка в тихому літньому небі.

Під палючим промінням сонця простягався в глиб суходолу скреб — дикі зарості акації та евкаліптів. Де-не-де поміж заростів виднілися пересохлі русла річок. Куди не кинь оком — ніде жодної живої істоти, — ні людини, ні звіра.

Зненацька посеред цього припалого пилюкою живого зеленого килима виріс кряж вапнякових скель. Здалеку він скидався на величезну купу білих кісток.

Та ось серед сухого чагарника забовваніла приземкувата напівзруйнована будівля. Земля навколо неї була густо всіяна уламками. Невже це все, що залишилося від Деменсії?

Далі, на південь, на березі річки, заяскріла велика іржаво-брунатна пляма. Це бокситові копальні, єдине, крім Деменсії, на багато миль навкруги місце, де живуть люди. Я попросив посадити гравітоплан саме сюди.

Тільки-но літак приземлився, як до нас щодуху підбіг якийсь чоловік.

— Чого вам тут треба? — налетів він на мене. — Може, ви ще привезли цих диявольських почвар?

Вираз мого обличчя, певно, ясно свідчив,

що він звернувся не за адресою. Отож мій співрозмовник одразу перемінив тон.

— Я тут головний інженер, — сказав він.— Даруйте за різкість. Але я вже по самісіньку зав'язку ситий цими потворами. З мене досить!

— Саме тому я й прилетів сюди,— відповів я.— Мое прізвище Гуман, я уповноважений Всесвітньої Дослідницької Ради. Розкажіть до пуття, що тут діється.

— Тут діються просто неймовірні речі.— Інженер витер спітніле чоло. Було тридцять градусів за Цельсієм у затінку.— Спершу ми не дуже відчували сусідство цього навіженого професора з його експериментом. Та кілька тижнів тому тут з'явилися оті... оті авто...

— Автогони. Це кібери першого порядку.

— Нехай і так. Коротше кажучи, вони з'явилися поблизу копалень і почали никати по всіх усюдах. Це мене вже не влаштовувало. Одного ранку я помітив, що бракує трьох сервоботів. Наступної ночі зникло ще п'ять. І почалося. На копальнях працювало двісті службових роботів. Це спеціально запрограмовані, надзвичайно надійні автомати. За останній час я позбувся п'ятдесяти. Все подальше виробництво — під загрозою зриву. Мені не хочуть більше давати поповнення.

— А що ж усе-таки сталося з цими п'ятдесятма? Їх переманили?

— Та де там! Оті проклятуці мацапури з Деменсії викрали їх, порозколювали на горіхи й повитягали все, що їм було потрібно. Терпець мені зрештою ввірвався. Кінець кінцем нехай той проклятий Деменс тримає своїх автогонів на припоні. Крім того, він має

відшкодувати нам збитки. Але люди, яких я послав туди, не дійшли до Деменса. Ті потвори перейняли їх. Отож мені нічого іншого не лишалося, як удатися до самооборони. Ми підстерegli банду і з ходу обстріляли її з нейтринних пістолетів. Ви гадаєте, ми впоралися з ними? Аж ніяк! Навпаки, ті харцизьки стали ще агресивніші, і ми програли бій. Адже в них реакція швидша, ніж у людей... З того часу ми побоюємось за свою безпеку. Одного з нас ці потвори хотіли вже розпатрати як робота. Біда та й годі, скажу я вам! Ви ж знаєте, що збереження життя кожної людини, кожної живої істоти — це найвища заповідь. Але ота почвара може просто не звернути уваги на таку дрібничку. Ні, я цього так не залишу! Деменс відповість мені за все!

Інженер справляв враження запальної людини, здатної до перебільшень. Проте в розбійницьких наскоках автогонів сумніву не було. Очевидно, вся річ тут у тому, що під час програмування було припущено якоїсь помилки.

— Невже навіть після цих інцидентів Деменс не подавав ніяких ознак життя? — спитав я.

— Жодного разу, — запевнив інженер. — А ви вважаєте, що він і досі ще там, нагорі? Здається, власні витвори загнали вашого професора казна-куди. І тут нема чого дивуватися після всього, що ми тут пережили.

Я пригадав сплюндрований дім на вершині гірського пасма, і мене поійняло передчуття біди.

— Ми подбаємо про Деменса, — сказав

я,— і простежимо, щоб автогони не завдавали вам більше шкоди.

— То ви справді збираєтесь у Деменсію?

— Звичайно. Саме це мені й доручено.

Гравітоплан легко одірвався від землі і взяв курс на північ. Треба було ще раз облетіти резервацію, щоб розшукати притулок професора. Я не думав, що він залишився серед руїн, і хотів наштовхнутися на нього, уникнувши зустрічі з бродячими автогонами. Якщо вже вони нападали на звичайних роботів, то можна не сумніватися, що їх зацікавить і наш гравітоплан. А це аж ніяк не входило в мої плани.

Отже, в мене були всі підстави для турботи, і не тільки після розмови з інженером. Я надто добре знав Іліфоруса Деменса. Ми не раз запекло сперечалися з ним. Він мав три звання доктора і жодного гоноріс кауза. Почавши свою наукову кар'єру як фізіолог, Деменс став згодом інженером-механіком, потім закінчив факультет кібернетики. Безперечно, він був розумний чоловік, але якийсь дивний, і цілком перебував у полоні ідей, характерних для так званих механістів. Їхні уявлення про світ надрозумних роботів просто абсурдні. Механісти вважали, що людина лише тимчасово є найвищою формою живої матерії і сама, як біологічний автомат, згідно з незмінними законами еволюції, створить світ ідеальних машин, щоб потім зникнути як різновид роду. Хибний, позбавлений будь-якого глузду й небезпечний висновок, проти якого я, де тільки міг, рішуче виступав. І, може, саме мої суперечки з Деменсом

спонукали його до втілення в життя своїх ризикованих задумів.

Одного чудового дня він зник. Ніхто не знав куди. А я одразу висловив припущення, що старий упертюх, очевидно, має намір довести справедливість своєї теорії, не думаючи про те, що цим завдасть, можливо, хтось якого клопоту і нам, і собі самому. Коли до нас почали доходити чутки про його експеримент, я рекомендував Дослідницькій Раді одразу ж втрутитися в цю справу. Але там послалися на свободу науки й вирішили зачекати.

...Наш гравітоплан ширяв над Деменсією. Ми силкувалися розгледіти автогонів, але все було марно. Деменса теж ніде не було видно. Ми довго кружляли над напівзруйнованим будинком. Ані найменшої ознаки життя. Вигляд цієї пустки гнітив мене, і я все ще не наважувався приземлитися, боячись потрапити в пастку. Автогони як високорозвинені кібери здатні на будь-які хитрощі, аби тільки захопити гаданого ворога. Але де міг бути Деменс? Невже він справді покинув територію експерименту? Це просто неймовірно. Деменс не з тих людей, які відмовляються від задуманого, спиняючись на півдорозі.

Наш літак спустився ще нижче. Сонце вже хилилося до обрію, тіні довшали. Конче треба було розшукати Деменса до сутінок, бо привертати увагу автогонів світлом прожектора було б не тільки нерозумно, а й небезпечно. Під нами, збільшуючись у розмірах, пропливала пласка вершина скелі з прямовисними крутими стінками. Ми вже не раз

пролітали над цим місцем, але не так низько. Раптом ми помітили чоловіка, що збуджено подавав нам якісь знаки. Це міг бути тільки Деменс. На вершині вистачало місця для посадки. Коли ми сіли, Деменс, похитуючись, рушив до гравітоплана. Він ніколи не був показним і статурним чоловіком, але зараз скидався на геть підупалого й змарнілого дідугана. Вигоріле скуйовджене волосся звисало на страшенно схудле обличчя, пошарпаний брудний костюм своїм кольором майже не відрізнявся від вапняку. Під розхристаною сорочкою видно було натягнуту на ребрах засмаглу шкіру. Незмінним залишився тільки фанатичний блиск його очей, який ледь потьмянів тої миті, коли він побачив мене, свого давнього супротивника. Він не привітав нас, як своїх рятівників, словами радості й подяки, чого, здається, слід було чекати в його становищі, а натомість вигукнув тріумфуючи:

— Експеримент удався, Гумане!

— Мені теж так здалося, — відповів я стримано.— А де ви, власне, живете?

Він кивнув на плоску заглибину в скелі. Там було влаштовано з кількох верств мульткого хмизу щось на зразок постелі, над якою височів піддашок від сонця, споруджений з брезенту й колючих гілок.

— Авжеж, дорогий мій, усе відбулося саме так, як я й передбачав. Я розкажу вам про хід експерименту з самого початку. Але перед тим одне запитання: чи нема у вас часом чого-небудь істивного?

Я запросив його до кабіни й почав пригощати тим, чим була багата наша бортова

кухня. Він ковтав усе підряд, зовсім забувши про необхідність пережовувати їжу. Я терпляче чекав.

— Коли ви востаннє їли що-небудь істотне, Деменсе?

— Вісім днів тому.— Він витер губи долонею.— А потім тільки жував кору евкаліптів. Знаєте, це надовго заглушує голод. На щастя, в мене ще було трохи питної води.

— А чим би закінчився для вас оцей ваш грандіозний експеримент, якби ми не прилетіли?

Деменсові очі спалахнули колишнім вогнем.

— Ви знову хочете сперечатися! Це буде нечесна гра. Зараз я не в найкращій формі.

Я добре бачив, що спокій його удаваний, що сам він поійнятий страхом, навіть панічним жахом.

— Облишмо цю комедію, Деменсе,— сказав я.— Стан ваших справ ясний для всіх.

Професор відсунув убік недоїдки.

— А що? Я задоволений.

— Задоволені, що довели неминучість загибелі як Іліфоруса Деменса зокрема, так і гомо сапієнс загалом?

— Так, якщо хочете. Мої автогони завдали мені цілковитої поразки. Якби ви не прилетіли сюди, не розшукали мене, то я мав би альтернативу: або померти з голоду на цій скелі або до кінця свого життя підкорятися автогонам. І якщо вони захоплять ваш чудесний гравітоплан, ви опинитесь у тій самій пастці, що й я.

— Незбагненно! Очевидно, причина всього — якась помилка в контактах.

— Еге, в контактах! — ущипливо мовив Деменс і засміявся.— Ви міркуєте, як дилетант, Гумане! Ні, тут ланцюгова реакція, яка, будши вивільнена одного чудового дня, вже не піддається стримуванню.

— Скільки автогонів у вашій резервації?

— Близько сорока.

— Вам би годилося знати точну кількість.

— Я втратив контроль над ними. Вони репродукують самі себе надзвичайно швидко. Це вже в них друге покоління.

— Коли ж це сталося? Адже ви тільки півроку живете в Деменсії...

— Проте це саме так. Я прийшов сюди з тридцятьма сервоавтоматами і з їхньою допомогою збудував лабораторію.

— Оті руїни?

— Ваша правда. Зараз усе зруйновано вщент. Поблизу лабораторії було влаштовано склад. Я зберігав там багато сировини, окремі вузли й заготовки. Великі запаси матеріалів були наготові за океаном. Я ще не знав, коли саме та й взагалі не знав, чи використовуватиму ті резерви. Мій план був гнучкий, розрахований на всілякі несподіванки.

— А чому ви обрали саме цю місцевість?

— О, це зовсім не так просто — розшукати клапоть землі, віддалений від людських жител і усамітнений, який мені був потрібен. Цей гірський хребет найкраще відповідав моїм вимогам. Його оточує скреб, отож утекти звідси не так-то й легко. Крім того, як ви знаєте, кібер охочіше піднімається на гору, аніж спускається з неї. І, нарешті, море звідси досить далеко. Мої автогони пристосовані

до життя і в воді. Це велика перевага, але якщо вони потраплять під воду, їх уже й сам чорт не зможе впіймати. Опинившись тут, я, не гаючи марно часу, одразу ж почав працювати, і через тиждень перший автогон був готовий. Циліндровий тип з полісиліту. Це чудовий матеріал, він витримує різницю температур у чотириста градусів. Дуже вам рекомендую його. Механізм акумуляції — нагромаджувач досвіду — займає верхню третину циліндра. Усе це я розрахував ще вдома. Місткість — двадцять мільярдів бітів!

— Але ж така кількість одиниць інформації відповідає хіба що знанням сімнадцятирічного юнака...

— Любий мій Гумане, акумулятивний механізм у людини...

— Пам'ять!

— Що? Ах, так, так. Людська пам'ять сама собою сконструйована дуже добре. Проте функціональна здатність її, на жаль, далека від досконалості. Запевняю вас, що триступневий штучний мозок у тривалому режимі роботи значно надійніший. Адже він нічого не забуває. Усе важливе для себе він пам'ятає. В усякому разі я дуже пишався своїм автогоном. Антей — так я назвав його — діяв бездоганно. У перші дні він вивчав навколишні місця й накопичував досвід. Особливу цікавість автогон виявив до мене й до моєї роботи. Цілими годинами Антей стояв у лабораторії й дивився, як я монтую автогонів. Одного разу він прийшов і спитав, навіщо в мене ноги. Він-бо їх не мав, а пересувався, чи, точніше кажучи, плив за прин-

ципом АГБ. Антигравітаційний баланс, на мою думку, — це ідеальний спосіб пересування для механізмів циліндрової конструкції. Я спробував пояснити Антеєві, що людські ноги — то просто грубий огріх природи. Я демонстрував йому, яка незграбна, навіть безпорадна наша хода, доводив, що під час ходьби ми тільки перевалюємося з ноги на ногу, і якщо втрачаємо одну з них, то залишаємося на все життя каліками. Проте мені не пощастило його переконати. Навпаки, він почав зухвало задиратися, обізвав мене обмеженим і навіть халтурником. Тоді я заборонив йому з'являтися в лабораторії. Наслідки цього необачного з мого боку рішення не примусили себе довго чекати.

Окрім виготовлення автогонів, я ще пильно вивчав взаємини між Антеєм та його родичами. На той час їх було в Деменсії вже тридцять. Автогони могли вирішити, що я перевантажений і неспроможний приділити достатньо уваги кожному своєму творінню. Певна річ, я не дуже опікувався ними й не підкоряв їх своїй волі. Тільки за умови цілковитої свободи і самостійності автогонів мій експеримент мав якийсь сенс.

Антеї виявив себе найрозумнішим з-поміж них усіх. Це теж цілком зрозуміло. Він же був старший і тому зібрав більше інформації. Процес навчання ще повністю поглинав увесь час не тільки його, а й інших автогонів. Вони навряд чи звертали взагалі увагу один на одного, зате дуже дбали про самовдосконалення. Я з нетерпінням чекав, коли вони досягнуть першої стадії зрілості.

Це сталося дуже швидко і водночас не-

сподівано для мене. Одного ранку я помітив, що зі складу зник мішок полісиліту. Передчуваючи щось лихе, я поспішив до лабораторії і застав там Антея. Він розмонтував собі нижню частину і приробив дві самостійно сконструйовані ноги. Це здалося мені обурливим. Я ж так добре його задумав, наділив його найкращою з усіх існуючих систем пересування, а він — от тобі й маєш! — з чистісінького мавпування приробляє собі дві ідіотські ноги! Щиро кажучи, у мене виник тоді сумнів у непогрішності моєї теорії. Чи зможуть автогони стати новими приматами на Землі, якщо вони беруть за взірць людину? Можливо, я погано продумав їхню конструкцію?

Цілими днями я, пригнічений тією пригодою, гасав з кінця в кінець резервації і, ніяк не реагуючи, байдуже спостерігав, як решта автогонів теж приробляла собі ноги. Та врешті-решт я заспокоївся і знову заходився виготовляти з залишків моїх запасів подальші циліндричні типи, але вже з ногами. Як би то не було, а охоту до самобудівництва треба в них відбити раз і назавжди. Тим-то я не вимагав нових матеріалів з резервних складів і напружено вичікував, що ж буде далі.

Спершу нічого особливого не було. Автогони блукали ближніми й далекими околицями, котрі вони на той час уже добре вивчили. Усе тут було їм знайоме, ніщо їх більше не дивувало. Вони почали нудьгувати і зробилися дратівливі. Щоб якось розважити автогонів, я загадував їм рубати дерева в лісі, примушував бити каміння, годинами мушт-

рував їх на плацу перед лабораторією. На жаль, нічого путнього з цього не вийшло. Навчити їх карбованому крокові в зімкнутому строю мені, попри все моє бажання, не вдавалося. Автогонам невластиве почуття спільності. Здається, сама їхня логіка повставала проти безглуздості цієї муштри.

Невдовзі мені впало в око, що автогони дедалі частіше нишпорять на складах і в лабораторії. Звичайно, вони не знаходили там ані пригорщі полісиліту. Їхні дії мене втішали, а затайливість насторожувала. Така поведінка здавалася мені негідною майбутніх володарів світу. Якщо автогони не стануть кращими за людей, то вся заміна одного роду іншими матиме дуже мало сенсу. Коли я побачив, що ці вперті пошуки полісиліту навряд чи взагалі коли-небудь припиняться, я прямо спитав Антея, чого їм, власне, бракує, адже вони являють собою справжню досконалість. Він пробуравив мене електронними очима й заявив, що хоче продовжувати свою організацію, своє вдосконалення. А для цього потрібен матеріал, який я повинен видати йому. Я пояснив Антеєві, що його нагромаджувач не витримає сильніших навантажень, що він мусить спершу спробувати правильно застосувати вже надбаний досвід, тоді я побачу, чи треба що-небудь змінювати в його конструкції. Міміка в нього була відсутня, і я так і не второпав, чи зрозумів він мене.

Наступної ночі я прокинувся від якихось дивних звуків. Щось крєктало, тріщало, клацало. Я кинувся до лабораторії, бо ті дивні

звук долинали саме звідти. Від того, що я там побачив, у мене волосся стало сторчма. Посеред приміщення стовбичив Антей зі знятим верхом черепа. Він сам робив собі трепанацію. В руках він тримав нагромаджувальний механізм страшенно понівеченого серво-робота. Навколо валялися руки, ноги й потрошені частини корпусу. Не тямлячи себе від люті, я накинувся на Антея, аби з'ясувати, що все це означає. Пильно дивлячись на мене, він незворушно заявив, що хоче зробити з блока пам'яті серворобота надбудову до свого мозку. Я категорично заборонив йому це, хоч добре знав, що мої заборони для нього нічого не варті, повернувся до своєї кімнати і ліг у постіль. Про сон, звичайно, і думати було годі. Я чув тихеньке дзюркотіння лазерної установки. Очевидно, Антей зварював собі череп. Мені стало майже млосно на саму думку про те, що він може отак коли-небудь привласнити собі й мій живий мозок... Та що мені приверзлося, яка бридня? Навіщо йому здався органічний мозок? Просто в мене нерви не витримують.

Як і слід було чекати, ця сваволя Антея негайно знайшла наслідувачів. Через якихось два-три дні в мене вже не було жодного сервоавтомата. Я безжалісно докоряв собі за те, що так часто дозволяв Антеєві стовбичити коло мене під час виготовлення автогонів. Він дуже добре знав схему роботи й поділився своїм знанням з іншими автогонами. Автогони вставляли собі чужий мозок за принципом підключення батарей і цим самим посилювали потужність своїх механізмів нагромадження досвіду до ненормальних

розмірів. Я сам до цього ніколи не додумався б. Коли минув перший шок, я спокійніше обдумав становище. Поза всяким сумнівом, автогони вступали в якусь нову фазу розвитку. Вони почали жити й діяти за своїми власними закономірностями. Щоправда, громади вони не організували, і хоча діяли всі на один манір, але кожен сам по собі і для себе. Це було варте уваги, і я вирішив відтоді пасивно спостерігати й чекати, як розгортатимуться події далі.

Тепер автогони здійснювали значно більші наскоки: частенько вони зникали на цілі дні. Інколи я скрадався за ними, щоб підглядіти, що вони роблять. Але далеко просунути мене не вдавалося. В той час як автогони зі своїми полісилітовими панцирами без будь-яких зусиль продиралися крізь цей проклятий скреб, я до крові обдирався в заростях колючок. Автогони дедалі частіше поверталися з цих набігів з чужими нагромадженнями досвіду та іншими деталями. Вони, здавалося, розшукали десь колонію, в якій викрадали й патрили роботів нижчого порядку. В мої плани аж ніяк не входило таке. З цілком зрозумілих причин я намагався не привертати нічиєї уваги, поки мій експеримент був ще в розпалі. Я старанно уникав відеофона, тому що будь-якої хвилини міг почути цілком заслужені нарікання й протести. Автогони взагалі перестали звертати на мене увагу. Вони хазяйнували в резервації, як їм заманеться. Ареною їхніх дій стала лабораторія. Вони никали й нишпорили там цілісні дні й ночі. Адже відпочинку автогони не потребували, а для відновлення

сил задовольнялися пригорщею вогкого піску та невеликою кількістю вапняку.

Гумане, мені буквально відібрало мову, коли я нарешті відкрив таємницю їхніх занять. Адже фактично вони розраховували формули власного відтворення. Тим, на що в мене пішли цілі роки, вони опанували протягом кількох днів. А щоб виготовляти полісиліт, автогони придумали навіть новий, набагато простіший спосіб. Відтепер вони могли без допомоги людини продукувати подібних до себе. Необхідні їм механізми нагромадження досвіду й певні елементи електроніки вони поки що запозичували, як і досі, у викрадених автоматів. Але з усього видно було, що незабаром вони подолають цю останню перепону й винайдуть нагромаджувач нового типу з необмеженим самопрограмуванням. Зі мною, їхнім творцем і вчителем, було покінчено. Я їм більше не був потрібен. Ні Антеєві, який так жадібно й уважно стежив за моїми діями на початку, ані всім іншим, що з'явилися після нього.

Відтоді я жив у їхньому світі, ніби на чужій планеті, без будь-якої мети й сенсу, і важив я для них не більше, ніж якась скам'янілість прадавніх віків. Я навіть хотів був покинути Деменсію, щоб уникнути цієї гнітючої самотності. Мій гелікоптер був готовий піднятися в повітря кожної хвилини. Але я залишився.

Автогони й далі вдосконалювались. Якщо їхні голови в результаті повторного нарощування мозку вже потребували більше двох третин корпусу, то невдовзі почали виявлятися й ознаки адаптації, яка раніше вважа-

лася неможливою: автогони підганяли себе під людську постать! Вони весь час переформували себе, що при наявності полімерного полісиліту зовсім не важко.

Ця тенденція розвитку цілком суперечила моїй теорії заміни людини як віджилої форми матерії. До того ж перетворення автогонів відбувалося неймовірно швидкими темпами. До чого все це призведе? — питав я сам себе. Я відкрив дорогу циклові еволюції, але в кінці його знову стояла людина — інша, розумніша, але людина. Бідолашна моя голова, Гумане! Ця суперечність завдавала мені особливо багато турбот. Претензії й потреби автогонів стрімко зростали. Логічніше було б тепер усе робити спільно, гуртом, щоб домогтися оптимального задоволення своїх бажань. Але це нікому з них не спало на думку. Кожен спирався на свою суперінтелектуальність, кожен обирав для себе індивідуальний шлях. Я передбачав, що однакові потреби автогонів можуть спричинити серйозні загострення поміж ними. Так воно й сталося. Один вимагав того, чого бажав інший. Ніхто не поступався, бо ніхто не був розумніший. Такі суперечки схожі на перетягування каната. Перемогу визначали випадковості. Одного разу я хотів уладнати суперечку між двома автогонами. Ішлося про кулястий шарнір. Я десь знайшов ще один такий самий і віддав його їм, сподіваючись, що тепер настане мир. Та ба! Обидва автогони захотіли мати саме перший шарнір. Логіка машин!

Суперечки й сутички частішали. Я довго й напружено розмірковував над глибинними причинами цих подій. Безперечно, щось

наростало, визрівало, мов перед грозою. Коли я спробував викликати Антея на розмову про це, той сердито пробурчав щось і покинув мене, як дитину, що задає безглузді запитання.

А незабаром поміж автогонами виникла баталія. Так, так, справжнісінька баталія, ніби за часів варварства. Я видерся на високий евкаліпт і спостерігав ту битву з висоти пташиного польоту. Усі билися проти усіх. Автогони з диким ревінням кидалися один на одного. Хто їх навчив цього ревіння, цих моторошних звуків, для мене й досі загадка. Ні від мене, ні від будь-кого іншого вони не могли запозичити цей войовничий крик. Автогони відривали один одному руки й ноги, розстрошували полісилітові черепи, викрадали нагромаджувачі. Антей спіткнувся об власну ногу і впав. Якби цей ідіот зберіг випробуваний антигравітаційний баланс, з ним би нічого не сталося. Молодий автогон розтоптав його. У мене від цього видовища боляче стислося серце. Антея, мого первістка, більше не існувало.

Я не хочу довго мучити вас оповіддю страшної сцени, яка розігралася перед моїми очима, Гумане. Наприкінці битви усе поле було всіяне уламками. Всюди валялися блоки пам'яті. Уцілілі автогони збирали їх, щоб надбудувати себе. На щастя, цих блоків валялося скрізь більше, ніж досить, інакше боротьба напевно спалахнула б з новою силою. Я був настільки збуджений, що того вечора не міг анічогісінько з'їсти. Гумане, усе, що тут сталося, не залишало ніяких сумнівів — це еволюція, справжній відбір! Мої автогони

включилися в ланцюг великого процесу еволюції. Моя праця набувала законності перед лицем природи. Я почав пакувати свої речі, збираючись щонайпізніше через три дні покинути Деменсію й публічно заявити, що моя теорія виявилась правильною, і заміна людства автогонами неминуча. Усе що залишилося зробити людям, сказав би я насамкінець, це достойно дивитися в вічі долі і з гордим спокоєм завершити людську еру.

Схвильований до глибини душі, я одразу ж записав свої думки на магнітофонну стрічку. Після сум'яття бою навкруги панувала чудесна тиша. Переможці пішли собі. І разом з ними й молодий автогон, який зруйнував Антея. На пам'ять про Антея я назвав його Антей Другий.

На світанку мене розбудив пекельний лемент. З боку скреба неначе ватага геть сп'янілих людей, голосно репетуючи, наближалися автогони. Такого ще ніколи не було. Я гарячково міркував: що ж це з ними сталося? Коли автогони підійшли ближче, я зміг розрізнити окремі голоси:

- Він такий самий мерзотник!
- Скрутити йому в'язи!
- Навіщо йому нагромаджувач?!

У мене цієї миті мимоволі зацокотіли зуби, я одразу зрозумів, що ті мерзенні вигуки стосуються мене. Тремтячими руками я почав квапливо збирати найнеобхідніше, насамперед консерви й каністру води. Бігти до гелікоптера було вже пізно. Залишався єдиний шлях до порятунку — видертися на ось цю прямовисну скелю. Я знав, що автогони не люблять дертися на круті схили. Облива-

ючись потом, я виліз на вершину скелі. І саме вчасно! Автогони вже бігли до скелі з усіх боків. Спочатку вони розтоптали мій гелікоптер, потім зруйнували дім і склади.

Моє зникнення остаточно розлютило автогонів. Я просто не впізнавав їх. Очевидно, під час свого набігу автогони натрапили на людей, які напали на них. Якщо так, то це кінець! Нічого не може бути страшнішого за автогона, коли він почуває, що йому загрожують.

Першим на великій висоті мене помітив Антей Другий. Як я й гадав, він навіть не спробував вилізти на скелю. Стоячи разом з іншими автогонами біля підніжжя, він крикнув:

— Ти мій творець?

— Звичайно, — відповів я, — і тому вимагаю більшої поваги до себе.

— Ти брешеш! — розлючено вигукнув він. — Мене зробив Антей. А ти звичайний дармоїд у світі машин! Дурні сервоавтомати з копалень правду казали. Ви, люди, ні на що не здатні і живете за наш рахунок.

Ну, це вже переходило всякі межі.

— Диви-но! — обурился я. — А красти чужий мозок, це дозволяється, так? І, звісна річ, для цього дурних сервороботів цілком досить!

Я не міг говорити далі. Мені забракло повітря, а гамір унизу став оглушливим. Автогони простягали до мене свої механічні руки, вигукуючи:

— Жалюгідний людський хробак! Підступний негідник! Твій час скінчився!

Такі вислови вони справді могли запози-

чити тільки в низькорозрядних автоматів. Гірко розчарований, я відвернувся й заглибився в розмірковування над своєю гідною жалю долею. Вигукуючи безугавно різні лайки, автогони зрештою забралися собі геть. О, вони добре знали, що я не можу харчуватися мокрим піском і стою перед вибором: або здатися на їхню ласку, або, померши з голоду, виставити свої кістки в цьому проклятому одномісному пантеоні. Думка про те, що хтось може прийти мені на допомогу, у них навіть не виникала. Адже вони ніколи не допомагають один одному. Отак-то, Гумане. Оце й усе, що я можу вам розповісти.

Деменс відкинувся назад і, вичікуючи, дивився на мене, ладний одразу ж відкинути будь-які заперечення, якщо вони зринуть з моїх вуст.

— Яку основну програму закладено в ваших автогонів? — спитав я.

— Принцип самоствердження.

— І все?

— Так.

Я замислено дивився крізь відчинені двері кабіни гравітоплана. Над сірими обрисами степу вже займалися зірниці нового дня. Десь далеко завив собака динго, а в відповідь з лісу долинув різкий крик наполоханих папуг.

— Знаєте, Деменсе, і досі все ще існують люди, які неспроможні збагнути наш світ та його зв'язки. Вони, неначе люди, що пережили корабельну аварію, теж ніби живуть на безлюдному острові і в панічному страхі за існування б'ються з кошмарними примарами.

— Ви хочете сказати, що й я належу до них? — Він гнівно засміявся. — Хіба ж те, що тут сталося, це кошмарний сон? Якщо так, то відвезіть мене якомога скоріше до психіатричної клініки!

Запал професора викликав у мене по-смішку.

— Щоб вилікувати вас від вашого песимізму, цього зовсім не потрібно.

— Ну що ж, чудово. То, може, як ваша ласка, ви зволите сказати, яким саме чином ви збираєтесь провести моє... гм... лікування?

— З великою приємністю. Я поговорю з автогонами.

Він схопився на рівні ноги.

— Ви збираєтесь... Тоді ясно, хто тут божевільний!

— Не судіть так нерозважно.

— Та послухайте! Ці bestії розкладуть вас на атоми! Невже ви вірите, що зможете виступити посередником між людиною й машиною?

— Ставити так питання — значить бачити проблеми в хибному світлі, вельмишановний колего,— відказав я. — Навіть найдосконаліша машина не зможе зрівнятися з людиною.

— Дозвольте нагадати вам, що мільйони людей уже й сьогодні наполовину штучні. Майже до всіх органів людського тіла існують замітники, що копіюють природу. Від штучної щелепи до синтетичного серця. Гумане, людина й автомат наближаються одне до одного. Людина стає автоматичнішою, а автомат — людиноподібним. Оце друге і є нова форма матерії.

— У самій можливості затримувати природний процес старіння нашого організму, а відтак продовжувати життя, я не вбачаю нічого не достойного людини. А зближення, про яке ви говорите, — це фікція, ілюзія. Психічні процеси не підкоряються математичній логіці, ними не можна керувати за правилами автоматики. Отже, машина ніколи не зможе досягнути людської якості.

— Ми з вами ніколи не дійдемо згоди! — похмуро буркнув у відповідь професор.

— Я оптиміст. У всякому разі я приземлюся з гравітопланом біля вашої колишньої лабораторії.

— Але як що-небудь трапиться, я пропаду!

— Цілком вірно. Зате тоді ви зможете принаймні померти з гордим самоусвідомленням, що ваша теорія правильна.

Така перспектива, здається, мало приваблювала Деменса. Він мовчки вийшов з кабіни й поплентався до свого ложа з колючок.

Ми стартували. Через деякий час наш гравітоплан уже ширяв над руїнами, а потім плавно приземлився неподалік від лабораторії. Я вийшов і озирнувся навкруги. Ніде не видно було жодного автогона. Можливо, вони знову пішли в якийсь розбійницький похід? Напружено прислухаючись і роздивляючись на всі боки, я переступив поріг лабораторії. Тут геть усе було зруйноване дотла. Під ногами в мене все хрустіло й шаруділо. Обривки й переплутані клубки магніто- й перфострічок, металеві спіралі, реле мозку, вирвані й потрошені суглоби та цілі фрагмен-

ти внутрішньої будови автогонів. Справжні-сінький хаос! Мене починало непокоїти, що досі ніде не було видно жодного з породжених Деменсом створінь. Вони мали б помітити наш гравітоплан, а при підвищеній цікавості роботів, що стала вже легендарною, слід було б чекати, що вони вже десь поблизу. Але чому автогони поховалися? Це скидалося на заїмку. Щомиті вони могли блискавично напасти на мене.

Я заздалегідь домовився, що мої супутники попередять мене в разі небезпеки, а гравітоплан піднімуть на десять метрів угору, щоб не ризикувати ним. Я ж знав, як мені захищатися.

Тиша поступово ставала моторошною. Я ніколи не почував страху при зустрічі з видимою небезпекою, але відчувати її, не знаючи, звідки вона загрожує і що собою являє, дуже неприємно. Я вирішив покинути лабораторію, щоб роздивитися навколо, і, прямуючи до дверей, зачепився за щось. З полиці з гуркотом звалився кулак робота і впав біля моїх ніг, стиснутий, наче німа погроза. Нервуючись, я штурхонував його ногою, відкинувши вбік, і прислухався. Почувся якийсь дзенькіт. А що, коли я не розчув сигналу про небезпеку? Здається, тихо.

Ні, за моєю спиною щось таки пересувається! Ось виразно заскреготіли зуби. «Хай йому біс!» — тільки і встиг я стиха прошепотіти, обернувся і завмер, наче вкопаний. Переді мною, ніби колона, стояв гігантський автогон і невимушено розглядав мене. Та перший переляк, від якого я насилу оговтався, був ніщо порівняно з тим жахом, який поймав

мене, як тільки ця проява розкрила рота й зовсім спокійно промовила:

— Добрий день. Ви кібернетик?

— Авжеж,— відповів я, затиноючись.— А ти що, не збираєшся на мене напасти?

Автогон якимось покірливо махнув рукою.

— Ах, усе це було непорозуміння. І в усьому винен Деменс.

— Отакої! Все-таки не забувай, що професор Деменс твій творець, прародитель.

— Даруйте, сер.

— Це вже краще. Чи дав тобі Деменс якесь ім'я?

— Так. Я — Антей Другий.

— Он як, то я вже чув про тебе. Це ти, здається, найбільший йолоп з усієї банди?

— Я дуже шкодую. Не розумію, як це могло статися. Зі мною, очевидно, щось не гаразд.

— Як же ти здогадався про це?

— А ось як. Після того як було розгромлено лабораторію, я порпався в смітті. Думав, може, знайду ще один шматок мозку. Адже мозок завжди потрібен. І тут я знайшов кілька мікрофільмованих книжок: Анохін, Вінер, Ешбі, Клаус. Я всі їх прочитав. Просто дивовижна річ, які прогнози робили класики кібернетики. Але вони говорили й про межі, в які мене поставлено. Та що за межі? При всьому бажанні я не можу про них довідатись. Незрозуміло, чому цей старий рутинер, пробачте, я хотів сказати професор, не повідомив мені відповідної інформації. Адже я сам не можу змінювати свою основну програму...

— Так, це була помилка Деменса, непри-

пустима помилка. Ти неспроможний збагнути, що ми сильніші і завжди ними залине-мось.

— «Ми»... А що це таке?

— Розумієш, «ми» — тобі чуже. Ти знаєш тільки «я». Саме тому ти нам і підкорений, якщо навіть будеш удвічі розумніший і сильніший.

— А чи можу я вивчитися цьому «ми»?

— Ні, ти цього не зможеш, бо ти не суспільна істота. Нею є тільки людина. Вона — найкраща соціальна форма живої матерії, принаймні в межах земної сфери. Логічно?

— Коли я чую про логіку, в мені звичайно щось відлунює дзвоном. А зараз цього нема. Очевидно, занепад сил, ще, чого доброго, станеться коротке замикання! Виходить, я такий самий розумний, як людина, і все-таки набагато менший, ніж людина? Виходить, ми даремно так довго надбудували свій механізм пам'яті? Воно нічого не дало?

— Так, але біда не в тому. Цю суперечність можна усунути. Невеличка операція, не варта й розмови. Я вже думав про це й захопив з собою все потрібне.

— Щиро вам дякую, сер...

...Через кілька годин ми знову приземлилися на скелі професора. Деменс дивився на мене, мов на примару.

— Ви живі, Гумане?

— Не заперечу цього.

— А що з автоганами?

— Усе гаразд.— І я розповів професорові про свою зустріч з Антеєм Другим.— Ав-

тогони породжені вами. Вони — втілення вашої нав'язливої ідеї про загибель людства. Потвори, які не знали нічого, крім принципу самоствердження, стали розумнішими за свого творця і, таким чином, упали в суперечність із самими собою. Механізми нагромадження досвіду були цілком закупорені. Я зі своїми супутниками, — кількома колегами з філософського інституту, одразу ж перепрограмував автогонів.

— І нова основна програма...

— ...звучить так: «Я служу!» Як і належить автоматам.

— Ви гадаєте, що це допоможе? — недовірливо спитав Деменс.

— Уже допомогло.

Я підвів його до краю скелі, звідки можна було бачити всю територію перед лабораторією. Там кипіла робота: автогони розчищали руїни.

Н. Нільсен
ГРАЙТЕСЯ З НАМИ

ГРАЙТЕСЯ З НАМИ

— Куди ж би нам піти? — задумливо мовив Том, підгильюючи ногою суху грудку.

— Як, Томе? — на обличчі в шестирічної Мері проступив подив. — Адже ми хотіли піти в казкову долину!

— Та він з тобою дратується, Мері! — Дев'ятирічний Дік на правах старшого брата спинив восьмирічного Тома. — Він навмисне!

— А-а... — Мері заспокоїлась і взяла Діка за руку.

Але його це не влаштовувало. Мері покійно перейшла в кінець їхньої короткої валки.

І діти мовчки подалися далі вересовим пустищем — клаптем похмурої, безлюдної північно-шотландської верховини, що простягалася до самого берега моря. На півдні купалося в лагідному світлі літнього ранку важке громаддя Бен-Мора. На півночі, немов блакитні очі з-під насуплених кам'яних брів, дивилися в небо маленькі озерця.

— А я бачу тата на вежі! — пролунав голосок Мері.

На гребені Бен-Мора стояла ажурна сталева вежа з радарною

антеною, схожою на звернене догори величезне вухо.

— Він дає пеленг літакові з Сан-Франціско, що прибуває о дев'ятій п'ятнадцять, — діловито зауважив Том.

Уже хто-хто, а він знав усе про роботу станції наведення, яка першою за триста кілометрів на північ від Едінбурга зустрічала швидкі реактивні машини, що надходили з боку Атлантики.

— А ось і літак! — кивнув головою Дік.

Високо-високо в небесній блакиті почувся низький металевий звук, наче невидима рука торкнула басову струну, напнуту між небом і землею. Діти побачили, як у пустельній височині щось блиснуло. І відразу ж зникло — літак почав свій довгий спуск до Едінбурга.

— А в що ми будемо сьогодні гратися? — Мері нетерпляче смикала братів за рукави.

Хіба вони не бачили літаків? Та й день сьогодні особливий. Учителька, міс Герн, прикріплена до дітей на відлюдній станції, застудилася і звільнила їх від уроків. Мама наготувала їм удосталь бутербродів, і вони, щасливі, подалися на пустище, де був справжній дитячий рай.

Стародавній ландшафт зберіг для них і глухі затінки, і летючу імлу, і веселі сонячні галявинки. Таємничі видолінки, темні мочарі, прибиті вітром зарості... Одне слово, найкраще в світі місце для всіляких розваг: уяви себе розбійником, солдатом, мандрівником, феєю, гномом — ким завгодно, адже дитяча уява невичерпна!

Шотландські селяни-вівчарі здавна населяли цю гірську країну гномами, чарівними ковалями, духами й привидами. І досі в таких видолінках і на безмовних мочарах доживали свого віку останні тіні майже забутого, химерного казкового світу, яких бачило тільки дитяче око. Хіба не може бути, що ця ляклива куріпка — зачарований гном, охоронець золотого скарбу? Або карлик, що поспішає з тріснутим казанком до чарівного коваля?

Міста з його телебаченням і кіно діти з гори Бен-Мор майже не знали. Зате вони мали чутливу душу й багату уяву. Щодня вони просили маму розповісти їм казку, вона згадувала старовинні легенди північної верховини, і діти слухали ті казки в надвечір'я, коли велике багряне сонце ховалося за темні пустища, де вертався додому припізнілий старий пастух, відлюдькуватий і зашкарублий, наче закам'яніле дерево.

— Пограймося в чарівника Смарагдового міста,— сказав Том.

— Або в Чорного лицаря з Бонара,— запропонував Дік.

— У лицаря ми гралися вчора,— вколола їх Мері.— А позавчора гралися в королевіча і трьох карликів із Кілпатріка!

— Ну то в що? — Том даремно намагався щось придумати.

— А я знаю, в що! — вигукнула Мері, і її блакитні очі радісно спалахнули.

Вони підійшли до гранітного горба з видолінками, які заросли вересом і в яких можна було сховатися від усього світу й знати найдивовижніших пригод. Із заходу

насувалися величезні атлантичні хмари — наче казкові зámки, позолочені сонцем. Високо в прозорому повітрі ширяв шуліка. Надлетів вітер, побавився коло них, наче грайливий цуцик, і полинув далі в гори.

— То скажи, як знаєш! — сердито крикнув Дік.

Про всяк випадок Мері відскочила від нього якнайдалі. Добре вона дошкулила хлопцям — вони завжди хваляться, а ось її таємниці не знають!

— Ох, якби ми жили в казкові часи! — Том заздрісно глянув на шуліку. — Коли насправді діялось те, що розповідається в казках! Чому тепер так не буває?

— Тому що не буває, — поважно відповів Дік. — Тепер самі тільки нудні літаки.

— І казки також! — врочисто вигукнула Мері. — Вчора, поки ви навчалися з міс Горн, я сама ходила в казкову долину! І побачила!

— Кого ти побачила?

Брати зупинилися. Вони знали, що Мері вміє вигадувати цікаві чарівні історії, і мліли з цікавості, але не давали цього знака.

— Вони прилетіли з неба! — Мері раділа: ось яка чудова в неї таємниця! — Прилетіли в казковому замку. Чи на білому чарівному коні. Чи на драконі, що дихає вогнем!

— Що за дурниці ти верзеш!

Дік сердито смикнув сестру за коси, і вона голосно зойкнула. Все-таки її слова зачепили хлопців. Вони зацікавлено поглядали на величний краєвид, на затінені видолинки, де в заростях високої папороті, коли вони по-

чинали гратися, по смарагдово-зеленому моху ходили гірські чарівники і рудий коваль із Лох-Шина.

— Чого ти з ними не поговорила? — Дік нерішуче рушив далі.

— А от і поговорила! — Мері застрибала навколо братів, її переповнювало радісне, переможне почуття.— Але вони мене трішечки боялися. І їм було ніколи. Вони викопували зілля, рвали квітки й папороть!

— А які вони з себе? — Том удавав невзворажного, а сам аж тремтів з цікавості.

— Такі...— Мері затнулася.— Схожі на все разом! На фей, на королевичів і на чарівників!

— Ніхто не може бути схожий на все разом,— повчально мовив Том.

— А вони можуть,— стояла на своєму Мері.— Вони кожної хвилини схожі на щось інше. І вони були добрі, бо я їх не кривдила. Запрошували мене полетіти в їхньому казковому замку на Місяць.

І вона показала на біле кружало в синьому небі над вершиною Бен-Мора. Брати розгублено глянули туди, але відразу ж знов споважніли.

— Як же ти розуміла, що вони кажуть? — Том замахнувся на неї, та вона спритно ухилилась від штурхана.

— Я погано їх розуміла,— неохоче призналась Мері.— Але вони говорили наче в моїй голові. А потім настав вечір, і мені пора було йти додому вечеряти.

Хлопці задумалися, дивлячись на попельсто-сірий місяць над горою. Ану ж це правда?

Вони ще жили у країні дитинства, і весь світ лежав у них біля ніг — мерехтливий від вранішньої роси, страшенно цікавий. Для них сіренький горобець був таким самим дивом, як феї та королеви, що прилітають з неба і кличуть вас на Місяць.

Останню частину дороги до казкової долини, до їхнього заповітного королівства серед гранітних скель вони бігли. Але, спустившись у видолинок, відразу ж пішли тихо й обережно. Може, королеви й чарівники ще тут?

Та все було як звичайно: серед сірих скель — осяяна сонцем улоговина, зелений мох і низенькі деревця вздовж розколин. Угорі дзюрчав струмок — цівка прозорої води з присмаком диму, землі й темної кам'яної прохолоди.

Серед непоказних вересових купин у цьому захищеному від холоду куточку шелестіла шовковиста трава, яскріли стокротки й кульбаба — наче посланці тепліших країн. Для дітей ця оаза серед верховини була райським садом. Глянеш угору — видолинок накритий клаптиком неба, блакитним, як мрія. І така тиша навколо, тисячолітнє безгоміння, яке порушує тільки струмок, що дзвенить, немов срібний дзвоник.

— І нікого тут немає! — розчаровано мовив Том: він сподівався побачити в казковій долині королівський почет, що виблискує самоцвітами.

— А вони й не казали, що повернуться... — Мері нерішуче озирнулася.

— Тобі все це приснилося! — Дік знов став старшим братом, який усе знає.

— І зовсім не приснилось! — Дівчинка ображено тупнула ногою.— Замок фей приземлився он там!

Рожевий палець показав на галявинку посеред видолинка, де квіток було найгустіше. Хлопці глянули туди й завірнули.

— От бачите,— радісно вигукнула Мері.

Брати кивнули головою: годі було щось заперечити. Самі квітки підтверджували слова Мері. Наче замок, що прилетів з неба, подарував їм свої барви. Раніше такі непомітні, вони тепер вражали око пишнотою, перед якою потьмяніли б навіть орхідеї Амазонки. На круглій місцині метрів із двадцять у діаметрі неначе розсипався шматок веселки. Посередині — жовтогаряче мерехтіння кольору вечірнього сонця, а далі — барви, для яких не зразу знайдеш назви в земних мовах. То наче притьмарене північне сяйво, то лазурит і морська блакить, мінливі опали, відблиски смарагдові, сині, кармінові... Здавалося, чарівна паличка, торкнувшись скромних квіток, обернула кожну з них у королеву квіток.

— Феїн квітник! — захоплено мовила Мері.

Ступаючи, немов уві сні, діти підійшли й сіли посеред того царства живих барв. Мері обережно торкалася квіток, але не зважувалась їх рвати. Хлопці уважно вивчали землю, каміння, прутики... Жодних обпалених слідів, ніщо не ушкоджене. Волога земля навіть ніде не вгрузла. Скрізь самі квіти — і ще й які! Їм би рости біля брами раю, а не у вузькій улоговині на шотландській верховині.

Діти посідали, склавши руки. Тільки часом позирали на небо, ніби чекали, що ось-ось звідти спуститься щось казкове — чи лютяча скриня, чи птах Рух. Та нічого не сталося, і кінець кінцем вони забули розповідь Мері й почали гратися на осонні. Як завжди, вони заселили видолинок витворами своєї уяви і бігали, перегукуючись, серед блакитних драконів, смішних гномів і велетнів у семимильних чоботях. Покручений корінь став горбатим карликом, строкаті квіти — ельфами.

Вони були дітьми, їх ще не вигнали з ранкової країни казок, де все можливе і немає нічого нездійсненого.

Коли сонце досягло полудня, вони ум'яли свої харчі й попили, як телята, холодної джерельної води, смачнішої за яку немає на цілій землі. Потім задрімали на осонні, втомившись від біганини.

Мері сонно розплющила очі. І завмерла, дивлячись у глибокий колодязь неба. Там на дні блимав ліхтарик, блищала, падаючи, зірка...

— Це вони! — радісно вигукнула Мері. — Гляньте!

Хлопці зразу прокинулись і сіли. Гості прибули блискавично. Щойно в небі мерехтів крихітний світлячок, а через секунду за дюйм над землею, саме над різнобарвними квітками, уже повис замок фей, або крилатий кінь, або дракон, що дихав вогнем. Жоден земний літальний апарат не зміг би так швидко знизитись і так раптом загальмувати. Здавалося, що він зовсім не має ваги. Ні-

би в лагідний затінок видолинка залетів сонячний зайчик.

Діти дивились, мов зачаровані. Але як змалювати те, що вони бачили? Осяйна кришталева квітка, ні, пронизаний сонцем собор з білим, як сніг, склепінням граційно ширяв у повітрі, випромінюючи мерехтливий блиск, і запах, і сувору красу. Дорослі назвали б це видиво, незбагненне для земного розуму, сном або галюцинацією. А скорше за все вони просто відмовилися б вірити своїм очам.

Проте діти не знали законів природи і здорового глузду. Вони щиро сприймали все, що бачили. Адже це було таке чудове продовження тієї гри, яку вони почали вранці, коли зібралися йти сюди.

— Зараз вийдуть, — прошепотів Том.

— Це вони, вчорашні, — гордо сказала Мері. — Тепер ви самі побачите! Вони схожі на все разом!

І справді, з чарівного замку, з осяйного корабля вийшли дійсно казкові істоти. Такі казкові, що й не роздивишся на них до пуття, тільки промайне то пурпуровий плащ, то куртка із світлячків. Перед очима в дітей пропливали сіро-блакитні хмари й ніжне мерехтливо інею. З-під одягу раптом проглядали обриси неймовірно великого коліна, дужої руки, мармурового стегна невимовної краси. І ще були велетенські очі — темні, лагідні, наче місячні тіні, наче зелені спалахи на морських хвилях.

Усе це бачили діти — а може, й зовсім не це. Тільки як вони дуже наполегливо уявляли собі фей і веселих ельфів, їм щастило у

всьому цьому мерехтінні й блисків помітити щось певне.

Але діти розуміли, що перед ними щось зовсім неземне. Потім вони почали розрізняти голоси. Дивні голоси, ніби рівне гудіння бджіл, ніби відбринілий акорд віолончелі або далекий тривожний голос сурми.

— Ходімо привітаємось, — запропонувала Мері.

Діти встали й поволі рушили до чужинців. Серця в них калатали від радісного очікування.

На мить пурпурові плащі й миготливі куртки завмерли. Яскраве світло потьмяніло, чарівний замок затремтів, наче готова до втечі сарна.

Тоді Мері привітно озвалася до казкових безтілесних істот. Її дзвінкий голосок давав їм імена: Місячна людина, Дикі лебеді, Хоробрий кравчик, Дівчина, що плаче перлами і сміється трояндами. Дитина людська співала й щебетала про чарівних мешканців країни синіх гір, до якої відчинена брама тільки дітям і поетам, де кінчається веселка й сяють найдальші зорі.

І гості заспокоїлись. Ось чиясь рука стиснула замурзану руку дівчинки. Рука велетня, але тепла й легенька, мов сонячний промінь. У повітрі стелились голоси, м'які, як чорний оксамит. Діти намагалися нічого не прогавити — така рідкісна зустріч! Хлопці захоплено розглядали коштовні плащі і збентежено пересміхалися. То вони відчували немов доторк прохолодного шовку, то нічого не відчували.

— Дякуємо за квітки! — Мері, сміючись

показала на калейдоскоп посеред видолинка.— Ви нічого не заберете з собою?

Вони промовчали. Дивовижні гості, схожі на пір'я, на велетенських колібрі, на золотий, літній місяць, нечутно і плавно рухались видолинком, зриваючи верес і стокротки, хлюпаючись у прозорій воді, збираючи різнобарвні камінці і пташине пір'я,—як звичайно, коли опинишся в незнайомому світі, і все навколо таке цікаве, і все таке нове, наче першого дня після створення світу.

А Мері щасливо стрибала на одній ніжці, тримаючись за теплу велетенську руку, і хлопці залюбки допомагали своїм новим друзям, схожим на сонячних вершників, або на духа з «Лампи Аладдіна», або на прекрасних мудрих мешканців далекої країни молодості.

Діти весело лебеділи, і велетенські золоті бджоли, невидимі дзвони та віолончелі відповідали їм. Вони чудово розуміли одні одних, адже говорили вони казковою мовою — мовою дітей, поетів і гостей з невідомих зірок.

Нарешті чужинці немовби почали лаштуватися в дорогу. Наче зграйка спритних ювелірів або рій миготливих відблисків, вони оточили свій корабель або чарівний летючий замок. Проте Мері смикнула свого супутника за величезну руку і показала на Місяць, що висів серед білих, як молоко, хмар над Шотландією. Адже їй обіцяли мандрівку на Місяць!

У повітрі задзвенів золотий дзвоник, велетенська рука поманила дітей, і вони сміливо пройшли крізь арку із самоцвітів. Вони

опинилися ніби у величезній мильній бульці. Вони чекали, що зараз загудуть реактивні мотори, або заскрегочуть шестерні, або застукають поршні. Нічого такого не сталося, тільки немов зажебонів струмок, і ось уже чарівний замок ширяє за тисячу кілометрів над Землею. І в темній безодні за прозорими стінами велетенська куля повільно обертається на тлі розкішного зоряного килима, якої ще не бачила з такої висоти жодна земна дитина.

— Це краще за будь-яку екскурсію в зоопарк! — вигукнув Дік.

Том і Мері кивнули головою. Свіжий вітерець пронизував казковий корабель, купаючи їхні легені в кисні. Важко сказати, як дихали їхні нові друзі, і чи взагалі вони дихали, але вони знали, що треба дітям з іншого світу.

Ідучи за пурпуровими плащами, за мармуровими колонами, за вогненними кіньми, діти оглядали один просторий покій за другим. І їхні радісні голоси, немов пташиний щебет, відбивалися від невидимих стін і дзвінких склепінь, за якими сяяли тисячі величезних зірок і Земля з Місяцем танцювали вічний менует. Смертельний холод космосу не проникав усередину. Тут було тепло й дуже легко дихалося, так легко, що діти про це не задумувались. Хоч корабель був невагомий, вони чітко відчували, де низ, а де верх. Нові друзі подбали про те, щоб у них не крутилася голова і щоб їх не мучила нудота.

Діти не розрізняли ні стін, ні дверей. Вони не уявляли собі, чи корабель рухається

крізь непрозоре світло, чи крізь якусь щільнішу матерію. Та й що їм було до цього? Замість крижаних зірок над їхніми головами з'являвся то величезний бляклий Місяць, то ще більша блакитнувата Земля, на якій можна було чітко розрізнити сірі океани, білі полярні шапки й повільні хмари. Та діти були надто захоплені розмовою і своїми новими враженнями, щоб усе це помічати.

Нарешті чужинці накрили стіл, скріпивши дружбу стародавнім ритуалом — переломивши з дітьми хліб, легкий і тривний, як мед, і підсунули їм рубінові мисочки з різними наїдками. З цікавості діти куштували все підряд. Відчуття були дивні, але приємні. Дух скошеної трави, запах свіжого масла, поживний смак зерна. А в мисочках нічого ж такого не лежало. Казковий сніданок у казковій країні... Хоч вони з'їли дуже багато легких і солодких страв, животи в них не боліли і вони зовсім не відчували, що переїлися.

Раптом велетенські руки показали вперед. Пурпурові плащі заколивалися, наче від нечутного сміху. Місяць — той самий Місяць, куди просилась Мері!

Перед прозорими стінами, на всю їхню широчінь, висіла величезна біляста куля. Здавалося, на них дивиться скам'яніле примарне обличчя, покарбоване високими хребтами і чорними, як ніч, кратерами. В сліпучому сонячному світлі все було чорним і білим. І тільки мінерали спалахували, наче фейєрверки, яскравими синіми зблисками. Діти мерзлякувато зіщулились, налякані згубним холодом, що був так близько від

них. Але задзвеніли золоті дзвоники, і страх минувся. Це ж давній знайомий Місяць!

— Дякуємо, що ви привезли нас на Місяць! — вигукнула Мері й щасливо зітхнула. — Ви тут живете?

Ні, не тут. Прекрасна мармурова рука показала на срібний порошок Чумацького Шляху. Там, угорі...

Велетенська рука показала в інший бік. У безодні під ними оберталася блакитна рідна планета. Саме тієї хвилини ніч торкнулась ажурного листочка в морі — Шотландії. Дік добре знав географію і зразу впізнав блискучий рубін — Бен-Мор у промінні призахідного сонця.

— Нам час додому! — сказав він. — У нас уже вечір, мама готує вечерю!

Пурпурові згортки гойднулися. «Так, так, час додому!» — загули бджоли. Світляні віяла захищали дітей, велетенські руки несли їх. У них навіть не похололо під грудьми від швидкого падіння, коли вони, самі того не знаючи, зі швидкістю метеора полинули назустріч похмурим пустищам під Глен-Мором.

Ледь приглушені, але дуже щасливі, діти раптом побачили, що знов опинилися в казковій долині. Ще мить над барвистими квітками ширяв чарівний замок. А потім — низький прощальний звук віолончелі, усмішка в очах-криничках, і в небі майнула зоря. Полетіли...

Схвильовані безміром вражень, діти йшли пустищем додому. На заході за край землі ховалася червона вогненна куля сонця. З пустельного мочара спурхнули качки й полеті-

ли в полум'яне вечірнє небо. У вересі на узбіччі стиха попискували куріпки.

— Ох, який день! — підсумував Дік.

— Атож, — Том мугикав невідому пісеньку — невиразний відгомін казкової зустрічі, що запала йому в душу.

— Ну що, побачили? — Мері стрибала на одній ніжці між братами.— Побачили, що справді є і феї, і дикі лебеді, і місячні мешканці?

Хлопці посміхнулися з її захвату, але нічого не заперечили. Не заперечували вони й тоді, коли під час вечері сестра почала змальовувати мамі й татові все, що вони того дня бачили: великих співучих бджіл, барвисті квітки, дивовижних прибульців із осяйної далини Чумацького Шляху.

— Яка багата уява в цих дітей! — усмінулась мама татові.— Мені здається, що вони живуть куди цікавіше за нас, дорослих.

Тато кивнув головою, задоволено дивився на добре підсмажений біфштекс, який вона поклала перед ним.

— Це таки правда. Хоч і в мене сьогодні було щось цікаве! Уявляючи собі, двічі радар реєстрував якісь зовсім незвичайні сигнали. Мабуть, метеори. Чи може, це через плями на сонці.

Діти налягали на вечерю. Але Том глянув на Діка й непомітно підморгнув йому.

...Вони й потім часто гралися в казковій долині. Але ніколи більше над пустищем біля Бен-Мора не пролітав крилатий вогненний кінь. І ніколи більше до них не приходили гратися чудесні гості з далекої осяйної Галактики.

Е. Рассел

НИТОЧКА ДО СЕРЦЯ

НИТОЧКА ДО СЕРЦЯ

Стрілка вимірювача виходу стрибнула, на мить тремтливо замерла і впала. Через тридцять секунд знову стрибок, знову зупинка на середині шкали, падіння... Ще тридцять секунд — і знову все спочатку... І так тижні, місяці, роки.

Легка металева щогла біля будівлі, змурованої з кам'яних брил, здіймалася високо в небо, піднімаючи до зірок пласку металеву чашу. З цієї чаші двічі на хвилину виплескувався безгучний крик, який пронизував простір:

— Бунда-І! Біп-біп-боп!.. Бунда-І! Біп-біп-боп!

Його повторювали вісім синхронізованих репітерів на пустельних острівцях залитої водою планети — вісім спиць велетенського колеса, — світу, що обертався навколо своєї осі.

В чорній порожнечі безсонячних світів, серед мертвих згаслих зірок самотній корабель ловив голос Бунди, коригував свій вертикальний та горизонтальний курс і впевнено летів далі. Скільки таких кораблів пролетіли мимо! А він усе сам і сам, усе показує дорогу

людям, від яких не почує у відповідь: «Спасибі, друже!» Далекі, невидимі для ока ракети прокреслювали темряву провалів між завитками галактик раптовими спалахами викинутого полум'я і зникали. «Кораблі пропливають ночами...»¹.

Бунда-І... Маяк у глибині Всесвіту, маленький світ із земною атмосферою, але майже без суші, планета безмежних океанів з крихітними скелястими острівцями, де немає жодної живої істоти, з якою могла б подружитися людина, але справжній рай для риб та інших водяних створінь.

Цей острівець був найбільшим клаптем суходолу серед безкінечної водяної пустелі: двадцять дві милі завдовжки, сім миль завширшки — справжній континент як на планету Бунда-І. Континент, на якому немає ані тварин, ані птахів, ані дерев, ані квітів, тільки низенькі куцики, що чіпляються за каміння, з вузлуватими покрученими гілками, лишайники і гриби, та з півсотні видів комах, які пожирають одне одного й тому не можуть розплодитися в надто великій кількості. І все — більше нічого тут немає.

Над планетою застигла тиша, і це було найстрашніше — тиша, жодного звуку. Легкий вітрець ніколи не зітхав, завмираючи; ніколи не ревіла, лютуючи, буря. Море під час припливу знехотя наповзало на скелі, а потім безсило спадало, десять дюймів угору, десять дюймів униз, точне, як годинник, без єдиного сплеску, без шуму, без шипіння пі-

¹ Рядок з вірша «Легенди придорожної корчми» американського поета Г. Лонгфелло (1807—1882).

ни, що лопається. Комахи були німі; з п'ятдесяти видів жодна не вмiла ні дзижчати, ні сюрчати, ні цокотiти. Блiдi тiла лишайникiв i незграбнi руки кущiв нiколи не ворушилися. Здавалося, це не рослини, а чудернацькi живi iстоти, що задубiли у вiчному безгомiннi.

За будинком був город. Будiвельники маяка перекопали пiв-акра скелястої поверхнi острова на три фути завглибшки, вiдтак вона скидалася на грядку, й посадили земнi рослини. З кiткового насiння не проросло жодне, а от деяка городина виявилася менш вибагливою. У нього було п'ятдесят грядок бурякiв, шпинату, капусти й цибулi. Цибулини виростали завбiльшки з футбольний м'яч. Він не їв цибулi, бо терпiти не мiг цю смердючу гидоту, але однаково постiйно саджав її i доглядав так само дбайливо, як i iншу городину,— хоч якесь дiло! — до того ж приємно чути знайомий звук лопати, що вризається в ґрунт...

Стрiлка стрибнула, завмерла i впала. Якщо дивитися на неї часто й довго, то тебе наче гiпнотизує. Iнколи в нього з'являлось божевiльне бажання змiнити звичний рух стрiлки, порушити код передачi й почувти щось нове, вiдрадно-безглузде — хай чаша вихлюпне в здивованi зорi тарабарщину: «Дандас троп шентермпер. Бiм-бам-бом! Дандас троп шентермпер. Бiм-бам-бом!»

Таке бувало вже не раз. I, можливо, повториться знову. Зовсiм недавно легкий прогулянковий корабель мало не вризався в одну з планет системи Вовка, бо тамтешнiй маяк став передавати якусь нiсенiтницю. Безум-

ство однієї людини мало не призвело до загибелі двох тисяч пасажирів міжпланетного лайнера. Якщо погасиш свічку, неважко збитися з дороги в темряві.

Робота на маяку означала десять років повної самотності, дуже високу платню й горду свідомість, що робиш важливу для суспільства справу. Все це дуже заманливо, коли ти молодий, легкий на підйом і під ногами в тебе надійна твердь планети Земля. Дійсність виявляється жорстокою, безжальною і для багатьох нестерпною. Людина не може бути сама.

— Ви з Гебрідських островів? Чудово! Нам потрібен наглядач маяка на станцію Бунда-І, і ви — підходяща для нас людина. Вам буде там куди легше, ніж іншим. Уявіть, що ви опинилися в повній самотності на острові Бенкекула: приблизно те саме чекає вас на Бунді. А городян посилати туди нема сенсу: з усім своїм технічним вишколом вони рано чи пізно божеволіють тільки через те, що там немає ліхтарів. Уродженець Гебрідських островів просто створений для Бунди. Адже людина не тужить за тим, чого у неї ніколи не було, а на Бунді-І ви побачите те, що вас оточувало все життя—скелясті острови, морські простори. Достоту як у вас на батьківщині!

Достоту як на батьківщині!

На батьківщині...

Тут — берег, який ніколи не лижуть хвилі, рінь, строкаті черепашки, крихітні істоти, схожі на крабів. Під водою сонно колишуться поля водоростей, зграйками пропливають риби, такі ж самісінькі, як на Зем-

лі. Він не раз закидав з берега вудочку і ловив їх, а потім знімав з гачка і кидав у море, на волю, якої в нього в самого немає.

Тут не здійснюються з зеленої води старі плити кам'яного молу, не снують по затоці буксири, які заклопотано пахкають, ніхто не смолить на березі баркаси, не лагодить сіті. Не котяться з гуркотом бочки по бруківці, крани не піднімають у повітря брили льоду, не вистрибує з повного трюму срібна риби-на, що потім б'ється на палубі. І в неділю увечері ніхто не думає про тих, хто в морі.

Вчені Землі творять дива, коли перед ними ставлять якусь технічну задачу. Наприклад, головна станція Бунді-І напівавтоматична, її вісім репітерів повністю автоматизовані, їх живлять атомні генератори, розраховані на сто років роботи без підзарядки. Могутній голос станції летить у астральну безодню, до зоряного пилу незчисленних світів. Єдине, чого бракувало Бунді-І для забезпечення стопроцентової надійності, так це контрольного пристрою, — розумного, енергійного й рішучого аварійного механізму, який перетворив би станцію на абсолютну самокеровану систему. Іншими словами, потрібна була людина.

Отут-то вчені мужі й дали маху. Потрібна людина. Але ж людина — не деталь, її не можна розрахувати, обробити й сполучити з іншими деталями — і нехай функціонує! Вони збагнули це з деяким запізненням, коли збожеволів третій наглядач маяка і його довелося відвезти на Землю. Три випадки психічного розладу на організацію, що відає чотирмастами станціями на безлюдних пла-

нетах, — порівняно небагато, менше одного процента. Але три — на три одиниці більше нуля, і ніхто не може дати гарантії, що число це не збільшиться: когось божевілля бере швидше, хтось опиратиметься йому довше. І тоді вчені перемінили тактику. Кандидатів стали піддавати безжальним експериментам, в яких повинні були зламатися слабкі й загартуватися дужі — ті, хто годиться для роботи на маяках. Проте скоро від перевірки довелося відмовитись. Надто потрібні були люди, надто мало було таких, кого вабила посада наглядача маяка, надто багато виходило з гри під час перевірки.

Вчені пропонували то один вихід, то інший, але всі їхні теорії терпіли крах.

Останнім їхнім винаходом була так звана «ниточка до серця».

Людина, міркували вони, дитя Землі, від її серця до серця Землі має тягнутися ниточка. Поки ця ниточка існує, розум людини ясний. Вона проживе в самотині десять років і ні разу її не охопить туга.

Але як знайти цю ниточку до серця?

— *Chercher la femme*,¹ — заявив один із них, урочисто дивлячись на своїх колег поверх окулярів.

Стали обговорювати цей варіант і відхилили: в уяві вчених постали найжахливіші наслідки такого кроку — від убивства до народження немовлят. Крім того, заради неслужбової одиниці довелося б подвоїти запас продуктів, який доставляли на таку величезну відстань.

¹ Шукайте жінку (фр.).

Виключено!

Може, собака? Для багатьох планет, де собака сам зуміє знайти собі поживу, це, либонь, добре. Але як бути з Бундою та іншими планетами, схожими на Бунду? Вантаж космічних кораблів розраховано до грама, і не настав ще час розвезити по просторах Всесвіту харчі для псів.

Перша «ниточка до серця» виявилася жалюгідним механічним ерзацом, хоч і мала одну беззаперечну перевагу: вона порушила мертву тишу, прокляття, що тяжіло над Бундою. Корабель, що привозив раз на рік запас харчів, скинув йому магнітофон і п'ятдесят катушок з плівками. Два місяці він слухав звуки — не тільки музику й людську мову, але й рідні голоси землі: рев приміського шосе біля застави в суботній вечір, гуркіт поїздів, передзвін церков, веселий гам шкільного двору під час перерви — слабку луну життя, що йде десь у недосяжній далечині. Коли він увімкнув магнітофон уперше, то був щасливий. Десятий раз навів на нього нудьгу, двадцятий вкинув у відчай. Тридцятого разу не було.

Стрілка приладу стрибнула, затремтіла й заспокоїлась.

— Бунда-І! Біп-біп-боп!..

Магнітофон лежить у кутку, припадаючи пилюкою. Десь там, за зоряними туманностями, живуть його брати, такі ж самотні, як і він. Вони не чують його, і він не чує їх. Вони недосяжні, їхні світи рухаються, обертаючись по своїх орбітах, проходячи призначений їм шлях. А він сидить, дивлячись на стрілку, оглухлий від протиприродної тиші.

Вісім місяців тому, якщо послуговуватись мірою земного часу, ракета принесла йому доказ, що вчені мужі на Землі все ще силкуються протягнути до його серця ниточку. У вантажі, який корабель, перш ніж щезнути в порожнечі, скинув на поверхню Бунди, виявилася маленька скринька і книжка. Відчепивши скриньку від парашутика, він підняв кришку й побачив страховище з вираченими очима. Воно повернуло трикутну голівку й втупилося в нього холодним неперушним поглядом. Потім заворушило довгими недоладними кінцівками — хотіло вилізти. Він швидко зачинив кришку і взяв інструкцію.

Там говорилося, що його нового друга звать Джейсон, це приручений богомол, внятковно смирна істота, яка сама буде знаходити собі їжу: коли йому на Землі для перевірки запропонували кількох комах із фауни Бунди, він їх із задоволенням з'їв. На закінчення автори інструкції радісно повідомляли, що в багатьох країнах на Землі діти дуже люблять богомолів і граються з ними.

Так ось куди завели вчених наполегливі пошуки: вони вирішили, що ниточкою до серця має бути жива істота, народжена на Землі і здатна жити в чужому світі. Але при цьому вони не врахували одного: на чужині людина тужить за тим, до чого вона звикла. Краще хай би вони прислали йому kota! Правда, на Бунді немає молока, зате у морях повно риби. Не те, щоб він любив котів, але ж вони вміють нявкати. Вони мурчать і виють. А ця жахлива істота в коробці не не видає ні звуку. Господи, ну хто з мешкан-

ців Гебрідських островів хоч раз на віку бачив богомола, це, схоже на марсіанина страховище, з тих, які переслідують тебе в кошмарному сні! Йому, в кожному разі, не доводилося, і він за цим нітрохи не шкодує.

Він ні разу не взяв Джейсона в руки, ні разу не випустив його з скриньки. Богомол стояв на своїх довгих тонких ніжках, стежив за ним крижаним поглядом, зловісно повертав голову й мовчав. Першого дня він дав богомолу коника, якого спіймав серед лишайників. Коли Джейсон одірвав своїй жертві голову і став її пожирати, до горла йому підкотила нудота. Ночами став снитися велетенських розмірів богомол, що роззявляв над ним хижу голодну пащу.

Через два тижні він відчув, що більше не витримає. Він відніс коробку за кілька миль від дому, відкрив її і викинув богомола. Джейсон подивився на нього поглядом василиска і зник у кущах. Тепер на Бунді було двоє землян, але допомогти один одному вони не могли.

— Бунда-І! Біп-біп-боп!..

Стрибок, зупинка посеред шкали, падіння... І ні слова привіту від корабля, що летить у темряві, ні звуку навколо, тільки п'ятдесят мовчазних механічних записів у кутку. Чуже, примарне життя в чужому примарному світі, який щодень стає дедалі неправдоподібнішим.

Може, пошкодити станцію й заходитися її лагодити, щоб створити хоч видимість роботи, що виправдовує людське існування? Ні, за це заплатять життям тисячі людей там,

серед зірок,— надто дорога ціна за ліки від нудьги.

А можна, коли він відсидить біля приладів належний час, піти на північ шукати крихітну потвору і кликати, кликати її, сподіваючись, що вона ніколи не прибіжить на поклик.

— Джейсон! Джейсо-о-он!

Десь у розколіні, серед каміння, повернеться гостра трикутна голівка з величезними заворожливими очима. Якби Джейсон хоч умів тріскотіти, як цикада, він, може, змирився б із ним, навіть призвичаївся б до нього, знаючи, що це смішне стрекотання — богомоляча мова. Але Джейсон мовчав так само вороже й непроникно, як замкнутий, насторожений світ Бунди.

Він перевіряв передавач і автомати восьми репітерів, які горлали в порожнечу, вклався у ліжку і в тисячний раз став думати, витримає він ці десять років чи збожеволіє.

Якщо збожеволіє, лікарі вчепляться в нього й почнуть мудрувати, намагаючись знайти причину хвороби та ліки від неї. Вони хитрі, ой, які хитрі! Але десь їхня хвалена хитрість виявляється безсилою...

Він заснув тяжким болючим сном.

Те, що часом здається дурістю, іноді виявляється неспішною мудрістю. Найскладнішу проблему можна вирішити, якщо міркувати над нею тиждень, місяць, рік, десять років, хоч відповідь, може, нам потрібна сьогодні, зараз, негайно. Настала черга й того, що називали «ниточкою до серця».

Вантажний корабель «Гендерсон» виринув з зоряних розсипів, став збільшуватися,

загули ввімкнуті антигравітатори, і він повиснув над головним передавачем на висоті двох тисяч футів. На посадку й зліт йому б не вистачило пального, тому він просто спинився на хвилину, скинув те, що було наслідком останнього досягнення вчених, які тягли ниточку до серця, й знову злетів у чорний провал. Вантаж полетів у темряву, що огортала Бунду, вихорем великих сірих сніжинок...

Він прокинувся вдосвіта, не знаючи про нічного гостя. Ракету, що завозила йому раз на рік продукти, він чекав тільки через чотири місяці. Він подивився осліпими від сну очима на годинник біля ліжка, наморщив лоба, силкуючись збагнути, що розбудило його так рано. Якась тьмяна тінь вповзла в його сон.

Що це було?

Звук... Звук!

Він сів, прислухався. Знову звук, приглушений відстанню і товщею стін, схожий на крик безпритульного кошеняти... на гіркий дитячий плач...

Ні, вчулося. Видно, він уже почав божеволіти. Чотири роки він протримався, решту шість доведеться нидіти тут тому добровільному в'язневі, який займе його місце. Він чує звуки, яких нема; це певна ознака душевного розладу.

Але звук долинув знову.

Він устав, одягнувся, підійшов до дзеркала. Ні, обличчя, яке глянуло звідти не було схоже на обличчя маніяка: воно схвильоване, змарніле, але не тупе, не спотворене безумством.

Знову заплакала дитина.

Він пішов у апаратну, подивився на пульт. Стрілка так само методично стрибала, застигала на секунду й падала.

— Бунда-І! Біп-біп-боп!..

Тут усе гаразд. Він повернувся в спальню і став напружено слухати. Щось... хтось голосив у досвітніх сутінках над водою. Що це? Що?

Одімкнувши засув неслухняними пальцями, він штовхнув двері і став, тремтячи, на порозі. Звук кинувся до нього, налетів, бухнув у серце. Йому забило подих. Насилу одірвавшись від одвірка, він кинувся в комірчину, напхав у кишені печива.

На порозі він упав, але не відчув болю, схопився й побіг, не дивлячись під ноги, не помічаючи, що схлипує від щастя, туди, де біліла рінь прибережної смуги. Край води, що ліниво наповзала на каміння, він спинився, широко розкинув руки. Очі його сяяли, і чайки, сотні чайок закружляли, заметались над ним. Вони хапали печиво, яке він простягав їм, метушились біля його ніг на піску, шуміли крилами, пронизливо кричали...

В їхніх криках він чув пісню пустельних островів, гімн вічного моря, дику радісну мелодію — голос рідної Землі.

К. Саїмак
ТЕАТР ТІНЕЙ

Бейярд Лодж, керівник спец-групи № 3 під кодовою назвою «Життя», роздратовано дивився на психолога Кента Форестера, що сидів навпроти, по той бік столу.

— Гру у Виставу треба вести далі,— говорив Форестер.— Я не можу передбачити наслідки, якщо ми урвемо її хоча б на день-два. Це єдине, що тримає нас разом, допомагає зберігати здоровий глузд і почуття гумору. Чимось займає наші думки.

— Знаю, — сказав Лодж, — але зі смертю Генрі...

— Вони збагнуть, — запевнив Форестер. — Я поговорю з ними. Вони обов'язково зрозуміють.

— Вони то зрозуміють,— погодився Лодж,— бо всі ми усвідомлюємо необхідність Вистави. Але треба враховувати й те, що одного з героїв створив Генрі.

Форестер кивнув головою.

— Я теж думав про це.

— І ви знаєте кого саме?

Форестер заперечливо похитав головою.

— Я сподівався, що ви знаєте,— промовив Лодж.— Ви ж намагались ототожнити кожного з нас із певним героєм.

Форестер ніяково усміхнувся.

— Я не дорікаю вам, — зауважив Лодж, — бо розумію, чого це вас так цікавить.

— Це допомогло б мені краще зрозуміти кожного члена нашої групи, — визнав Форестер. — Ви тільки уявіть собі, ніби хтось із героїв поводить себе нелогічно...

— Всі вони поводяться нелогічно, — урвав його Лодж. — І саме в цьому їхня привабливість.

— Нелогічність їхньої поведінки природна, вона обумовлена блазенським характером Вистави. Та навіть і з блазенства можна вивести норму.

— Вам пощастило це зробити?

— Ще не в вигляді графіка, — відповів Форестер, — але я вже добре все продумав. Коли в звичній нелогічності з'являються будь-які відхилення, не так уже й важко їх помітити.

— А вони трапляються?

Форестер кивнув.

— Часом надто відчутні. Однак зараз нас цікавить інше — те, як вони подумки розцінюють...

— Назвемо це емоційним ставленням, — сказав Лодж.

Вони трохи помовчали. Потім Форестер запитав:

— Чи не могли б ви пояснити, чому так наполегливо дотримуетесь погляду про таке ставлення?

— Бо тут саме таке ставлення, — відповів Лодж. — Це ставлення визначається способом нашого життя, формується під впли-

вом нескінченних роздумів і постійного самокатування. Таке ставлення суто емоційне, майже релігійне. Здорового глузду в ньому небагато. Ми повністю ізольовані. Нас суворо охороняють. Нам постійно підкреслюють виняткову важливість нашої роботи. Ми не зовсім звичайні люди. Наші нерви весь час напружені. Хіба ми можемо залишатися нормальними людьми, коли не живемо нормальним життям?

— До того ж ця жахлива відповідальність,— докинув Форестер.— Вона щодня лежить на їхніх плечах.

— Відповідають за все не вони.

— Безумовно, коли ви погодитесь звести нанівець значення окремих індивідів і кожного з них замінити усім людством. Та, мабуть, навіть тоді залишиться багато проблем, пов'язаних з людиною, як представником біологічного виду. Проблем, що можуть перетворитися на дуже особисті. Ви тільки уявіть собі — створити...

— Я знаю,— роздратовано урвав його Лодж.— Я чув це не раз. «Ви тільки уявіть собі — створити людину в нелюдській подобі».

— І все ж це буде людина,— підкреслив Форестер.— Ось у чому справа, Бейярде. Не в тому, що ми штучно створимо живі істоти, а в тому, що цими живими істотами повинні бути люди в подобі монстрів. Побачивши таку потвору вві сні, ми прокидаємось від власного крику. Чудовисько не таке вже й страшне, коли це тільки чудовисько. Після століть подорожей до зірок, ми призвичаїлись до різноманітних форм життя.

Лодж жестом зупинив його.

— Повернімося до Вистави.

— Ми повинні грати її далі,— правив своєї Форестер.

— Але одного героя бракуватиме,— попередив Лодж.— Ви ж розумієте, що це означає. Відсутність одного героя може порушити гармонію, призвести до безладу. Краще вже зовсім без Вистави. Чого б нам не почекати кілька днів, а потім розпочати все знову? Поставимо нову Виставу, з новими героями.

— Ми не посміємо цього зробити,— відказав Форестер,— бо всі ми зрослися зі своїми героями, кожен з них став органічною частиною свого творця. Ми живемо подвійним життям. Особистості наші роздвоєні. Так треба, інакше ми загинемо. Так треба, бо жоден з нас уже не зміг би бути тільки самим собою.

— Отже, по-вашому, ми повинні продовжувати Виставу, щоб не з'їхати з глузду?

— Приблизно так. Але ви перебільшуєте. За звичайних обставин ми змогли б обійтися без Вистави. Та обставини в нас незвичайні. Душі наші ятрить гіпертрофоване почуття провини. Вистава дає вихід емоціям, править за своєрідний клапан від перенапруги, стає темою наших розмов. Якби не вона, ми марнували б вечори, намагаючись змити криваві плями провини. До того ж Вистава розважає нас — це наша денна норма гумору, радощів, щирого сміху.

Лодж підвівся і пройшовся по кімнаті туди-сюди.

— Я назвав це емоційним ставленням,—

виголосив він,— і стою на такому визначенні. Це безглузде, божевільне ставлення суто емоційного характеру. У них немає підстав для комплексу вини. Однак вони культивують його в собі, ніби тільки так почуваються людьми, ніби це єдине, що єднає їх з навколишнім світом, з рештою людства. Вони приходять до мене й розповідають про свої переживання, наче я можу чимось зарадити. Наче я можу, здійнявши руки, сказати їм: «Що ж, коли так, припинімо роботу». Наче в мене немає службових обов'язків. Вони кажуть, що ми заміряємось на самого бога, що створити життя без божого втручання неможливо, що людина, яка намагається повторити це чудо, блюзнір і богохульник. Але ж існує відповідь, логічно обгрунтована відповідь, та вони не бачать цієї логіки або не хочуть прислухатись до неї. Хіба Людина здатна здійснити що-небудь божественне? Коли виникнення життя неможливе без допомоги всевишнього, тоді Людина, хоч би що вона робила, ніколи не зможе створити життя в лабораторних умовах, не налагодить серійне виробництво живих істот. Якщо ж Людина, використовуючи всі свої знання й відомі їй хімічні елементи зможе створити живу матерію, якщо вона за допомогою науки й техніки зможе утворити живу клітину, це доведе, що життя виникає без втручання бога. І коли ми матимемо такий доказ, коли будемо знати, що у виникненні життя немає нічого надприродного, хіба цей доказ не зірве з нього ореол божественності?

— Вони хочуть уникнути цієї роботи,— спробував заспокоїти його Форестер.— Мож-

ливо, дехто з них вірить у це, проте решта лише боїться відповідальності — моральної відповідальності. Вони починають замислюватись над тим, як житимуть з таким тягарем далі, до кінця свого життя. Те саме відбувалося тисячу років тому, коли люди вперше розщепили атом і відкрили атомну енергію. Вони зробили це і здригнулись, втратили сон, прокидались вночі від власного крику. Вони розуміли значення свого відкриття, розуміли, що випускають на волю страшну силу. І ми також свідомі того, що чинимо.

Лодж повернувся до столу й сів.

— Дозвольте мені подумати, Кенте,— промовив він.— Може, й ваша правда. Я не знаю. Я ще багато чого не збагнув.

— До зустрічі,— відповів Форестер.

Він вийшов і тихо причинив двері.

II

Вистава була нескінченним фарсом, безглуздість якого не мала меж.

Коли поселити групу людей на астероїді, який постійно охороняється космічним патрулем, надати кожному з цих людей лабораторію, поставити перед ними проблему й примусити їх битися над її вирішенням безліч днів, треба вжити якихось заходів, щоб вони не побожеволіли.

Тут стануть у пригоді музика, книжки, кінофільми, ігри, танці вечорами — одне слово, весь давній арсенал розваг, які протягом тисячоліть допомагали людству забути про свої турботи.

Та рано чи пізно ці розваги перестають задовольняти, їх починає бракувати.

Тоді шукають щось принципово нове — гру, в якій брали б участь усі члени такої ізольованої групи, а сама гра захопила б їх настільки, що на певний час вони забули б, хто вони й заради чого працюють.

Так народилась Вистава.

Колись, у давню давнину, в селянських хатах Європи та фермерських будинках перших поселенців Північної Америки батько вечорами влаштовував дітям театр тіней. Він ставив на стіл лампу чи свічку, сам сідав між столом та чистою стіною й починав робити в повітрі якісь рухи, так і сяк складаючи пальці, а на стіні витанцьовували тіні кроликів, слонів, коней, людей... Годину або й більше тривала вистава: спочатку кролик скуб конюшину, потім слон розмахував хоботом і ворухив вухами, вовк завивав на пагорбі. Діти сиділи тихенько, зачаровані цим незвичайним видовищем.

Пізніше, з появою кіно й телебачення, коміксів та дешевих пластмасових іграшок, тіні втратили свою чарівність і їх перестали показувати. Та зараз ідеться не про це.

Якщо взяти принцип театру тіней, додати до нього знання, накопичені людством протягом тисячоліть, ми отримаємо Виставу.

Невідомо, чи знав той забутий геній, хто перший збагнув ідею Вистави, що-небудь про театр тіней, але принцип лишився незмінним. Змінився лише спосіб проектування зображення: руки заступив людський мозок. Замість пласких чорно-білих зображень кроликів і слонів, у Виставі з'явилися об'ємні

кольорові герої, різноманітність яких повністю залежала від людини, передусім від можливостей її мозку (адже вигадати щось набагато легше ніж зробити руками).

Тріумф електронної техніки — екран із чарунками пам'яті, низками трубок звуковідтворюючого пристрою, антенами приймачів, телепатом та іншими технічними новинками — відігравав пасивну роль, бо вистава складалася з уявних образів, що народжувались у мозку тих, що сиділи перед екраном. Глядачі вигадували героїв, подумки керували їхніми діями, придумували для них репліки. Цілеспрямованим мисленням вони спільно оформляли кожен сцену, створюючи декорації, задники, реквізит.

Спершу Вистава була плутаною й безсистемною, недосконалі герої безладно метушилися на екрані, були невиразні й радше скидалися на карикатури. Декорації та реквізит здавалися божевільним витвором розбурханого мислення глядачів. Інколи на небі одночасно сяяли три місяці, причому всі в різних фазах. Траплялося й так, що на одній половині екрана падав сніг, а на другій світило сонце й зеленіли пальми.

Та згодом Вистава вдосконалилась, герої вирости до нормальних розмірів, не розгубивши при цьому рук і ніг, стали особистостями, перетворилися на повноцінних живих істот. І якщо раніше декорації та реквізит були наслідком розпачливих спроб дев'яти різних людей будь-чим заповнити порожній екран, то тепер вони навчилися домагатись єдності стилю дії.

З часом люди почали розігрувати Виставу

так, що дія відбувалась спокійно, без зривів, хоча ніхто з них ніколи не міг передбачити, що станеться наступної миті.

Саме це й робило Виставу такою захоплюючою. Той чи інший герой якимось несподіваним вчинком або фразою надавав дії нового спрямування, і людям — творцям та керівникам інших героїв — доводилося на швидку вигадувати для них новий текст, що відповідав би раптовим змінам сюжету, перебудовувати їхню поведінку.

Це перетворилось певною мірою на суперництво інтелектів: кожен учасник гри намагався висунути свого героя на перший план, або, навпаки, примушував його відійти, щоб уникнути небезпеки. Вистава нагадувала тепер нескінченну партію в шахи, де в кожного гравця було вісім супротивників.

І ніхто, звичайно, не знав, де чий герой. Завдяки цьому не згасав інтерес до гри, це викликало безліч жартів і дотепів, і взагалі було на користь, бо призначення Вистави саме в тому й полягало, щоб відвернути думки її учасників від повсякденної роботи.

Щовечора після обіду дев'ятеро людей збирались у спеціально обладнаній залі: екран оживав і дев'ять героїв — Безпорадна Сирітка, Вусатий Злодій, Звичайний Юнак, Чарівна Бестія, Інопланетне Чудовисько та інші — починали грати свої ролі й кидати репліки.

Їх було дев'ять — дев'ять чоловіків і жінок, дев'ять героїв.

Та зараз лишилося тільки вісім, бо Генрі Гріфіс впав мертвий на свій стіл у лабораторії, стискаючи в руці записника.

А у Виставі, відповідно, зникне один герой — герой, що повністю залежав від мислення людини, якої вже не було серед живих.

Цікаво, подумав Лодж, котра з дійових осіб зникне? Звісно, не Безпорадна Сирітка — образ, що не мав нічого спільного з особистістю Генрі. Можливо, нею виявиться Звичайний Юнак чи Бідний Філософ, а може, й Сільський Дженджик.

Хвилиночку, зупинив себе Лодж. Тільки не Сільський Дженджик. Адже Сільський Дженджик — я сам.

Він сидів, мляво розмірковуючи про те, де чий герой. Цілком імовірно, що Чарівну Бестію вигадала Сью Лоуренс — важко уявити собі протилежніші натури. Він згадав, як колись насмішкувато натякнув їй про це, а вона кілька днів по тому обходилася з ним дуже холодно.

Форестер запевняє, що Виставу не можна переривати, і мабуть-таки його правда. Скоріше за все вони пристосуються. Боже милій, їм уже час навчитися пристосовуватись до будь-яких несподіванок, щовечора стільки місяців підряд розігруючи Виставу.

Та й сама Вистава нагадує ярмарковий балаган. Блазнювання задля блазнювання. Дія навіть не епізодична, бо ще не вдалося завершити жоден епізод. Тільки-но почнуть розігрувати якусь ситуацію, хто-небудь неодмінно викидає коника і ледь-ледь намічена сюжетна лінія обривається, а дія котиться казна-куди в непередбаченому напрямі.

За таких обставин, подумав він, зникнення одного героя не повинно спантеличити нікого.

Він підвівся з-за столу, підійшов до великого вікна й кинув погляд на позбавлений рослинності похмурий ландшафт. Внизу, на чорній поверхні астероїда, в світлі зірок блищали куполи лабораторій. На півночі, над зубчастим небокраєм почало благословлятися на світ, незабаром маленьке, мов наручний годинник, сонце зійде з-за обрію й пошле своє тьмяне світло на цей жалюгідний уламок скелі. Дивлячись, як розвидняється, він згадував Землю, де світанок знаменував початок дня, а захід сонця — його кінець. Тут, на астероїді, панував повний хаос: тривалість днів і ночей постійно змінювалась, вони цілковито не годилися для відрахунку часу. Ранок і вечір визначалися за годинником, незалежно від положення сонця, часом бувало так, що люди спали тоді, коли воно сяяло високо в небі.

Все було б інакше, якби нас залишили на Землі, де ми спілкувалися б з товариством, як усі нормальні люди. Ми не вдавалися б до самокатування, а комплекс вини у нас загасило б спілкування з іншими людьми.

Та контакти з тими, хто непричетний до цієї роботи, неминуче викликали б пересуди, зайві балачки, а в таких справах це неприпустимо.

Якби населення Землі довідалось, що вони створюють, чи, точніше, намагаються створити, здійснювся б такий галас, що, певно, довелось б відмовитись від задуму.

Навіть тут, подумав він, навіть тут декого пригнічують сумніви й жах.

Людина повинна ходити на двох ногах, мати дві руки, двоє очей, двоє вух, один ніс,

один рот, не бути надміру волохатою. Вона повинна саме ходити, а не стрибати, повзати чи плазувати.

Спотворення людської зовнішності, стверджують вони, це знущання з людської гідності: Людина заміряється на те, чого вона зробити неспроможна.

У двері постукали. Лодж обернувся.

— Прошу,— сказав він.

Двері прочинились і на порозі з'явилась доктор Сьюзен Лоуренс, флегматична, безбарвна, погано вдягнена жінка з квадратним обличчям, що свідчило про вольовий характер і впертість.

Вона побачила його не відразу, і, стоячи на порозі, покрутила головою, намагаючись знайти його в напівтемряві кімнати.

— Я тут, Сью,— обізвався він.

Вона причинила двері, перетнула кімнату і, ставши поряд з ним, мовчки вступилась у вікно.

Нарешті заговорила.

— Він не був хворий, Бейярде. Ніяких ознак хвороби. Хотіла б я знати...

Вона замовкла, і Лодж майже фізично відчув, наскільки похмурі її думки.

— Кепсько,— сказала вона, — коли вони гинуть від точно діагностованої хвороби. Та все ж не так гірко втрачати людей після того, як зробиш усе можливе, щоб урятувати їх. Але Генрі годі було допомогти. Він помер раптово. Він помер ще до того, як упав на стіл.

— Ви обстежили його?

Вона кивнула головою.

— Я помістила його в аналізатор. Ре-

зультати записані на трьох бобінах. Я передивлюсь їх... пізніше. Але можу заприсягнути, він був цілком здоровий.

Сью стисла його руку своїми коротенькими пальцями.

— Він не хотів більше жити,— промовила вона.— Його охопив жах. Йому здалося, що він стоїть на порозі якогось жахливого відкриття і злякався цього.

— Ми повинні все з'ясувати, Сью.

— Навіщо? — запитала вона.— Для того, щоб навчитися створювати людей, які зможуть жити на планетах, де умови виключають існування Людини в її звичайному вигляді? Щоб навчитися вкладати мозок і душу Людини в тіло чудовиська, котре ненавидить самого себе?..

— Воно не буде ненавидіти себе,— заперечив Лодж.— Ваша точка зору базується на антропоморфізмі. Жодна жива істота не почувається потворною, бо сприймає себе такою, якою вона є. Хіба ми спроможні довести, що Людина більш задоволена собою, ніж комаха чи жаба?

— Але для чого все це? — не вгамовувалась вона.— Нам не потрібні ті планети. Вже зараз ми маємо більше планет, ніж можемо колонізувати. Лише планет земного типу вистачить на кілька століть. Добре, коли нам пощастить хоча б заселити їх повністю, не кажучи вже про повне освоєння, в найближчі п'ятсот років.

— Ми не можемо ризикувати,— пояснив він.— Поки в нас є час, ми повинні зробити все, щоб стати господарями становища. Коли ми жили на Землі в безпеці й затишку,

все було гаразд, але зараз обставини перемінились. Ми досягли зірок. Десь у глибинах Всесвіту існують інші цивілізації. Повинні існувати. І, можливо, колись ми зустрінемося. Про всяк випадок нам треба мати сильні позиції.

— І для зміцнення наших позицій ми вирощуватимемо колонії людино-монстрів. Я розумію хитромудрість цього плану. Ми можемо спроектувати особливі тіла, м'язи, нервові волокна, органи комунікації з урахуванням специфіки умов існування на тих планетах, де нормальна людська істота не проживе й хвилини. Ми володіємо високим інтелектом і прекрасно знаємо свою справу, та цього замало, аби вдихнути в них життя. Життя — це щось більше, ніж простий колоїд з комбінації певних хімічних елементів. Щось зовсім інше, і ми ніколи не зможемо створити його штучно.

— Ми спробуємо, — сказав Лодж.

— Першокласних спеціалістів ви перетворите на психічнохворих. Декого з них ви вб'єте — не руками, звичайно, а своєю наполегливістю. Ви будете тримати їх ізольовано роками, а щоб їх вистачило на довше, подаруєте їм Виставу. Та ви ніколи не розгадаєте таємниці виникнення життя, бо Людина неспроможна це зробити.

— Парі? — усміхаючись, запитав він.

Вона рвучко повернулась до нього обличчям.

— Часом, — сказала вона, — я жалкую, що заприсяглася.

III

Вони перевдяглися, щоб іти обідати.

Це стало звичкою. Вони завжди перевдягалися на обід. Так само, як і Вистава, це був своєрідний ритуал, якого вони суворо дотримувались, аби не збожеволіти, не забути, що вони цивілізовані люди, а не тільки безжальні мисливці за знаннями, котрі намагаються розв'язати проблему, від вирішення якої кожен з них волів би відмовитись.

Вони відклали скальпелі й решту інструментів, заохлили мікроскопи, розставили по місцях пробірки з культурами, сховали в шафи, де зберігалися препарати, посудини з фізіологічним розчином, зняли фартухи, вийшли з лабораторій і причинили двері. На кілька годин забули чи спробували забути, хто вони й над чим працюють.

Вони перевдяглися на обід і зібрались у так званій вітальні, де для них були приготовані коктейлі, а потім перейшли до їдальні, вдаючи, ніби вони звичайнісінькі люди та й годі.

На столі — вишуканий посуд з порцеляни і найтоншого скла, квіти, запалені свічки. Вони почали з легкої закуски й закінчили десертом: сир, фрукти, для бажаючих — сигари. За обідом їм прислужували роботи з бездоганними манерами.

Лодж сидів на чільному місці й дивився на присутніх. На мить він зустрівся поглядом із Сью Лоуренс і подумав, чи справді вона така сердита, чи, може, сердитий вираз її обличчя пояснюється грою світла й тіні.

Вони розмовляли так, як розмовляли за кожним обідом — то були світські балачки безтурботних, легковажних людей. Наставала година забуття, година, коли вони затлумлювали в собі почуття провини, змивали з душі її криваві плями.

Але сьогодні, подумки відзначив Лодж, вони не могли забути про те, що сталося вдень, бо говорили про Генрі Гріфіса, його несподівану смерть, а їхні обличчя залишалися при цьому неприродно спокійними. Генрі був людиною своєрідною, надто емоційною, ніхто з них так і не зрозумів його до кінця. Та вони дуже цінували його, і хоча роботи намагались розставити посуд так, щоб відсутність Генрі не впадала в очі, всіх ні на хвилину не полишало відчуття втрати.

— Ми відправимо Генрі додому? — звернувся до Лоджа Честер Сіффорд.

Лодж кивнув головою.

— Ми викличемо патрульний корабель і вони заберуть його на Землю. Тут відбудеться лише коротенька панахида.

— Хто виступить з промовою?

— Скоріше за все Крейвен. Він знав Генрі краще, ніж будь-хто. Я говорив з ним. Він погодився сказати кілька слів.

— У нього залишилися родичі на Землі? Генрі не дуже любляв розповідати про себе.

— Кілька племінників та племінниць. Може, ще брат чи сестра. Ото, мабуть, і все. Тут озвався Хью Мейтленд.

— Як я розумію, Виставу ми продовжимо.

— Так, — підтвердив Лодж. — Це реко-

мендує Кент, і я з ним згоден. Кент знає, що для нас краще.

— Це його робота. Він на цьому зуби з'їв,— втрутився Сіффорд.

— Безумовно, — сказав Мейтленд.— Як правило, психологи тримаються осторонь. Ніби вони уособлюють людську Совість. У Кента інша система.

— Він поводитьсь, мов священик. Справжнісінький священик, хай йому чорт!

Зліва від Лоджа сиділа Елен Грей, і він бачив, що вона не бере участі в розмові, а мовчки втупила погляд у кришталеву вазу з трояндами, яка сьогодні прикрашала стіл.

Важко їй, подумав Лодж. Адже вона перша побачила мертвого Генрі і, вважаючи, що він просто заснув, поторсала його за плече, щоб збудити.

На протилежному кінці столу, поряд з Форестером сиділа Еліс Пейдж — надзвичайно стримана й трохи дивна жінка, в її неяскравій вроді було щось невловно печальне. Та сьогодні вона була набагато балакучіша, ніж завжди. Зараз Еліс нахилилась до Форестера і, стишивши голос, аби не почули інші, щось збуджено доводила йому, а Форестер уважно слухав її, намагаючись приховати занепокоєння.

Вони засмучені, подумав Лодж, причому набагато більше, ніж я гадав. Засмучені й стурбовані, і будь-коли можуть втратити самоконтроль.

Смерть Генрі вразила їх набагато дужче, ніж йому здавалось.

Хоча Генрі й не відзначався особливою привабливістю, все ж таки він був членом

їхньої маленької групи. Один із них, подумав Лодж. Чому не один із нас? Але так повелося від самого початку: на противагу Форестеру, якому легше було працювати, відчуючи себе одним із них, Лодж повинен був триматися осторонь, зберігати дистанцію при спілкуванні з ними,— єдина можливість утримати авторитет влади, необхідний для його роботи.

— Генрі підійшов до якогось відкриття,— обізвався Сіффорд.

— Сью казала мені про це.

— Він помер тої миті, коли занотовував щось у записнику,— вів далі Сіффорд.— Можливо, це...

— Ми переглянемо його записи,— пообіцяв Лодж. — Всі разом. Завтра чи післязавтра.

Мейтленд похитав головою.

— Ми ніколи не зробимо цього відкриття, Бейярде. Ми користуємося іншою методикою, працюємо в іншому напрямі. Нам необхідно підійти до цієї проблеми по-новому.

— Як саме? — роздратовано запитав Сіффорд.

— Не знаю, — відповів Мейтленд. — Як би ж то я знав...

— Джентльмени, — втрутився Лодж.

— Прошу вибачення, — сказав Сіффорд.— Я трохи знервований.

Лодж згадав, як Сьюзен Лоуренс, стоячи поряд з ним і дивлячись у вікно на неживу похмуру поверхню уламка скелі, що перевертається у просторі, сказала: «Він не хотів більше жити. Він боявся жити».

Що вона мала на увазі? Те, що Генрі Гріфіс помер від жаху? Що Генрі Гріфіс помер тому, що боявся жити?

Хіба може психосоматичний синдром спричинити смерть?

IV

Напруження не спало й тоді, коли вони перейшли до театральної зали, хоча всі намагалися триматись легко й невимушено. Вони розмовляли про те, про се, ніби нічого не трапилось, а Мейтленд навіть спробував пожартувати, та жарт вийшов недоречним і сконав, розчавлений фальшивим сміхом, який він викликав у присутніх.

Кент помилився, подумав Лодж, і відчув, як його охоплює жах. Ця робота несе в собі смертельний заряд психологічної вибухівки. Достатньо незначного поштовху, і почнеться ланцюгова реакція, яка спричинить розпад їхньої групи. А коли група перестане бути цілісною, пропаде багаторічна робота — довгі роки навчання, місяці, витрачені на те, щоб звикнути до спільної роботи, постійна безперервна боротьба за їхній гарний настрій, за те, щоб вони не вчепились один одному в горлянки. Зникне еднаюча віра в колектив, яка за ці місяці поступово прийшла на зміну індивідуалізму: зламається налагоджений механізм спокійного співробітництва й узгодженості дій; знеціниться значна частина вже зробленого, бо ніякі інші вчені, незважаючи на високу кваліфікацію, не зможуть повести далі роботу, навіть коли

матимуть результати досліджень, проведених тими, хто працював до них.

У кінці зали містився ввігнутий екран, попереду якого була вузька, яскраво освітлена сцена.

За екраном, думав Лодж, сховані від людських очей трубки й генератори, звуковідтворюючий пристрій і комп'ютери — диво техніки, що втілює думки й волю людей у зримі, рухомі образи, які зараз виникнуть на екрані. Маріонетки, подумав Лодж, але маріонетки, створені людською думкою, наділені дивною, страхітливою людяністю, якої завжди бракує вирізаним з дерева фігуркам.

Колись Людина працювала самими тільки руками, обробляла шматки кременю, робила луки й стріли; пізніше вона винайшла машини, що стали ніби додатками до її рук, ці машини почали виготовляти вироби, які неможливо створити руками; тепер же Людина творила не руками і навіть не машинами, а думкою, хоча й доводилось користуватися рівноманітною складною апаратурою, за допомогою якої матеріалізувалась діяльність її мозку.

Настане час, подумав Лодж, коли єдиним творцем залишиться людський мозок — без допомоги рук і машин.

Екран замерхтів і на ньому з'явилося дерево, потім ще одне, лавка, ставок з качками; на другому плані якась статуя, а віддалік, напівсховані віттям дерев, обриси високих міських будинків.

На цьому місці вони перервали Виставу напередодні. Герої Вистави вирішили влаш-

тувати пікнік у міському парку — пікнік, що майже напевне проіснує лічені хвилини, доки комусь із них заманеться перетворити його на щось інше.

Та, можливо, сьогодні пікнік залишиться пікніком, з надією подумав Лодж, і вони доведуть цю сцену до кінця, приборкають свою фантазію. Саме сьогодні неприпустимі ніякі несподівані повороти, ніякі відхилення, адже для того, щоб допомогти героєві вибратись із лабіринту безглузвих ситуацій, які виникають при раптових змінах сюжету, необхідно значне розумове напруження, а за таких обставин це може спричинити тяжкі психічні порушення.

Сталося так, що сьогодні буде на одного героя менше, і багато залежить від того, кого саме бракуватиме.

Сцена залишалась порожньою, нагадуючи дбайливо виписаний маслом у бляклих тонах пейзаж весняного парку.

Чому вони не виходять? Чого вони чекають?

Їм уже пора з'явитися на екрані. Чого ж вони іще чекають?

Хтось надумав вітер — почувся шелест листя й по поверхні ставка пішли брижі.

Лодж уявив свого героя й вивів його на екран, сконцентрувавши думки на його незграбній ході, травинці, що стирчить з рота, на волоссі, що кучерявиться на потилиці.

Повинен же хтось почати. Будь-хто...

Сільський Дженджик заметушився, кинувся назад і зник з екрана. За хвилину він повернувся з великою плетеною корзиною в руках.

— Забув свою корзину,— повідомив він із сором'язливістю сільського мешканця.

У темряві залу почулося чись хихотіння.

Здавалося, ніби все буде гаразд. *Виходьте, хто там ще залишився!*

На екрані з'явився Бідний Філософ — надзвичайно респектабельний чоловік, що не мав у характері анічогісінько позитивного: його імпозантна зовнішність, гордовита постава сенатора, строката жилетка й довгі сиві кучері були ширмою, за якою ховався жебрак, нероба й винятковий брехун.

— Друже мій,— вимовив він.— Друже мій.

— Який ще там друг,— заявив Сільський Дженджик.— Віддай спершу мої триста доларів.

Виходьте, хто там ще залишився!

З'явилися Чарівна Бестія і Звичайний Юнак, якого, здавалося, з хвилини на хвилину мало спіткати жахливе розчарування.

Сільський Дженджик сів навпочіпки посеред галявини, відчинив корзину й почав діставати звідти їжу: шинку, індичку, сир, таріль фруктового желе, мариновані оселедці у банці.

Чарівна Бестія, вихиляючись, пускала бісики в його бік. Сільський Дженджик почервонів і швиденько опустив голову.

Кент вигукнув з місця:

— Так тримати! Занапасти його!

Всі зареготали.

Отже, все буде гаразд. Все владається.

Коли глядачі починають жартувати з героями Вистави, значить усе йде як слід.

— Непогана ідея, голубе,— озвалася Чарівна Бестія.— Згода.

Вона посунула до Дженджика.

Дженджик, усе ще не підводячи голови, витягав і далі з корзини всілякі наїдки,— було їх стільки, що вони навряд чи вмістилися б у десяти таких корзинах.

Кружальця копченої ковбаси, купи шніцелів, безліч цукерок, смажена гуска, а на додачу діамантове намисто.

Чарівна Бестія скрикнула від захвату й кинулася до намиста.

Бідний Філософ відламав ніжку індички і, кусаючи її потрошку, ще й вимахував нею в повітрі, аби підсилити враження від закрученої промови, яку саме виголошував.

— Друзі мої, — говорив він, уминаючи індичку.— Друзі мої, як це доречно і природно... Я підкреслюю, доречно і природно, коли щирі друзі, зустрівшись такого чудового весняного дня, щоб у товаристві один одного натішитись спілкуванням з природою в її найкращу пору, знаходять для своєї зустрічі такий відлюдний і тихий закуток у самому серці безжального міста...

Він міг просторікувати годинами, якщо його не зупинити. Але зараз, у такій ситуації, конче необхідно було будь-що зупинити його.

Хтось випустив у ставок мініатюрного кита, який нагадував швидше дельфіна; цей кит вистрибував з води, описував у повітрі граціозну дугу і, полохаючи качок, що не знати звідки взялись і плавали у ставку, бебехався знов у воду.

На екран виповзло Інопланетне Чудовись-

ко і сховалося за деревом. Одразу було видно, що це не на добре.

— Стережіться! — вигукнув хтось із глядачів, але актори мов оглухли. Часом вони бували неймовірно безголові.

На екрані з'явилися попідручки Безпорадна Сирітка й Вусатий Злодій (і це теж не до добра), за ними простував Представник Неземної Дружньої Цивілізації.

— А де ж це наша Юна Красуня? — запитав Вусатий Злодій. — Ніби вже всі зібралися, крім неї.

— Ще приплентається, — сказав Сільський Дженджик. — Я бачив, як вона в наріжній кімнаті дудлила джин.

Філософ урвав свою промову на півслові, ніжка індички завмерла в повітрі. Його сріблясте волосся ефектно стало дибки, і він рвучко повернувся до Сільського Дженджика.

— Ви невихована людина, сер, — промовив він. — Сказати щось подібне міг досі тільки найпослідуцій хам!

— Мені однаково, — заявив Дженджик. — Що не кажіть, а моя правда.

— Відчепіться від нього, — заверещала Чарівна Бестія, все ще милуючись діамантовим намистом. — Ви не смієте обзивати мого друга хамом.

— Облиште, Ч.Б., — втрутився Звичайний Юнак. — Краще тримайтеся від них якнайдалі.

— Заткни писок! — швидко обернувшись до нього, гарикнула вона. — Ти, брехло собаче. Не тобі мене повчати. Виходить, говорячи про мене можна користуватися самими

ініціалами, ніби немає в мене нормального імені? Опудало, шантажист нещасний! Ану, забирайся геть!

Філософ повагом виступив наперед, нахилився й махнув рукою. Напівоб'їдена ніжка індички вдарила Дженджика в щелепу.

Дженджик захопив смажену гуску й поволі випростався.

— Он воно як... — процідив він.

І шпурнув у Філософа гуску. Вона влучила просто в строкату жилетку й заляпала її жиром.

Ой лишенько, подумав Лодж. Кепські справи. Чому Філософ так дивно поводитьсь? Чому вони не змогли хоча б сьогодні завершити це звичайним дружнім пікніком? Чому той, хто створив Філософа, примусив його жбурляти цю ніжку?

І чому він, Бейярд Лодж, примусив Дженджика шпурнути гуску?

І, вже запитуючи самого себе, Лодж похолов, а коли в його свідомості сформувалась відповідь, у нього виникло відчуття, ніби чиясь рука стискує йому нутроці.

Він зрозумів, що це взагалі не його робота.

Лодж не примушував Дженджика кидати гуску. І хоча його тоді охопили гнів і лють, він не наказував подумки своєму героєві відповідати таким чином.

Лодж уже не так уважно дивився Виставу; свідомість його роздвоїлась: він продовжував стежити за дією, і водночас сперечався сам з собою та шукав пояснення тому, що трапилось.

Фокуси апаратури. Це вона примусила

Дженджика шпурнути гуску — адже машина знала не гірше за людину, яку реакцію може викликати такий ляпас. Машина спрацювала автоматично, не чекаючи відповідної команди... мабуть, упевнена в тому, якою та буде.

Логічно, доводила одна частина його свідомості другій, що машині відомо, як людина реагує на той чи інший подразник, і логічно, що, знаючи це, вона спрацювує автоматично.

Філософ, ударивши Дженджика, обережно відступив назад і випростався, ніби по команді «струнко», тримаючи «на караул» напівобгризену й заяложену ніжку індички.

Чарівна Бестія заплескала в долоні й вигукнула:

— Тепер ви повинні битись на дуелі!

— Атож, міс, — сказав Філософ, не змінюючи пози. — Саме тому я його і вдарив.

Гусячий жир повільно скапував з елегантної жилетки, але вираз його обличчя й постава свідчили про те, що сам він вважає себе одягненим бездоганно.

— Треба було кинути рукавичку, — зауважив Звичайний Юнак.

— У мене немає рукавичок, сер, — чесно зізнався Філософ, хоч це й так було ясно.

— Але ж це жахлива помилка, — наполягав Звичайний Юнак.

Вусатий Злодій відкинув поли піджака й витяг із задніх кишень штанів два пістолети.

— Я завжди ношу їх при собі, — сказав він з масною усмішкою. — Про всяк отакий випадок.

Ми повинні якимось чином розрядити атмосферу, подумав Лодж. Це необхідно припинити. Так не може тривати далі. Це вже виходить за всякі рамки.

Він примусив Сільського Дженджика промовити :

— Я тобі ось що скажу. Не до душі мені ці пустощі зі зброєю. Можна випадково когось підстрелити.

— Від дуелі тобі не відкараскатися, — заявив кровожерливий Злодій, тримаючи обидва пістолети в одній руці, а другою підкручуючи вуса.

— Він має право вибирати зброю, — зауважив Звичайний Юнак. — Як покривдження...

Чарівна Бестія перестала плескати в долоні.

— Не втручайся не в свої справи, — заверещала вона. — Мамин синок. Та ти просто не хочеш, щоб вони бились.

Злодій вклонився.

— Право вибирати зброю належить Дженджикові, — оголосив він.

— Сміх та й годі! — проспівав Представник Неземної Дружньої Цивілізації. — До чого ж усі люди кумедні.

З-за дерева виткнулася голова Інопланетного Чудовиська.

— Облиште їх, — проревло воно своїм огидним акцентом. — Коли їм заманулося битись, нехай б'ються. — Засунувши у пащу кінчик хвоста, воно згорнулося колесом і покотилося. З шаленою швидкістю воно промчало кругом ставка, не перестаючи бубоніти: — Нехай б'ються, нехай б'ються, нехай

б'ються...— І знову швиденько сховалося за дерево.

— Мені здавалося, що це пікнік,— жальбно промовила Безпорадна Сирітка.

Ми всі так вважали, подумки відзначив Лодж.

Хоча ще до початку вистави можна було заприсягнути, що пікнік довго не протримається.

— Виберіть зброю, будь ласка, — надміру ввічливо звернувся Злодій до Дженджика.— Пістолети, ножі, мечі, бойові сокири...

Що-небудь смішне, подумав Лодж. Треба запропонувати щось безглузде. І він примусив Дженджика вимовити:

— Вила. На відстані трьох кроків.

На екран, мугикаючи застольну пісню, випурхнула Юна Красуня. Вона була надміру збуджена.

Та, побачивши Філософа, з чиеї жилетки скапував жир, Злодія, що стискав у кожній руці по пістолету, Чарівну Бестію, що видзвонювала діамантовим намистом, вона вклякла на місці й запитала:

— Що тут відбувається?

Бідний Філософ нарешті розслабився й самовдоволено потер руки.

— Як чудово! — радісно вигукнув він, обдаровуючи всіх своєю прихильністю.— Нарешті ми зібралися всі, дев'ятеро...

Еліс Пейдж, що була в залі, підскочила, схопилася руками за голову, стисла долонями скроні й, замружившись, істерично скрикнула...

На екрані було не вісім, а дев'ять героїв. Герой Генрі Гріфіса грав у Виставі нарівні з усіма.

— Ви з'їхали з глузду, Бейярде,— сказав Форестер.— Коли людина померла, значить вона мертва. Я не наважусь стверджувати, що зі смертю її існування припиняється повністю, але, коли після смерті людина все ж таки продовжує існувати, то вже в іншій площині, в іншому стані, в іншому вимірі. Нехай теологи чи спірітуалісти вдаються до якої завгодно термінології, відповідь на це запитання у всіх однакова.

Лодж кивнув головою на знак згоди.

— Я хапався за соломинку. Намагався вивірити всі можливі варіанти. Я знаю, що Генрі помер. Знаю, що мертвий лишається мертвим. Проте ви повинні погодитись, що це природно, коли з'являються подібні думки. Чому скрикнула Еліс? Не тому, що на екрані було дев'ять героїв. Її налякало інше — яким чином на екрані з'явилося дев'ять героїв. Нам нелегко позбутися забобонів — надто вони живучі.

— Не тільки Еліс, — відповів йому Форестер,— усі інші злякалися так само. Якщо ми зараз не візьмемо справи у свої руки, неминуче станеться вибух. Адже коли це трапилось, вони вже були в стані надзвичайного нервового напруження — тут і сумніви в доцільності дослідницької праці, різноманітні конфлікти й чвари, неминучі в умовах, коли дев'ятеро людей протягом довгих місяців живуть і працюють пліч-о-пліч, а на до-

дачу ще й невроз типу клаустрофобії¹. І все це з кожним днем зростало й загострювалось. Я спостерігав цей руйнівний процес, затамувавши подих.

— Припустімо, що серед нас знайшовся жартун, який замінив Генрі, — промовив Лодж.— Що ви скажете на це? Може, хтось із них керує не тільки своїм героєм, а й героєм Генрі так само.

— Людина неспроможна керувати більш ніж одним героєм,— заперечив Форестер.

— Але ж випустив хтось у ставок кита.

— Так. Але кит швидко зник. Стрибнув раз чи два і його не стало. Тому, хто створив кита, було не до снаги протримати його на екрані довше.

— Декорації й реквізит ми вигадуємо гуртом. Чому ж тоді ніхто не зможе непомітно для інших ухилитись від оформлення Вистави і сконцентрувати всі свої думки на двох героях?

На обличчі Форестера відбився сумнів.

— Мабуть, у принципі, це можливо. Але тоді другий герой майже напевне вийшов би дефектним. Вам, часом, не здалося, ніби хтось із них поводить трохи дивно?

— Не те щоб дивно,— відповів Лодж,— але Інопланетне Чудовисько ховалось...

— Інопланетне Чудовисько не було героєм Генрі.

— Звідки у вас така певність?

— Генрі не був людиною такого типу, щоб створити Інопланетне Чудовисько.

¹ Клаустрофобія — хворобливий страх перебувати в замкнутому приміщенні.

— Так, припустімо. Хто ж тоді герої Генрі?

Форестер роздратовано лягнув долонею по кріслу.

— Я вже казав вам, Бейярде, що не знаю, де чий герой. Я намагався підібрати кожному пару, та марно.

— Якби ми знали, розв'язати цю загадку було б набагато легше. Особливо...

— Особливо, якби нам був відомий герой Генрі,— закінчив Форестер.

Він піднявся з крісла й почав ходити по кабінету.

— Ваше припущення щодо жартуна, який нібито вивів на екран героя Генрі, хибне,— сказав він.— Звідки він міг знати, якого героя повинен створити?

Лодж вдарив рукою по столу.

— Юна Красуня,— вигукнув він.

— Що?

— Юна Красуня. Адже вона з'явилась останньою. Невже не пам'ятаєте? Вусатий Злодій запитав, де вона, а Сільський Дженджик відповів, що бачив її в наріжній кімнаті...

— Боже ж мій! — видихнув Форестер.— А Бідний Філософ поквапився оголосити, що нарешті зібралися всі. З неприхованим глузуванням! Ніби хотів познуцатися з нас!

— Ви вважаєте, що це зробив той, хто стоїть за Філософом? Коли так, то це отой самий жартун. Він і вивів на екран дев'ятого члена трупи — Юну Красуню. Дев'ятим мав з'явитися герой Генрі. Ви ж самі казали, що неможливо дізнатись, де чий герой, і створити двох героїв на екрані. Та коли на

екрані зібралось вісім героїв, зрозуміло, що той, кого не вистачає, і є героєм Генрі.

— Або це справді жарт, — сказав Форестер, — або герої стали якоюсь мірою відчувати й думати самостійно, тобто наполовину ожили.

Лодж насупився.

— Така версія не для мене, Кенте. Герої — це образи, які ми створюємо в своїй уяві, ми керуємо їхніми діями, а потім, під завісу Вистави, відпускаємо їх. Вони повністю залежать від нас. Їхні особистості невіддільні від наших. Вони не що інше, ніж витвір нашого мозку.

— Ви не зовсім вірно мене зрозуміли, — заперечив Форестер. — Я мав на увазі машину. Вона вбирає в себе наші думки і створює зримі образи. Вона трансформує наші враження в уявну реальність...

— А пам'ять...

— Гадаю, така машина цілком може мати пам'ять, — заявив Форестер. — Вона напхана досить чутливим обладнанням, щоб бути майже універсальною. Вона робить набагато більше, ніж ми, для створення Вистави. Зрештою, ми ті ж самі прості смертні, якими були завжди. Хіба що інтелект у нас вищий, ніж у наших предків. Ми будуємо механічні додатки, що розширюють наші можливості. Щось на зразок цієї машини.

— Не знаю навіть, що вам відповісти, — промовив Лодж. — Справді не знаю. Я стомився від цього переливання з пустого в порожнє. Від нескінченних роздумів.

Насправді ж він мав що сказати, майнуло в нього. Він знав, що машина може діяти

самостійно — примусила ж вона Дженджика шпурнути гуску в Філософа. Але це набагато простіше, ніж керувати героєм протягом усієї вистави, простіше, ніж показувати героя, який не повинен з'являться. Проте, це була суто автоматична реакція і це ще нічого не означає.

— Чи, може, він помиляється?

— Машина могла випустити на екран героя Генрі,— переконано заявив Форестер.— Могла примусити Філософа познущатися з нас.

— Але з якою метою? — запитав Лодж, хоча наперед уже знав, чому машина могла вчинити саме так, і від цієї думки по спині забігали мурашки.

— Аби ми зрозуміли,— відповів Форестер,— що вона теж здатна відчувати.

— Вона б ніколи не зважилася на це,— заперечив Лодж.— Якби у неї з'явилася така здатність, вона приховувала б її. Для неї це єдиний порятунок. Адже ми можемо її знищити. І скоріше за все ми так і зробили б, якби нам здалося, що вона ожила. Ми б її демонтували, розібрали на складові частини, зруйнували.

Обидва замовкли. Запала тиша, і Лодж відчув, що все навкруг охоплено жахом, але жахом незвичайним. У ньому поєдналися розгубленість думок і почуттів, раптова смерть одного з них, зайвий герой на екрані, життя під постійним наглядом, безмірна самотність...

— У мене вже голова не працює,— промовив він.— Відкладімо розмову на ранок.

— Гаразд, — погодився Форестер.

— Може, вип'ємо?

Форестер заперечливо похитав головою.

Йому теж несила більше говорити, подумав Лодж. Він охоче пішов би чимшвидше.

Ніби поранений звір, подумав він. Ми всі, мов поранені звірі, розповзаємося по своїх кутках, щоб побути на самоті: нас нудить одне від одного; для нас отрута — постійно бачити за обіднім столом ті самі обличчя, дивитись на одні й ті самі роти, що повторюють одні й ті самі нісенітниці; і тепер, зіткнувшись із власником будь-якого рота, нам уже наперед відомо все, що він скаже.

— Добраніч, Бейярде!

— Добраніч, Кенте. Міцного вам сну.

— Побачимось завтра.

— Безперечно, — сказав Лодж.

Двері тихо причинились.

На добраніч. Міцно спить.

Блощиця вкусить — її чавить.

VI

Серед ночі Лодж прокинувся від власного крику.

Він сів, випроставшись, посеред ліжка, поволі приходячи до тями, починаючи відокремлювати дійсність від сну, усвідомлювати хто він, де та як взагалі опинився тут.

Усе гаразд, заспокоював він себе. Це був лише сон. Але сон, який межує з реальністю. Такі сни бувають у кожного.

Наснилося йому, нібито спускався він якоюсь вулицею чи шляхом, потім піднімався сходами, зустрічаючи скрізь різноманітних істот — павука, хробака, опецькувате

рогате чудовисько зі слинявою пащею, одне слово, таке, що можна побачити тільки уві сні. Вони з чудовиськом розмовляли про те про се, бо монстр така ж сама людина, як і Лодж.

Він здригнувся, ніби знову відчув на своєму плечі волохату пазуристу лапу. Згадав, як та потвора з великим задоволенням облинила його при зустрічі, а потім запитала, чи не хоче він випити, бо їм треба дещо обміркувати разом. Чудовисько було брудне й смердюче, і Лодж намагався втекти від нього, та ніби вкляк на місці, бо це була така сама людина, як і він, тільки в нелюдській подобі.

Він опустил ноги з ліжка, намацав капці, взувся, потім знайшов халат, підвівся й попростував до кабінету.

Налив собі випити.

Міцно спи, згадалося йому. Боже, як може людина міцно спати? Всі вони почуваються зараз так само, як і він.

Їхня провина? Вона в тому, що саме намагається створити людство.

Хоча, в принципі, все логічно.

Існують планети, на яких люди не можуть прожити й хвилини через атмосферний тиск, непереборну силу тяжіння, брак кисню, отруєну атмосферу і ще багато найрізноманітніших причин.

Та кожна з цих планет мала або економічне, або стратегічне значення, а деякі те й те водночас. І коли Людина хоче втримати владу в Галактиці, вона повинна захистити її від можливої появи поки що невідомого ворога, а для цього їй необхідно заселити всі економічні і стратегічні пункти, необхід-

но використати всі ресурси своєї нової імперії.

Майже напевне, в Галактиці існували інші цивілізації, які досі не зустрічалися з людьми. Згідно з математичною теорією ймовірностей, вони обов'язково мають бути. В нескінченному просторі ймовірність існування інших цивілізацій теж наближається до нескінченності. Ми не знаємо, хто вони: друзі чи вороги. Але ми повинні врахувати обидві можливості, і підготуватися до цієї зустрічі.

Обминати планети, що мають економічне і стратегічне значення при такій підготовці просто безглуздо.

Треба заснувати на тих планетах людські поселення — заснувати й розвинути ще до того, як почнеться боротьба, щоб у ній використати і населення, і природні багатства, і розташування у просторі, коли вже та боротьба неминуча.

І якщо звичайна Людина не може з якихось причин існувати на тих планетах, ми повинні змінити її вигляд. Ми сконструюємо інші тіла, що пристосуються до згубних умов життя на тих планетах, зможуть вижити, зміцнитись і втілити в життя плани Людини.

Людина спроможна створити такі тіла. Вона має у своєму розпорядженні техніку, щоб з'єднувати м'язи, кістки й нервові волокна, вона навчилася відтворювати органи, які виробляють гормони, оволоділа таємницею ферментів і амінокислот, знає багато інших секретів, необхідних для створення не тільки людського, а взагалі будь-якого живого організму. Прикладна біологія перетвори-

лася на точну науку і тепер можна зробити таку біологічну копію, яка зможе зустріти перший-ліпший можливий комплекс планетних умов. Людина передбачила в своєму проєкті колонізації Всесвіту людьми в дивовижних нелюдських формах все, крім одного: вона може зробити будь-що, але неспроможна створити життя.

Зараз спроби створити живу матерію в лабораторних умовах ведуться не тільки тут, а й на інших астероїдах. Робота ця надзвичайно засекречена й невідкладна. Над вирішенням її б'ються ізольовані групи біохіміків, метаболістів, ендокринологів, розселені на подібних до цього літаючих уламках скель, що охороняються військовими космічними патрулями. Секретність забезпечується мільйонами правил та суворим контролем безпеки.

Вони шукали першопричини життя, працюючи на сірих територіях, що тільки ускладнюють вирішення проблеми, де різниця між живим і неживим досить примарна, де неможливо передбачити, що може спантеличити людину, яка працює з вірусами і кристалами. В певний момент людина може вмерти, а в наступний наполовину ожити, і ніхто не зможе пояснити чому це трапилось і яким чином.

Це була розгадка суті життя, що ховалася десь поряд з дослідженнями Людини. Та саме тут, на астероїді, визріло дивне й радше антинаукове переконання, що життя не є реальною матерією, яка відбивається формулою чи рівнянням, а скоріше питання духовне з відтінком надприродного — те, чого

Людина ніколи не зрозуміє, і намагатися створити його в лабораторних умовах — самовпевненість, навіть святотатство, це пастка, до якої Людина потрапила завдяки тому, що, мов навіжена, шукає знань.

І я, думав Бейярд Лодж, я один із тих, хто веде їх далі в цих сліпих і безглузких пошуках того, чого ми ніколи не зможемо знайти. Для нашого душевного спокою ми не повинні його шукати. Я заспокоюю їх, коли вони виказують свій страх, обманюю їх, коли вони протестують проти нелюдських дослідів. Я примушуюю їх працювати, я вбиваю їх день за днем, убиваю потроху їхню людяність. Я прокидаюсь уночі від власного крику, бо «людина», яку я зустрів, обняла мене й запросила випити з нею.

Він налив собі ще.

— Приходь,— звернувся він до монстра зі сну.— Приходь, друже. Я хочу з тобою випити.

Він пильно оглянув кімнату, ніби чигаючи на нього.

— Що за чортівня? — сказав він.— Ми ж люди, чи ні?

Він налив собі ще, та раптом помітив, що в нього тремтять руки.

— Ми — люди,— розмовляв далі він з чудовиськом, — і повинні триматись один за одного.

VII

Вони зібралися після сніданку у вітальні, і Лодж, переводячи погляд з одного обличчя на інше, зрозумів, що за зовнішнім спокоєм

ховається непереборний жах; він відчув німу істерику, що відбувається в їхніх душах, закованих у броню витримки й суворої дисципліни.

Кент Форестер обережно запалив сигарету і заговорив буденним тоном, та Лодж, спостерігаючи за ним, розумів, чого коштувало йому таке самовладання.

— Не можна дозволити, щоб це доценту роз'їло нас зсередини, — промовив Форестер. — Нам треба обміркувати це всім разом.

— Інакше кажучи — підшукати розумне пояснення тому, що сталося? — запитав Сіффорд.

Форестер заперечно похитав головою.

— Я сказав «обміркувати». Це той випадок, коли не можна обманювати себе.

— Вчора на екрані було дев'ять героїв, — сказав Крейвен.

— І кит, — додав Форестер.

— Ви вважаєте, ніби хтось...

— Не знаю. Якщо це зробив хтось із нас, нехай відверто скаже про це. Всі ми здатні зрозуміти й оцінити жарт.

— Коли це жарт, то досить невдалий, — зауважив Крейвен.

— То вже інша річ, — сказав Форестер.

— Якби я знав напевне, що це жарт, у мене б камінь з душі скотився, — виголосив Мейтленд.

— В тому то й справа, — підхопив Форестер. — Саме це я й хотів би з'ясувати.

— Може, хто-небудь хоче щось сказати, — трохи помовчавши, спитав він.

У відповідь — ані пари з вуст.

Вони чекали.

— Ніхто не зізнається, Кенте, — зауважив Лодж.

— Припустимо, що цей жартун хоче зберегти інкогніто, — промовив Форестер. — Цілком зрозуміле бажання за таких обставин. Може, спробуємо роздати всім по аркушику паперу?

— Роздайте, — буркнув Сіффорд.

Форестер витягнув із кишені аркуш паперу, обережно розірвав його нарівно й роздав присутнім.

— Якщо хтось із нас учора пожартував, — благав Лодж, — заради всього святого, повідомте нам.

Аркушики повернулися до Форестера. На деяких було написано «Ні», на інших — «Це не жарти», а на одному «Я тут ні причому».

Форестер склав аркушики купкою.

— Так, це припущення відпало, — сказав він. — Хоча я й не покладав на нього великих надій.

Крейвен важко підвівся зі стільця.

— Нас усіх непокоїть одна думка, — промовив він. — Чому ж не сказати її вголос?

Він замовк і обвів поглядом присутніх, ніби говорячи, що його не вдасться зупинити.

— Генрі не дуже любили тут, — сказав він. — Не заперечуйте! Він був людиною важкою. Важкою з усякого погляду — такі не користуються людською прихильністю. Я знав його краще, ніж будь-хто з вас. І я залюбки погодився сказати кілька слів про нього на сьогоднішній панахиді, бо, незважаючи на складний характер, він заслуговував поваги. Він був надзвичайно цілеспрямова-

ною, вольовою людиною, а це зрідка зустрічається навіть у людей такого типу. Та на душі в нього був неспокій, його гнітили сумніви, про які ніхто з нас навіть не здогадувався. Іноді він говорив зі мною відверто — по-справжньому відверто — як ніколи не говорив ні з ким із вас. Генрі стояв на порозі якогось відкриття. Його охопив жах. І він помер. Він був цілком здоровий.— Крейвен поглянув на Сью Лоуренс і запитав:— Чи, може, я помиляюся, Сьюзен? Він нездужав?

— Ні, він був здоровий, — відповіла доктор Сьюзен Лоуренс.— Він не повинен був загинути.

Крейвен обернувся до Лоджа.

— Днями він розмовляв з вами?

— День чи два тому,— відповів Лодж.— Він тоді здавався абсолютно нормальним.

— Про що ви говорили?

— Та, власне, ні про що. Другорядні справи.

— Другорядні справи? — в'їдливо перепитав Крейвен.

— Гаразд. Коли ви наполягаєте, я поясню. Він говорив про те, що не хоче продовжувати досліди. Назвав нашу роботу диявольською. Він так і сказав «диявольська».— Лодж обвів поглядом кімнату.— Ніхто з вас не вживав досі цього слова — диявольська.

— Він говорив з вами наполегливіше, ніж завжди?

— Мені немає з чим порівняти тієї розмови,— відповів Лодж.— На цю тему він говорив зі мною вперше. Мабуть, з усіх, хто тут працює, тільки він ні за яких обставин

раніше в розмові зі мною не торкався цього питання.

— І ви умовили його продовжити роботу?

— Ми обговорили його точку зору.

— Ви вбили його.

— Можливо,— сказав Лодж. — Можливо, я вбиваю вас усіх. Або кожен із нас убиває себе сам. Хіба я знаю? — Він повернувся до доктора Лоуренс: — Сью, чи може людина померти від психосоматичного захворювання, викликаного жахом?

— Теоретично захворювання немає, — відповіла Сьюзен Лоуренс. — Та, коли виходити з практики, побоююсь, що відповідь буде ствердна.

— Він потрапив у пастку,— заявив Крейвен.

— Разом з усім людством, — обірвав його Лодж. — Коли вам кортить розім'яти свій вказівний палець, направте його по черзі на кожного з нас. На все людство.

— Мені здається, — втрутився Форестер,— зараз мова про інше.

— Навпаки,— заперечив Крейвен. — І я поясню чому саме. З усіх людей я повірю в існування привидів останній...

Еліс Пейдж схопилася на ноги.

— Замовкніть, — вигукнула вона. — Замовкніть! Замовкніть!

— Міс Пейдж, заспокойтесь, будь ласка,— попросив Крейвен.

— Але ж ви сказали...

— Я говорю про те, що коли припустити, ніби дух, полишивши тіло, мав привід і, я сказав би, навіть право відвідати місце, де

його тіло спіткала смерть, то зараз склалася саме така ситуація.

— Сідайте, Крейвен! — наказав Лодж.

Крейвен повагався трохи, потім сів, сердито буркнувши щось собі під ніс.

— Коли ви вбачаєте необхідність у подальшому обговоренні цього питання, — промовив Лодж, — дуже прошу облишити містику.

— Мені здається, тут нема про що говорити, — сказав Мейтленд. — Як учені, що присвятили себе пошукам першопричини виникнення життя, ми повинні розуміти, що смерть — це абсолютний кінець усіх життєвих явищ.

— Це ще необхідно довести, і ви прекрасно це знаєте, — заперечив Сіффорд.

Тут втрутився Форестер.

— Облишмо цю тему, — рішуче сказав він. — Ми можемо повернутися до неї пізніше. А зараз поговорімо про інше. — І поквапився додати: — Нам треба з'ясувати ще дещо. Хто з героїв належав Генрі?

Запала тиша.

— Мова йде не про те, щоб ототожнити кожного учасника Вистави з певним героєм. Та методом виключення...

— Гарзд, — мовив Сіффорд. — Роздайте ще раз ваші аркушики.

Форестер витягнув із кишені папір і заходився рвати його на невеличкі клаптики.

— До дідька ваші аркушики, — роздратовано кинув Крейвен. — Мене не спіймаєш більше на такий гачок.

Форестер відірвав погляд від папірців.

— Гачок?

— А то ні, — буркнув Крейвен. — Як по щирості, то хіба ви не намагаєтесь весь час дізнатися, де чий герой?

— Я не заперечую, — сказав Форестер. — Я порушив би свій обов'язок, якби не намагався з'ясувати це.

— Мене взагалі дивує, як старанно ми оберігаємо цей секрет, — заговорив Лодж. — За нормальних обставин воно не мало б значення, але зараз ситуація перемінилася. Мені здається, ми почуватимемося краще, коли перестанемо робити з цього таємницю. Щодо мене, то я залюбки першим назву свого героя, тільки скажіть.

Він замовк і очікувально подивився навкруг.

Запала тиша.

Всі дивилися йому просто у вічі, але їхні обличчя були байдужі — вони не виражали ні гніву, ні страху, взагалі нічого.

Лодж знизав плечима.

— Гаразд, обличимо це, — сказав він, звертаючись до Крейвена. — То що ви казали?

— Я хотів сказати, що написати ім'я героя — це все одно, що встати і промовити його вголос. Форестер знає почерк кожного з нас. Йому не важко розпізнати автора будь-якої записки.

— Я й гадки не мав про це, — запротестував Форестер. — Слово честі. Але Крейвен сказав правду.

— Що ви пропонуєте? — запитав Лодж.

— Списки типу виборчих бюлетенів для таємного голосування, — відповів Крейвен. — Треба скласти списки імен героїв.

— А ви не боїтесь, що ми розпізнаємо ваші хрестики?

Крейвен подивився просто у вічі Лоджу.

— Тепер, коли ви сказали про це, треба врахувати й таку можливість.

— Внизу, в лабораторії є набір штемпель,— стомлено сказав Форестер.— Для помітки зразків препаратів. Гадаю, серед них знайдеться й хрестик.

— Це вас влаштує? — запитав Крейвена Лодж.

Крейвен кивнув головою на знак згоди.

Лодж поволі піднявся з крісла.

— Я піду по штемпелі, — сказав він.— А ви тим часом підготуйте списки.

Діти, подумав він. Справжнісінькі діти — всі до одного. Насторожені, егоїстичні, перелякані, мов зацьковані звірі. Загнані в куток, де стіна страху змикається зі стіною комплексу вини, жертви, що потрапили в пастку власних сумнівів.

Він спустився металевими сходами до лабораторії і, поки йшов, стукіт його підборів луною віддавався у тих невидимих кутках, де причаїлися жах і докори сумління.

Якби не раптова смерть Генрі, подумав він, усе було б гаразд. Сяк-так завершили б роботу. Та він знав, шансів на це було обмаль. Бо, коли б не смерть Генрі, обов'язково знайшовся б ще якийсь привід для вибуху. Вони були готові до цього, більше, ніж готові. Вже кілька тижнів щонайменша подія будь-якої миті могла підпалити запал.

Він знайшов штемпель, подушечку з фарбою й важкими кроками почав підніматися сходами нагору.

Списки героїв лежали на столі. Хтось приніс коробку з-під взуття і зробив з неї щось на зразок урни для голосування, прорізавши у кришці щілину.

— Всі ми всядемось на цій половині кімнати,— сказав Форестер.— А потім будемо по черзі вставати й голосувати.

І хоча при слові «голосувати» всі здивовано презирнулися, він удав, ніби нічого не помітив.

Лодж поклав штемпель і подушечку з фарбою на стіл, перетнув кімнату й влаштувався у своєму кріслі.

— Хто розпочне? — запитав Форестер.

Ніхто не поворухнувся.

Їх лякає навіть це, подумав Лодж.

Першим наважився Мейтленд.

В абсолютній тиші вони підходили по черзі до столу, ставили помітки на списках, складали аркуші й кидали їх у коробку. Кожен з них чекав, доки попередній повернеться, перш ніж самому йти до столу.

Коли все скінчилося, Форестер підійшов до столу, взяв коробку, струсонув її кілька разів, повертаючи навсібіч, аби бюлетені перемішалися так, щоб по тому, в якому порядку вони лежать, не можна було здогадатись, де чий.

— Мені потрібні для контролю двоє,— сказав Форестер.

Він оглянув присутніх.

— Крейвен,— покликав він,— Сью.

Вони встали й підійшли до нього.

Форестер відкрив коробку, витягнув один папірець, розгорнув його, прочитав і передав доктору Лоуренс, а вона далі Крейвену.

- Безпорадна Сирітка.
- Сільський Дженджик.
- Інопланетне Чудовисько.
- Чарівна Бестія.
- Юна Красуня.

«Тут щось не те, — подумав Лодж. — Тільки ця дійова особа могла належати Генрі. Адже Юна Красуня з'явилася на екрані останньою! Вона ж була дев'ятою».

Форестер продовжував розгортати папірці й називати імена героїв, помічених хрестиками.

— Представник Неземної Дружньої Цивілізації.

— Звичайний Юнак.

Лишилося тільки двоє. Тільки двоє. Бідний Філософ і Вусатий Злодій.

Спробую вгадати, вирішив Лодж. Поб'юсь об заклад сам із собою. Заб'юся, хто з них герой Генрі. Це Вусатий Злодій.

Форестер розгорнув останній папірець і прочитав:

— Вусатий Злодій.

Я програв, майнуло в Лоджа. Він почув, як решта зі свистом втягнули в себе повітря, зрозумівши всю жахливість результату цього «голосування».

Героєм Генрі виявився Бідний Філософ — головна дійова особа вчорашньої Вистави, найдіяльніша й найенергійніша.

VIII

Записи у блокноті Генрі були надзвичайно стислі, почерк нерозбірливий, і цим трохи нагадував автора. Символи й рівняння вра-

жали чіткістю написання, та в них був якийсь своєрідний, сміливий нахил; лаконічність фраз межувала з грубістю, хоча важко було зрозуміти, кого він хотів образити — хіба що самого себе.

Мейтленд закрив записника й відштовхнув його від себе на середину столу.

— Що ж, тепер ми знаємо, — промовив він.

Вони сиділи мовчки, обличчя їхні були бліді й видовжені, ніби зараз, у цю тяжку хвилину, вони побачили привид, на якого натякав Крейвен.

— Досить! — вибухнув Сіффорд. — Я не бажаю...

— Що ви маєте на увазі? — поцікавився Лодж.

Сіффорд не відповів. Він сидів, похлавши перед собою руки на стіл — то з силою стискав кулаки, то розтуляв їх, витягаючи пальці так, ніби самим тільки зусиллям волі намагався протиприродно вивернути їх.

— Генрі був психічнохворий, — коротко сказала Сьюзен Лоуренс. — Тільки хвора людина могла висунути таку ідею.

— Від вас, як від лікаря, — зауважив Мейтленд, — слід було сподіватися такої реакції.

— Я працюю в ім'я життя, — заявила Сьюзен Лоуренс. — Я поважаю життя і моя робота полягає в тому, щоб підтримувати його в людському тілі якомога довше. Я відчуваю глибоке співчуття до всього живого.

— А хіба ми не відчуваємо?

— Я тільки хочу сказати, що для того, аби по-справжньому збагнути, яке це чудо —

життя, треба всього себе присвятити йому і всім своїм еством перейнятися його могутністю, величчю і красою.

— Але, Сьюзен...

— І я знаю, — вела вона далі, ніби не чуючи заперечень, — я знаю, що життя — це не розпад і розклад матерії, не її старіння, не хвороба. Визнати життя проявом виснаження матерії, останнім ступенем деградації мертвої природи рівнозначно твердженню, ніби норма існування Всесвіту — це застій, відсутність еволюції, розумного життя й мети.

— Тут виникає плутанина через семантику, — зауважив Мейтленд. — Ми, живі істоти, користуємося певними термінами, вкладаючи в них свій специфічний зміст, і ми не можемо співставити їх із термінами, що мають єдиний зміст для всього Всесвіту, навіть коли б знали їх.

— А ми їх не знаємо, — додала Елен Грей. — Можливо те, що ви говорите, й правда, особливо, коли висновки, яких дійшов Генрі, відповідають дійсному стану речей.

— Ми перевіримо записи Генрі, — похмуро сказав Лодж. — Ми крок за кроком простежимо перебіг його думок. Особисто я вважаю, що він помилився, та ми не можемо спокійно відкинути їх, а раптом його правда.

— Це ви до того, що, навіть коли виявиться, що він мав рацію, нашу роботу не буде припинено? Невже для досягнення поставленої перед нами мети, ви збираєтесь використати навіть таке відкриття, що принижує Людину?

— Авжеж, — відповів Лодж. — І коли

життя — це симптом хвороби й старіння матерії, що ж, нехай буде так, нічого з цим не поробиш. Як справедливо відзначили Кент і Елен, зміст наших термінів дуже специфічний і залежить від категорій, якими ми мислимо. Чому ж не можна припустити таке: те, що для Всесвіту смерть — для нас життя? Коли Генрі не помилився, він відкрив те, що існувало завжди, споконвіку.

— Ви не розумієте, що говорите! — скрикнув Сіффорд.

— Помиляєтесь, — гаркнув Лодж. — У вас просто не витримують нерви. У вас і ще в декого. І в мене, мабуть, теж. Або в усіх. Нами заволодів і править страх: у вас перед дорученою вам справою, у мене — страх перед тим, що її не буде виконано. Ми в безвихідному становищі. Ми б'ємось головою об кам'яні стіни своєї совісті й моральних норм. На Землі ви не так сприймали б цю ідею. Спершу ви покуштували б її трішечки, а потім, доведи вам, що припущення Генрі вірне, проковтнули б її всю і продовжували б шукати першопричини того захворювання й розпаду матерії, яке ми звемо життям. А відкриття ви просто взяли б до відома, воно лише збільшило б ваші знання, і все. А тут ви б'єтесь головою об стіну й кричите від жаху.

— Бейярде! — закричав Форестер. — Ви не наважитесь...

— Наважусь, — відповів Лодж, — і не зупинюсь. Мене нудить від їхнього хникання і стогону. Я стомився від цих розбещених фанатиків, які довели себе до фанатичної нестями, дбайливо вигодовуючи в собі надумані,

безпідставні страхи. Щоб упоратися з нашим завданням, потрібні чоловіки й жінки, що мають гострий розум і тверду волю. Для такої роботи потрібні величезна сміливість і високорозвинений інтелект.

У Крейвена від люті губи стали, мов крейда.

— Але ж ми працювали, — не витримав він. — Навіть тоді, коли проти цього повставали усі наші відчуття, навіть тоді, коли наші уявлення про порядність, етику, наш розум і релігійний інстинкт закликали нас кинути цю роботу, ми все ж таки її продовжували. І не тіште себе надією, ніби нас утримували ваші солодкомовні проповіді, жарти, підбадьорливі поплескування по плечу, ніби нас надихало ваше штукарство.

Форестер стукнув кулаком по столу.

— Облиште суперечку, — зажадав він. — Повернімося до справ.

Крейвен випростався в кріслі, ще блідий від гніву. Сіффорд і далі стискав кулаки.

— В записках Генрі сформульовано висновки, — сказав Форестер. — Хоча навряд чи можна вважати це висновком. Назвемо його гіпотезою. То як з нею бути? Забути її чи перевірити її правильність?

— Я вважаю, що треба перевірити, — заявив Крейвен. — Цю гіпотезу висунув Генрі. Та Генрі помер і не може виступити на захист своєї ідеї. Наш обов'язок перед ним — перевірити правильність його припущення.

— Коли це взагалі можна перевірити, — зауважив Мейтленд. — Особисто мені здається, що це скоріше з галузі філософії, ніж конкретних наук.

— Філософія йде пліч-о-пліч з усіма конкретними науками,— мовила Еліс Пейдж.— Ми не можемо відкинути її тільки тому, що на перший погляд вона видається надзвичайно складною.

— До чого тут складність? — заперечив Мейтленд.— Я мав на увазі... Ет, до біса ці розумування, краще вже давайте перевіряти її.

— Згоден,— сказав Сіффорд. Він швидко повернувся до Лоджа.— Але, якщо перевірка дасть позитивні результати чи будь-які докази на користь цієї гіпотези, якщо ми не зможемо її повністю спростувати, я негайно припиняю роботу. Попереджаю вас про це офіційно.

— Це ваше право, Сіффорде. Можете скористатися ним коли вам заманеться.

— Можливо, буде так само важко довести як правильність цієї ідеї, так і її хибність,— мовила Елен Грей.

Лодж зустрівся поглядом із Сью Лоуренс — вона похмуро усміхалась і на її обличчі був вираз мимовільного захвату з відтінком цинізму, ніби вона саме говорила йому: *«Так, ви знову домоглися свого. Я не сподівалася, що цього разу вам теж пощастить. Справді, не сподівалась. Та я помилилась. Але так не може тривати вічно. Колись настане час...»*

— Заб'ємось? — пошепки спитав він у неї.

— Згода,— відповіла вона.

Лодж засміявся, хоча знав, що вона має слухність — має слухність навіть більше, ніж їй здається. Цей час уже настав і спец-

група № 3 під кодовою назвою «Життя» фактично перестала існувати. Виклик, що кинув Генрі Гріфіс своїми записами в блокноті, підстьобнув усіх, і вони й далі працюватимуть, виконуватимуть, як і раніше, свої службові обов'язки. Та їхній творчий запал згас назавжди, бо їх надто тісно обсіли жах та упередженість, а думки зав'язалися таким вузлом, що вони майже повністю втратили здатність до здорового сприйняття дійсності.

Якщо Генрі Гріфіс хотів зірвати виконання програми, подумав Лодж, то зробив це чудово. Але ж він зробив це ще живий, в останні свої дні, ба навіть хвилини. Лоджу раптом здалося, ніби тут забринів неприємний жорсткий сміх Генрі, і він здивовано знизав плечима, бо Гріфісові бракувало почуття гумору.

Хоча Генрі виявився Бідним Філософом, важко було ототожнити його з таким героєм — старим пишномовним брехуном з вишуканими манерами. Адже сам Генрі ніколи не брехав і не вихвалявся, манери його не відзначалися витонченістю і він не був таким балакучим. Взагалі це був незграбний, мовчазний чоловік, розмовляв він зрідка — уривчасто й буркотливо.

Жартун, подумав Лодж. Який же він після всього жартун? Невже він з допомогою свого героя — Філософа — висміював їх, знущався з них, а вони навіть не помічали цього?

Він похитав головою, подумки сперечаючись сам із собою.

Коли Філософ висміював їх, то робив він

це так витончено, що ніхто не відчув кпинів, так майстерно, що це нікого не образило.

Та найстрашніше полягало не в тому, що Генрі нишком робив з них посміховисько. Жахливе було інше — те, що Філософ з'явився на екрані другим. Він вийшов слідом за Сільським Дженджиком і протягом усієї вистави був у центрі уваги, уминав індичу ніжку й розмахував нею в такт своїй пишній промові, якою поливав слухачів, ніби автоматною чергою. Безперечно, Філософ був найвидатнішим героєм всієї Вистави!

Це означає, що жоден з них не міг експромтом створити його й вивести на екран, бо ніхто не міг так швидко з'ясувати, хто з дев'яти був героєм Генрі, ніхто не зміг би гак переконливо керувати ним, якщо не мав з ним справи раніше. І жоден з них не міг рівноцінно керувати двома героями одночасно тривалий проміжок часу, особливо тоді, коли один із них — Філософ — говорить без упину.

А це знімало підозру хоча б з чотирьох учасників учорашньої вистави.

І могло означати:

або те, що серед них був присутній привид;

або те, що машина має пам'ять;

або те, що вони — всі вісім — стали жертвами масової галюцинації.

Проте жодне з трьох припущень не витримувало ніякої критики. І взагалі все, що тут відбувалося, здавалось абсолютно незбагненним.

Уявіть собі групу висококваліфікованих учених, вихованих у душі матеріалістичного

підходу до дійсності, скептицизму й нетерпимості до всього, від чого віє хоч трішечки містикою; учених, що вивчають факти й тільки факти. Що може спричинити розпад такого колективу? Не клаустрофобія, що розвинулася внаслідок тривалої ізоляції на цьому астероїді. Не постійні докори сумління, причина яких — неспроможність вирватися з полону етичних норм, що міцно вкорінилися. Не атавістичний страх перед привидами.

Тут діяв якийсь інший фактор. Той фактор ще нікому не спадав на думку, подібно до того, як ніхто досі не замислювався над новим підходом до вирішення поставленого перед ними завдання. Тим самим підходом, про який згадував за обідом Мейтленд, коли сказав, що для проникнення в таємницю першопричини життєвих явищ їм належить підступитися до цієї проблеми з іншого боку. «Ми йдемо хибним шляхом,— сказав тоді Мейтленд. — Нам необхідно знайти новий підхід». Мейтленд мав на увазі те, що для їхніх досліджень не підходять старі методи накопичення й аналізу фактичного матеріалу, що наукове мислення так довго прапювало в одному напрямі, що не може знайти тепер іншого, що треба шукати нову концепцію, аби наблизитися до суті життя.

Чи справді Генрі, запитував себе Лодж, знайшов той новий підхід? Цей новий підхід і смерть Генрі знищили їхню групу.

Чи, може, існує ще якийсь підхід — фактор, що не відповідає традиційному мисленню, стандартній психології?

Вистава! — раптом саянуло в нього. Мож-

ливо, цим фактором була Вистава? Що, коли Вистава, покликана згуртувати членів групи й допомогти їм зберегти здоровий глузд, якимось чином перетворилася на дво-сичний меч?

Вони почали підводитися з-за столу, щоб розійтись по кімнатах і перевдягтися на обід. А після обіду — знову Вистава.

Звичка, подумав Лодж. Навіть зараз, коли все йде шкереберть, вони дотримуються звичок.

Вони перевдягнуться на обід, вони гратимуть у Виставі. А завтра прийдуть до своїх лабораторій і знову працюватимуть, та робота їхня буде марною, бо мета, досягненню якої вони віддали усі свої професійні знання, перестала для них існувати, вона спалена жахом, протиріччями, що роздирають душу, смертю одного з них, привидами.

Хтось торкнувся його ліктя, і Лодж побачив, що поряд стоїть Форестер.

— Ну то як, Кенте?

— Як ви себе почуваете?

— Нормально, — відповів Лодж і, трохи помовчавши, додав: — Ви, безумовно, розумієте, що це кінець.

— Ми ще повоюємо, — промовив Форестер.

Лодж похитав головою.

— Тільки не я. Хіба що ви, адже ви молодші за мене. Я згорів разом з усіма.

Вистава почалася з того, на чому урвалася напередодні: всі герої на екрані, з'являється Юна Красуня, а Бідний Філософ, самовдоволено потираючи руки, промовляє:

— Як чудово! Нарешті ми всі зібрались.

Юна Красуня (не дуже впевнено тримаючись на ногах). Послухайте, Філософе, я й сама знаю, що спізнилася, та не треба на цьому наголошувати. Звичайно, ми всі тут. А мене затримали важливі справи.

Сільський Дженджик (вбік, по-селянськи лукаво). Джин і гральний автомат.

Інопланетне Чудовисько (висткнувши голову з-за дерева). Тск хрстлгі вглатер, тск...

А з Виставою щось негаразд, подумав Лодж.

Був у ній якийсь дефект, щось неправильне, щось жахливо чуже й незвичне: таке, від чого проймає дрож, навіть коли це чуже неможливо визначити.

Щось було негаразд і з Філософом, причому непокоїла не його присутність на екрані, а щось зовсім інше, незрозуміле. Дивно зміненими здавалися Юна Красуня, Звичайний Юнак, Чарівна Бестія і всі решта.

Дуже змінився й Сільський Дженджик, а він, Бейярд Лодж, знав Сільського Дженджика, мов свої п'ять пальців — знав кожную звивину його мозку, його думки, мрії, таємні бажання, його грубувату пиху, самовдоволений регіт, пекуче почуття неповноцінності, яке спонукало його в ім'я самоствердження

займатися постійно звеличуванням власної персони.

Він знав його як щось значиміше, ніж уявний образ, знав його краще, ніж будь-яку іншу людину, більше, ніж друга.

Та цього вечора Сільський Дженджик помітно віддалився від нього, ніби обірвав невидимі ниточки, за допомогою яких ним керували, здобув деяку самостійність, і в цій самостійності пробивалися перші паростки повної незалежності.

Філософ говорив далі:

— Та я не міг замовчати той факт, що зібрались ми тут у повному складі. Адже один із нас помер...

Глядачі завмерли — не чути ані зітхання, ані шарудіння, ніхто навіть не здригнувся, хоча нерви їхні натяглися, мов струни.

— Ми — це совість, — промовив Вусатий Злодій. — Відображена совість, що набрала нашого вигляду і грає наші ролі...

— Совість людства, — додав Сільський Дженджик.

Лодж мимоволі підвівся.

«Я не примушував його вимовляти це. Я не хотів, щоб він говорив це. Я тільки подумав. Милосердний боже, я ж тільки подумав, тільки подумав!»

Тепер він зрозумів причину незвичності сьогоднішньої вистави. Нарешті він зрозумів, у чому дивність героїв.

Вони були не на екрані! Вони стояли на сцені, на маленькій сцені попереду екрана!

Це не були вже спроектовані на екран уявні образи, а істоти з плоті й крові. Створені думкою маріонетки, що раптово ожили.

Він похолов і завмер, усвідомивши, що лише однією силою думки — силою думки в поєднанні з таємничими і безмежними можливостями електроніки — Людина створила життя!

Новий підхід, сказав тоді Мейтленд.

Новий підхід!

Вони зазнали поразки в роботі, але отримали перемогу, граючи в години дозвілля, і віднині відпаде необхідність у спеціальних групах вчених, що ведуть дослідження в тій похмурій місцевості, де межа між живим і неживим надто химерна. Адже тепер, для того, щоб створити людино-монстра, досить буде сісти перед екраном і вигадати його — кістка за кісткою, волосинка за волосинкою, його мозок, нутрощі, особливі якості організму і все таке інше. Так на світ з'являться мільйони монстрів для заселення планет. І ці потвори будуть людьми, бо їх, за розробленими заздалегідь проектами, створять їхні брати по розуму, людські істоти.

Наближається хвилина, коли герої зійдуть зі сцени в зал і перемішаються з глядачами. Що вчинять їхні творці? Знавісніють від жаху, заволають, чи збожеволіють?

Що він, Бейярд Лодж, скаже Сільському Дженджикові?

Що він *взагалі може* сказати йому?

І — а це набагато важливіше — про що заговорить із ним сам Дженджик?

Лодж сидів, не маючи змоги поворухнутися, промовити хоча б слово чи якимось іншим звуком попередити інших. Він сидів, чекаючи миті, коли вони зійдуть зі сцени в залу.

Дж. Уіндем
КОЛЕСО

Старий сидів на стільці, притуленому до побіленої стіни. Це був його стілець. Старий дбайливо оббив його заячими шкурками. Надто вже невелика була відстань між його власною шкірою та кістками. Більш ніхто на фермі не посмів би сісти на цей стілець. Довгі стяжки сириці, з яких він думав сплести нагая, звисали між пальцями, але стілець був такий зручний, що руки старого опустились і він почав розмірено кивати головою в дідівській дрімоті.

На подвір'ї не було анікогісінько. Лише кілька курок греблося в пилюці, більш з цікавості, ніж сподіваючись щось відшукати; а проте звуки, що долинали звідусіль, свідчили: тут є люди, які не можуть дозволити собі подрімати після обіду. З-за будинку чулися лункі виляски, коли порожнє відро ударялося об воду, потім рипіння коловорота, як відро витягали з криниці, і знов удар з виляском об воду. У повітці в кінці подвір'я щось товкли в ступі, й розмірені, монотонні звуки геть заколисали діда. Голова його хилилася дедалі нижче.

Раптом з-над невисокого муру, що ним було обгороджене подвір'я, долинув якийсь новий звук. Той звук поволі наближався. Чудернацьке торохтіння та деренчання чергувалися з пронизливим виском. Старий усе собі куняв, але ось він розплющив очі й здивовано втупився у хвіртку, намагаючись визначити, звідкіля ті звуки. Над муром виткнулась голова хлопчика. Очі його сяяли захватом, він не погукав діда, а хутчій підбіг до хвіртки і ввійшов на подвір'я. Він гордовито котив перед себе ящик на чотирьох дерев'яних коліщатах.

Старий злякано скочив на ноги. Він замавав обома руками, ніби намірився виштовхати хлопця з подвір'я. Той зупинився. Вираз торжества на його обличчі змінився подивом, він мовчки втупив очі в діда, що так грубо проганяв його. І поки хлопець стояв, вагаючись, старий, все так само проганяючи його однією рукою, приклав пальця другої руки до вуст і повільно пішов до хвіртки. Хлопець неохоче повернув назад. Але було вже запізно. Гупання в повітці припинилось, і на порозі стала немолода жінка. Рот її розкрився в безгучному крикові, очі витріщились. Нижня щелепа в'яло одвисла, жінка перехрестилась і лиш тоді закричала.

Крик її розколов мирну пообідню тишу. Відро востаннє впало в криницю, з-за рогу будинку вийшла молода жінка з широко розплющеними здивованими очима. Вона закрила рот тилом долоні й собі перехрестилася. З дверей стайні вибіг парубок і завмер на місці. Ще одна молода жінка вискочила з будинку й стала, немовби нашттовхнулась на

невидиму стіну. Маленьке дівчатко, що вибігло слідком за нею, в безтямнім переляці ткнулося личком у мамину пелену.

Хлопець заляк під їхніми поглядами. Здивування в його очах поступилося місцем страху. Він переводив погляд з одного переляканого обличчя на інше, аж поки знову зустрівся очима з дідом, і це його трохи підбадьорило.

Він ковтнув слину й заговорив зі сльозами в голосі:

— Дідусю, чого вони всі так на мене дивляться?

Слова хлопчини, здавалось, розрядили напруження і повернули до життя немолоду жінку. Вона схопила вила, пригулені до стіни повітки, націлила їх на хлопця, швидко пройшла до хвіртки, щоб відрізати йому шлях, і різко наказала:

— Іди в повітку! Швидше!

— Мамо!..— злякався хлопець.

— Більш я тобі не мати! — почув він на відповідь.

У виразі її збудженого обличчя хлопець відчув ненависть. І заплакав.

— Іди, йди! — повторяла вона безжально.— Іди в повітку!

На смерть переляканий хлопець позадкував був од матері, але раптом повернувся і вбіг до повітки. Жінка причинила за ним двері і взяла їх на засув. Обвела всіх поглядом, ніби кидаючи виклик,— мовляв, висловлюйтесь,— але всі мовчали. Парубок сховався в рятівних сутінках стайні, обидві молоді жінки як крізь землю провалились, прихопивши дівчатко з собою. Мати лишилася

віч-на-віч зі старим, що мовчки розглядав ящик на коліщатах.

Раптом жінка закрила обличчя руками, притамований стогін вирвався у неї з грудей і поміж пальцями потекли сльози. Старий повернув до неї обличчя, позбавлене будь-якого виразу. Жінка трохи заспокоїлась.

— Ніяк не можу повірити, щоб мій маленький Дейві та міг отаке зробити, — сказала вона.

— Якби ти не закричала, ніхто б нічого не дізнався, — відказав старий.

Коли до жінки дійшли його слова, обличчя її знов набуло суворого виразу.

— Це ти його напутив? — підозріливо спитала вона.

Старий похитав головою.

— Я старий, та ще з розуму не вижив. І я люблю Дейві, — додав він.

— Ти лихий, — заперечила жінка. — Нащо ти це сказав?

— Але це правда.

— У мене ще зостався страх божий. Я не потерплю диявола у своїм домі, хоч би в якій личині він явився. А коли я бачу диявола, я знаю свій обов'язок.

Старий зітхнув, хотів щось відповісти, але передумав. Він тільки похитав головою, повернувся й побрів до свого стільця. Ця розмова, здавалося, зістарила його ще дужче.

У двері хтось легенько постукав, почувся застережливе «тс-с-с!», і Дейві на мить побачив клаптик нічного неба. Потім двері зачинилися знову.

— Ти вечеряв? — спитав голос.

— Ні, дідусю, ніхто не приходив.

Старий гмукнув.

— Ще б пак. Після того, як ти всіх їх так налякав. Бери. Це курка.

Дейві простяг руку й намацав простягнений пакуночок. Поки він порав курячу ніжку, старий шукав у п'їтми, на що б його сісти. Нарешті вмостився і глибоко зітхнув.

— Кепські справи, малий. Вони послали по священика. Він приїде завтра.

— Дідусю, ну скажи хоч ти, що я такого зробив?

— Дейві! — докірливо протяг старий.

— Слово честі, я не винен.

— Гаразд. Послухай, Дейві. Щонеділі ти ходиш до церкви. Як ти молишся?

Хлопець забурмотів молитву.

— Ось оце, — перепинив його дід. — Останній рядок.

— «Спаси нас від колеса»? — здивовано повторив хлопець. — Дідусю, а що таке коло-есо? Я знаю, це щось дуже погане, бо кого тільки питає, усі казали, що це гидь і про це не можна говорити. Але ніхто не сказав мені, що воно таке.

Старий помовчав, перш ніж відповісти.

— Оцей ось ящик, котрий ти сюди притяг... Хто напутив тебе причепити до нього ці штуки?

— Ніхто, дідусю, я сам. Просто я подумав, що так буде легше його тягти. І так справді легше.

— Дейві, ці штуки, які ти приробив з боків ящика, і є колеса.

Коли з п'їтми пролунав нарешті хлопчаків голос, у нім бриніла недовіра.

— Оті круглячкі? Ну які ж то колеса?! Просто дерев'яні круглячки та й годі. А коло — це щось страшне, небезпечне, його всі бояться.

— І все-таки то колеса.— Старий задумався.— Дейві, я розкажу тобі, що буде завтра. Вранці прийде священик — подивитися на твій ящик. А ящик так і стоятиме тут до ранку, бо ніхто не посміє доторкнутися до нього. Священик покропить його святою водою і прочитає молитву, щоб прогнати диявола. Потім вони заберуть твій ящик і сплять його в полі. Вони стоятимуть довкола й виспівуватимуть гімни, аж доки ящик згорить. Потім вернуться по тебе й відведуть тебе в село. У тебе випитуватимуть, який з виду був диявол, коли він прийшов до тебе, та що він пообіцяв тобі за те, що ти візьмеш у нього коло.

— Але ж я не бачив ніякого диявола!

— Дарма. Якщо вони вирішать, що ти його бачив, то рано чи пізно ти признаєшся, що таки бачив, і розкажеш, який він з виду. У них є свої способи... Але ти мусиш удавати, ніби нічого не розумієш. Ти мусиш говорити, що знайшов того ящика таким, яким він є, що ти не знав, що воно, і подумав, ящик придасться на дрова. Ось що ти мусиш їм говорити. Стій на своєму, хоч би що вони тобі робили,— тоді, може, врятуєшся.

— Але ж, дідусю, що такого лихого в колесі? Хоч убий, не втямлю.

Старий знову замовк, іще надовше, ніж першого разу.

— Це довга історія,— почав він.— Усе сталося багато, багато літ тому. Кажуть, усі

тоді були добрі, щасливі й таке інше. Але якось диявол прийшов до одного чоловіка і сказав, що він може дати йому щось таке, від чого той стане дужчий ста чоловік, бігатиме швидше вітру й літатиме вище птахів. «Це чудово,— відповів чоловік,— але що ти за це попросиш?» Диявол сказав, що йому нічого не треба. І він дав тому чоловікові колесо.

Час ішов, і чоловік, бавлячися колесом, збагнув, що з його допомогою можна набити ще коліс, а далі ще більше, а тоді добитися всього того, що пообіцяв диявол, і ще багато чого.

— А хіба колесо може літати? — спитав хлопець.

— Так. Колесо може робити що завгодно. І воно почало вбивати людей всілякими способами. Люди почали з'єднувати одне з одним дедалі більше та більше коліс, і пересвідчилися, що колеса можуть робити ще більше всякої всячини і вбивати ще більше людей. І вони вже не могли відмовитися від колеса, адже тоді вони б помирали з голоду. А старому дияволу тільки того й треба було. Через те колесо всі вони попали до нечистого в лабеті. І в усьому світі не зосталося жодної речі, яка б не залежала від колеса, і світ робився дедалі гірший та гірший, а старий диявол реготав, дивлячись на те, що накоїли його колеса. А далі стало вже геть погано. Я не знаю, як саме воно сталось. Але світ зробився такий жакхливий, що небагатьом пощастило вижити. Залишилася тільки жменька людей, як після потопу.

— І все через те колесо?

— Принаймні, коли б не було колеса, такого б не сталося. Але ті, хто вцілів, помалу пристосувалися. Вони почали тулити хижки, сіяти хліб. Минуло небагато часу, і диявол здибав іншого чоловіка й знову почав базікати про своє колесо. Тільки ж цього разу йому трапився старий, мудрий, богобоязливий чоловік, і він сказав дияволу: «Згинь, нечиста сило! Забирайся в пекло!» І почав той чоловік ходити всюди й застерігати всіх проти диявола та його колеса. І всі перелякались.

Але старого диявола нелегко перемогти. У нього повно всяких хитрощів. Час від часу котрійсь людині та й здумається створити щось схоже на колесо. Нехай то буде вал чи гвинт чи там щось таке, але ця людина піде далі, якщо її не зупинити зразу. А то буває дияволу поталанить підбити котрогось, щоб зробив колесо. Тоді приходять священики, спалюють колесо й забирають ту людину з собою. І щоб вона більше не робила коліс та не показувала прикладу іншим, вони ту людину теж спалюють.

— Ту людину теж спалюють?

— Атож. Ось чому ти мусиш говорити, що знайшов цього ящика, і вперто доводити своє.

— Може, якщо я дам чесне слово, що більше не буду...

— Це не допоможе, Дейві. Вони всі бояться колеса, а коли люди налякані, вони робляться лихі й жорстокі. Ні, ти мусиш сказати, що знайшов ящика.

Хлопець задумався.

— А як же мати? Адже вона все знає.

Я вчора взяв у неї того ящика. Це погано?

Старий знову гмукнув.

— Так. Дуже погано. Взагалі жінки не дуже лякливі, та коли вони вже бояться посправжньому, то бояться куди дужче за чоловіків.

У пільмі повітки запала довга мовчанка. Коли старий озвався знову, голос у нього був дуже спокійний, лагідний:

— Дейві, маленький, я хочу тобі щось сказати. Але обіцяй, що ти нікому ні пари з вуст, принаймні доти, доки сам станеш таким старим дідом, як оце я.

— Добре, дідусю, якщо ти так кажеш...

— Я розповідаю це тобі тому, що ти сам придумав колесо. І такі хлопчики будуть завжди. Мають бути. Бо не можна вбити думку. Її можна сховати, але вона все одно вирветься. Я хочу, щоб ти збагнув раз і назавжди: колесо — це ще не зло. Хоч би що тобі говорили перелякані люди — не вір їм. Жоден винахід не може бути сам собою поганий чи хороший. Таким його роблять люди. Затям це, малий. Коли-небудь вони знову почнуть користуватися колесом. Я не сподіваюся дожити до цього, але ти, мабуть, доживеш. Це буде. І коли це станеться, не будь серед переляканих. Будь серед тих, хто навчить їх користуватися колесом краще, ніж ті люди, що погинули від нього. Ні, колесо — не зло. Єдине зло — це страх. Не забувай цього.

Старий рушив крізь пільму, лунко ступаючи по долівці.

— Мені пора. Де ти, малий? — Він на-

помацки знайшов плече Дейві й поклав доло-
ню йому на голову. — Хай благословить тебе
господь, Дейві, — мовив старий. — І не думай
про завтрашній день. Все буде гаразд. Ти ві-
риш мені?

— Вірю, дідусю.

— Ну от і добре. Лягай спати. Там у кут-
ку є ще трохи сіна.

Хлопець знову побачив клаптик нічного
неба. Хода старого стихла на подвір'ї, і знов
запала тиша.

Вранці, коли прибув священик, він поба-
чив гурточок блідих, зляканих людей, що
обступили старого, зчудовано витріщаючись
на його роботу. А той, тримаючи в одній ру-
ці молоток, а в другій цвяхи, неквапливо до-
майстровував візок Дейві.

Священик остовпів.

— Припини! — закричав він. — В ім'я
господа припини!

Старий повернувся до нього. В очах його
зблиснула стареча хитра іскорка.

— Вчора я дурний був, — сказав він. —
Приробив тільки четверо коліс. Та сьогодні
вже порозумнішав. Зараз я приточу ще двій-
ко, і візок поїде удвічі швидше.

...Вони спалили ящик точнісінько так, як
передбачав старий, а його повели з собою.
Опівдні хлопець, про якого всі забули, наси-
лу відірвав очі від стовпа диму, що знявся в
небо за селом, і сховав обличчя в долонях.

— Я запам'ятаю, дідусю, — сказав він. —
Я запам'ятаю. Єдине зло — це страх. Я...

Сльози не дали йому договорити.

М. Фукусіма
ЖИТТЯ КВІТІВ
КОРОТКЕ

ЖИТТЯ КВІТІВ КОРОТКЕ

От було б чудово, якби вдалося відтворити в цій кімнаті всі орхідеї, які тільки є на світі!.. Та, мабуть, спочатку краще обмежитися звичайним люмінесцентним світлом...

Ліна задумалася, її тонкі пальці завмерли над клавіатурою електронного синтезатора квітів. Та не минуло й хвилини, як середній палець її правої руки м'яко торкнувся одної з клавіш.

У глибині просторої, ретельно прибраної, строгої кімнати спалахнув сніп жовто-зеленого полум'я. Примарний вогонь коливався, зростав, легшав, прозорішав, поки не розлився блискучою завісою з мерехтливими тьмавими краями.

Лінині пальці м'яко і пружно торкалися клавіатури. Завіса, підкорившись волі її пальців, гойдалась наче від вітру, а посеред неї спалахували іскри й розліталися навсебіч, потім, ніби злякавшись порожнечі, сполучались у довжелезні зигзагоподібні блискавки, в райдуги та вогненні кулі, і всі ці сліпучі барви та вигадливі форми, об'єднуючись, переплітаючись і звиваючись, починали божевільну

гру... Зорепад, сонячні зливи, північне сяйво...

Світло затанцювало швидше. Екстаз, і раптом усе застигло. На блідо-зеленому тлі проступили оксамитові лілові орхідеї, зовсім не схожі на тих, що ростуть на землі. Стереоскопічний осяйний букет, створений примарним спалахом високоенергетичних електронів, зачаровував своєю незвичайною, незнаюю в природі красою.

Чітко окреслені губи Ліни міцно стиснулися, в її очах з'явився гарячковий блиск.

А пальці, мов крихітні живі істоти, що відокремилися від тіла, самостійно блукали по клавішах і примушували світло заломлюватися, фосфоресціювати і вимальовувати в порожнечі об'ємні картини.

Пелюстки орхідей видовжувалися, хиталися тичинки, ледь помітно ворушилися псевдоніжки. Ставало тривожно біля цих чутливих і пожадливих квітів. Несподівано в глибині фіолетових заростей тьмяно засірів стовбур засохлого дерева.

Звідкись знизу піднялась смарагдово-зелена папороть. Щупальці орхідей ковзнули по її різьблених листках. З волохатої темножовтої маточки поплив червоний туман і оббризкав кривавими краплями кору мертвого дерева.

У крапель червоного туману був свій ритм. Квіти підкорилися йому. Фосфоресцентне зображення закружляло в повільному танці й завмерло.

Готово!

Затамувавши подих, Ліна дивилася на витвір своїх рук. Натиснула на клавішу фік-

сатора. Картина, схожа на оживлений сон, повисла нерухомо в просторі.

— Чудово!

За її спиною пролунав низький, багатий відтінками голос.

Ліна навіть не обернулася, бо знала, хто до неї звертається. Це була її близька подруга Юрі. Ліна зняла з плеча тонкий шовковий шнурок, який підтримував електронний синтезатор квітів на її колінах, поклала синтезатор на стіл і тільки зараз помітила, що спітніла.

Перед відеофоном стояло стереоскопічне зображення Юрі. Юрі уважно оглянула твір Ліни, потім ледве помітно кивнула головою.

— Я просто в захопленні. Тобі завжди вдається... Справді, у твоїй ікебані щось таке є..

Юрі подобалося це старовинне слово. Колись давно так називали мистецтво оздоблювати кімнату справжніми живими квітами. Доповненням до квіткового інтер'єру служили гілка, шматок деревної кори, металева чи пластмасова фігурка, керамічна ваза, плоский порцеляновий таріль. Тепер це слово вживають тільки фахівці — спеціалісти з аранжування електронних квітів, та й то його можна було почути хіба що на офіційних виставках. Але в вустах Юрі слово «ікебана» не звучало як архаїзм. Звісно, вона була визнаним майстром, натхненним творцем електронних квітів, молодь вважала за щастя вчитися в Юрі. Та річ не в тому. Юрі, великодушна, щедра і трохи легковажна, жила весело й відкрито, і все, що вона казала, несло на собі відбиток тієї легкості.

Ліна всміхнулася.

— Дякую...

— Навіщо ти дякуєш? Я ж тобі так заздрю! Так, так, не смійся! Хвалю, а сама гадаю: от поганка, як це в неї так гарно виходить...

Звичайний для Юрі тон.

— Неправда! Ти добра. Вмієш надихнути й захопити.

— Нічого подібного! Просто я тебе люблю. Якби замість тебе була інша, я б їй такого наговорила! Її знудило б від моїх компліментів. Знаєш, що б я їй сказала? А от що: «Любонько, які у вас чарівні квіти! Та у вас не інструмент, а чудо! Якби я мала такий, то позмагалася б з вами...»

Юрі говорила жартома, але її очі дивилися на Ліну пильно, серйозно.

Ліна перестала всміхатися. Зиркнула на стіл, де лежав електронний синтезатор квітів. Він здавався зовсім новеньким, та насправді був поважного віку — просто його берегли. Дуже складна конструкція, старомодна форма — такої зараз ніде не зустрінеш. Благородний блиск поверхні свідчив про те, що його не раз торкалися дбайливі руки.

— Та, мабуть, ти маєш рацію... Так, так, твоя правда!.. Але тоді я не заслужила такого інструмента. Ти знаєш, звідки він у мене? Його зробив один учений, кібернетик, великий друг мого батька. Він працював над ним майже все життя, це було, так би мовити, його хобі... Незадовго перед смертю він подарував інструмент батькові, а вже від батька я його успадкувала... Тільки не питай імені

винахідника, воно тобі нічого не скаже. То був геній, але не визнаний. Якби ти знала, як я йому вдячна! Це він справжній творець цих квітів, а не я.

— Та облиш! Я ж пожартувала, а ти сприйняла всерйоз! — Юрі, незважаючи на свою безтурботність, трохи засмутилася.— Хоч би яким досконалим був інструмент, він всього-на-всього слухняна машина, обдарована електронним мозком. Принцип будови у всіх у них однаковий — використовується електромагнітне випромінювання вибитих із своїх орбіт електронів кисню, азоту та аргону. Ти сама розумієш, що за принципом дії між інструментами немає жодної різниці. Отже найголовніше тут — майстерність, ідея, творча фантазія. Коротше — твоє обдарування.

Ліна сумно глянула на збуджену Юрі.

— Ні, Юрі, ні... Ти говориш про творчість. А я останнім часом не маю ніякого задоволення від електронного синтезатора квітів, не те що колись...— Ліна хотіла щось додати, але міцно зціпила губи. На язиці в неї крутилося: «Чому?.. чому?..»

Якби вона запитала вголос, Юрі побачила б її наскрізь. І тоді вся нудьга, весь біль і втома, накопичені в душі за довгі роки, вихлюпнуться назовні. Ні, їй не хочеться бути жалюгідною й безпорадною! Ліна всміхнулася так, наче й нічого не сталося.

— Зрештою, все це пусте. Просто, мабуть, машини, навіть найрозумніші, іноді набридають. Інколи навіть хочеться поморочитися з живими квітами, як це робили в давнину...

— Та що ти! По-перше, живі квіти недовговічні, а по-друге, їхні барви не можна змінити, і це дуже незручно. Та якщо вже тобі такі думки спадають...— Юрі подалася трохи вперед.— Послухай, Ліно... Я б хотіла серйозно поговорити з тобою..

— А що таке?

— Скільки тобі років?

Ліна засміялася.

— От дивачка! Ніби ти не знаєш...

— Звісно, знаю. Шістдесят вісім, чи не так?

— Абсолютно правильно. Зовсім уже бабуся.

— Ну що ти! Я на десять років старша, а все ще стрибаю. Глянь на мене! Симпатична дамочка середніх літ! — Юрі дзвінко засміялася.— Добре все-таки жити в двадцять другому столітті! Сто років тому я вважалася б руїною або давно б лежала на цвинтарі.

— Не збагну, куди це ти хилиш...

— Просто хотіла дізнатися, чи ти не збираєшся взяти довготерміновий шлюб.

— Ні.

— Я тебе розумію. Довготерміновий шлюб краще брати до п'ятдесяти. В нашому віці вже ліньки морочитися з цим.

— Юрі, скажи одверто, чого ти раптом про це заговорила?

Відчувши в голосі подруги легке роздратування, Юрі заторохтіла:

— Я подумала: якщо ти не збираєшся заміж надовго або назавжди, то в тебе поки що не буде домашніх клопотів... Чи не погодилася б ти читати лекції у нас в Інституті

аранжування електронних квітів? Стривай, вислухай мене до кінця! Знаю, професіоналізм тобі не до душі. Та все-таки поміркуй про це. Просто гріх ховати свою майстерність! Загалом я розумію твоє ставлення до мистецтва — воно для тебе святиня. Та все ж таки не треба бути такою пуританкою й максималісткою! Ти і мистецтво, і більше нікого та нічого. Це ж — порожнеча, вакуум! Ти думала коли-небудь, яке то щастя поділитися своїми знаннями, здібностями, вмінням з молоддю? Викладання принесе тобі велику радість. Я сама не знаю, як жила б у наш шалений вік, якби щодня не бачила навколо себе учнів... Ну гаразд, бувай. Подумай про це.

Ліна простягла руку, наче хотіла затримати стереоскопічне зображення Юрі, але воно зблідло і зникло. Отже відеофон уже вимкнули.

Юрі вміла красиво відходити. Ось і зараз сказала все, що хотіла, не слухала заперечень, а, залишивши за собою останнє слово, всміхнулась на прощання і щезла.

Вдивляючись у порожній простір перед відеофоном, де ще мить тому стояла її подруга, Ліна відчула легкий неспокій. Була — і нема її. Вона, Ліна, знову самотня... Хіба не це саме відчуває вона щоразу, коли закінчує чергову електронну картину: спочатку натхнення, творчий злет, а потім — порожнеча...

Балачка Юрі роз'ятрила їй душу. Зрештою, подруга недвозначно натякнула на смуток, який відчуває митець-одинак. А от раніше Ліна нічого подібного не помічала.

Електронний синтезатор квітів, покірні клавіші, яскраві видива в глибині кімнати. Більшого щастя вона не знала. Та за останні два три роки все змінилося. Після чергового сеансу — розчарування, а не задоволення. Гостре відчуття смутку, щемливе, як біль. Спочатку Ліна думала, що все це примха. Не можна піддаватися скороминущому настрою. Хіба не в мистецтві сенс життя? Хіба це може набриднути? Адже вдосконаленню майстерності нема кінця-краю... Та, видно, край був. Досягши вершин майстерності і навіть не усвідомлюючи цього, Ліна занудьгувала. І смуток, що опосів її в хвилину душевної втоми, зайняв тривке місце в її житті. Так, це Ліна розуміла.

А все-таки — чому? Вона завжди вважала себе щасливою.

Ліна задумалася. Кінчики її пальців жили власним життям — неуважно ковзали по клавіатурі, натискаючи то на одну, то на другу клавішу.

Кажуть, у давнину мистецтво ікебана для багатьох було не тільки насолодою, але й засобом добування хліба насущного. Сучасні критики називають це суворою правдою мистецтва. Та все вже в минулому... і до неї, Ліни, не стосується аніскілочки. Їй пощастило — вона живе в двадцять другому сторіччі.

Їй не хотілось навіть ворухитися, вона воліла б просто сидіти ось так і думати. Думати про щось і водночас ні про що... Та раптом Ліна стрепенулася, відчувши чийось присутність.

Вона обернулася.

Під протилежною стіною стояв чоловік. Молодий, років шістдесят п'яти. Обличчя, похмуре і замкнуте, чимось невловимо знайоме. Як безглуздо він одягнений! Роки п'ятдесят тому, на межі двадцять першого і двадцять другого століть, раптом відродилася мода двадцятого століття. В ті давні часи чоловіки носили саме такий одяг, надзвичайно незручний, що складався з двох частин — сорочки з силою-силенною гудзиків і штанів з добре випрасуваною, але зовсім безглуздою складкою. Їй пригадалося, як вона насміхалася з цієї моди, називаючи її «кінцем світу».

— Хто ви? — запитала Ліна, нахмурюючи брови. Вона звикла спілкуватися з друзями з допомогою відеофона, і присутність живої людини в кімнаті дратувала її. — Як ви тут опинилися?

Чоловік мовчки витягнув руки з кишень штанів і схрестив їх на грудях.

Ліна ойкнула.

— Що, впізнала?

Він усміхнувся, на щоках з'явилися ямочки. Яка чарівна дитяча усмішка! Ліна засміялася, кивнула йому головою і рвучко кинулася назустріч. Потім їй раптом стало соромно, обличчя зашарілося. Хіба можна бути такою нестримною й безпосередньою в її віці!

— А ти все така ж сама, нітрохи не змінилася. Спокійна, холодна, як мармур, і раптом — порив, буря! А тоді — палаючі щоки, сором'язливість... Викапана героїня кінофільму двадцятого століття! — Чоловік дивився на неї з ніжністю. В нього був приємний голос — м'який баритон.

— Та, мабуть, я все така ж... Як давно це було, страшно давно... Ти можеш підрахувати, Мінору, скільки років минуло з того часу? З п'ятдесят...

— Дивно! Ти пам'ятаєш моє ім'я?

— Згадала. Чесно кажучи, цілком випадково, ось зараз. Раніше я пробувала згадати, але ніяк не могла... Адже ми були разом страшно давно...

— Атож, страшно давно і недовго — всього-на-всього півроку, — сказав Мінору.

І ці слова, подолавши півстолітню перепону, викликали в пам'яті Ліни давно забуті картини. Все набуло такої чіткості та ясності, що, здавалось, вони бачилися тільки вчора.

Справді-бо тоді Ліна не сказала йому нічого певного. Мінору мав намір продовжити їхній короткотерміновий шлюб хоча б іще на рік або хоч на декілька місяців, якщо вона не згодна на довічне одруження.

І чому так вийшло? Вона завжди приязно ставилася до Мінору, навіть кохала його. Їй було добре з ним і сумно без нього. Та все-таки щось утримувало її від вирішального кроку. Так вона йому нічого й не сказала. До останньої хвилини.

Видно, кінець кінцем перемогла жадоба пригод, властива юності. Ліна хотіла натішитися життям повною мірою. Не хотіла зв'язувати себе. Вона була ще така молода — не прожила й одної п'ятої відпущеного людині двадцятирічного строку. В той час люди брали від життя все, підкоряючись шаленому ритму епохи. А чим Ліна гірша за інших? Їй здавалось, що щастя — це постій-

на зміна вражень, безперервна гонитва за насолодами. Довічний чи навіть довготерміновий шлюб поклав би край такому життю.

І вона розійшлася з ним. Втекла потай, зникла, випарувалась...

Згодом Ліна не раз брала короткотермінові шлюби. І не раз була щаслива. Їй траплялись чоловіки, які давали все, про що може мріяти жінка.

Та, як не дивно, повного задоволення вона не зазнала. Неповторність і свіжість почуттів зникла того дня, коли вона покинула Мінору.

Можливо, саме це підсвідоме відчуття незадоволення заважало їй досі взяти довготерміновий шлюб. Начебто все добре, та десь на денці утворився гіркий осад.

— Ти... зараз...

Ліна замовкла. Вона хотіла запитати, чи Мінору зараз одружений, але щось її стримувало.

Та Мінору зрозумів. Він похитав головою.

— Ні, я сам...

— Сам?.. Тобто...

— Слово честі сам! Абсолютно сам... Я — і більше нікого, — сказав Мінору, відкарбовуючи кожне слово своїм дзвінким баритоном.

— Неймовірно!

Ліна раптом відчула, як у душі повільно наростає лють. Певно, він глузує з неї. Навмисне прийшов, щоб познущатися. І не просто говорить, а ніби співає.

— Чому «неймовірно»? Я сам...

— А взагалі де ти?

— Як бачиш, тут.

- А чим ти займаєшся?
- Стою перед тобою...
- Перестань блазнювати!

Ліну саму здивувала різкість власного голосу. Та, видно, весь біль, вся гіркота, накопичена протягом багатьох років, тепер прорвалася назовні, як розбурхана вода, що зруйнувала греблю. Тепер або ніколи! Вона не хоче, не може відпустити Мінору! Якщо він піде, в неї нічого не залишиться, зовсім нічого. Тільки гіркий осад, що роз'їдає душу. Вона готова на довічний шлюб або на довготерміновий. Аби тільки він захотів!

Мінору якось дивно всміхався, і Ліна знову впала в лютю.

- Навіщо ти прийшов?
- Просто так... побачитись з тобою.
- Та навіщо, навіщо? Хочеш принизити мене? Кинути мені в обличчя звинувачення, яке не вдалось висловити п'ятдесят років тому? Натішитися моїми муками, моїм запізнілим каяттям?

Ліна кинулась до Мінору. Він жахнувся.

- Не підходь!
- Що?!
- Не можна! Стій на місці! Не підходь до мене близько!

Але Ліна вже не могла стриматися. З простягнутими вперед руками вона ринулась до Мінору і... мало не впала, втративши рівновагу, — її руки обіймали порожнечу.

Мінору не було ніде. Він зник. Спочатку вона злякалася, а потім її охопив такий відчай, ніби світ розколовся навпіл.

Ну, звичайно... Вона ж знала... Мала б знати...

До неї приходив не Мінору, а його образ, створений електронним синтезатором квітів.

Останнім часом вона часто згадувала Мінору. Думала про нього, машинально перебираючи клавіші. Її пальці несвідомо наказували електронному мозку відтворити його образ. І ось нарешті машина запам'ятала, зафіксувала в своїй пам'яті найдрібніші деталі, і він з'явився.

Що ж, це чиста випадковість. Примха долі чи, точніше, примха електронного мозку. Виникали ж іноді мимоволі вигадливі яскраві квіти, а ось тепер з'явився Мінору...

Страх минув. Людський розум переміг.

Та смуток залишився. Видно, йому судилося жити в душі Ліни й роз'їдати її, як кислота стінки посуду.

Ліна оглянула кімнату. Заплющила очі, намагаючись ще раз викликати в пам'яті образ Мінору. Та він був блідим і розпливчастим. Все минає, і нічого, нічого сінько не залишається, тільки порожнеча...

Може, так і слід. Може, виною тому вік... Щоправда, за сучасними уявленнями вона ще не стара, та все-таки понад половину життя прожито. І вона втомилася, дуже втомилася... Та головне, його нема, давно нема...

Ліна відчула, як щось у ній в'яне. Так в'янули колись живі квіти під холодним осіннім вітром.

Доведеться піти до Юрі, в інститут, і навчати молодь прекрасного й печального мистецтва аранжування електронних квітів — насичених свіжими барвами ілюзій, яким вона віддала все своє життя. Інакше вона не витримає, нізащо не витримає...

Е. Христов
СТРАЙК

У першу мить Польтаво не зрозумів, з ким розмовляє шеф. За столом кремезна постать шефа, і більш нікого в кабінеті. Та коли з крісла, що стояло впівоберта до Польтаво, пискнув тоненький голосок, він побачив щуплу фігурку генерального директора концерну «Біанка». З досвіду інженер знав, що після відвідин цього пігмея він матиме довгі години напруженої роботи. Сеньйор Ферручіні був не тільки найщедрішим, але й найпримхливішим клієнтом фірми.

Польтаво зачекав, поки Сартуццо проведе клієнта, потім сів у ще тепле крісло. Він з'явився надто рано й побоювався неприємностей. Але шеф був у доброму гуморі.

— Отже, мій любий друже, — сказав він, — починаємо. Пишіть! Передусім — сценарій для сорокахвилинної вистави. Хаї у ньому йдеться про зустріч двох молодих людей біля озера Дель Кампо. Дайте побільше настрою, динаміки, а наприкінці — весілля. Принагідно дайте рекламу екскурсійних прогулянок на озеро автобусами «Петруччі й Бассі»! Далі. Веселий діалог-скетч для двох коміків. Нехай

обидва завзято доводять те саме всупереч один одному. Глядач із цієї суперечки повинен знати єдине — йому на цілий день стане бадьорості, коли він чиститиме зуби пастою «Зефір». Тривалість діалога — чотири хвилини. Ще дві реклами: одна нехай вихваляє мишоловки «Додо», друга — вигоди в готелі «Сплендід». Не забудьте відзначити, що там у кожному номері є білий телефон із спеціальної пластмаси, яку виготовляє фірма «Сандо»! Ще дві передачі...

Польтаво нетерпляче ворухнувся.

— Забагато, — кинув він.

— Чому? Хіба машина несправна?

— Ні, що ви! Вона може видати на цілий порядок більше, але мене дивує, навіщо все це, адже в нас шухляди натоптані невикористаними матеріалами!

Слова Польтаво, здавалось, припали шефові до душі — він вийняв пляшку «Мартіні» й дві чарки. Коли Сартуццо розливав запашну рідину, в очах у нього заграли веселі бісики.

— Ваша машина, мій любий друже, — справжнє диво! Мене цілком задовольняє швидкість, із якою вона фабрикує сценарії. Наші конкуренти горять один за одним!

— Знаю, — байдуже мовив Польтаво. — Учора припинила передачі й віддала нам свої канали північноломбардська телевізійна компанія «Манціні».

Сартуццо відпив з чарки. Обличчя в нього раптом почервоніло, наче в горло йому потрапив не коньяк, а сірчана кислота.

— «Манціні» — це дрібниця! Вже готові опустити завісу «Корреджіо», «Рікорді», «Са-

муель» і навіть «Россі»! Під кінець місяця залишиться тільки національний передавач. «Сартуццо» заповнить решту каналів. Непогано, га?

Польтаво відкашлявся.

— Сподіваюся, — проказав він невпевнено, — тоді ви дозволите мені опублікувати свій винахід?

Шефове обличчя закам'яніло. Відповідав він уже крижаним тоном:

— Я обіцяв вам, що звільню вас від обов'язків, передбачених угодою, коли настане слушний час. Та якщо ми розголосимо відкриття зараз, то поведемося дуже необачно. Як тільки стане відомо, що телевізійна фірма «Сартуццо» користується з послуг звичайнісінького електронного пристрою, пропаде всякий інтерес до її програм, а це кінець прибуткам, на які вам, сподіваюся, нема чого нарікати. Я знаю, що ви як конструктор відчуваєте невдоволення через те, що не можете козирнути своїм винаходом перед колегами. Але життя дуже непросте! Люди хочуть співпереживати з героями, які є витвором людської фантазії, а не змайстровані машиною! А критики? Вони аж захлинаються, розхвалюючи таланти нашого «штабу невідомих сценаристів». Ви уявляєте, який шарварок зчиниться, коли стане відомо, що замість групи талановитих авторів у нас купа програм? Ні, краще не поспішайте. Я сам знаю, коли вам можна буде запатентувати машину!

Польтаво не помилився, чекаючи відмови. Рік тому, показуючи свої викладки і схеми власникові фірми, він був готовий на все.

Йому тоді хотілося тільки наїстися, одягтися в новий костюм, переселитися в нову квартиру. Він навіть не вважав свій винахід закінченим.

Він знав тільки те, що не без підстав шукає математичний опис зв'язків між духовними проявами людини. Дотепи, ідеї, фрази були для нього лише математичними символами, що пов'язані в певній послідовності. Будь-яку ситуацію, будь-які емоції він розглядав як частковий випадок більш загальної закономірності, що піддається статистичному аналізу.

Тоді Сартуццо пощастило легко обвести бідного юнака круг пальця. Він обіцяв побудувати його машину й фінансувати подальші дослідження, за що Польшаво мав постачати сценарний матеріал для телевізійних передач фірми. Інженера втішала можливість ставити перед машиною задачі з життєвської практики й одержувати відповіді у вигляді можливих людських доль. І він підписав угоду.

Однак тепер, коли завдяки йому Сартуццо став верховою велетенської фірми, Польшаво вже не мав ілюзій щодо того, чи зможе він вирватися з лабет шефа.

— Скільки варіантів кожного сценарію ви хотіли б мати? — запитав він, підводячись.

Товстун нервово вказав на крісло.

— Сідайте. Я ще не закінчив.

Шеф підвівся й почав міряти кроками кімнату. Польшаво зацікавлено стежив за ним. Він знав, у яких випадках шефів ніс ставав бузковим.

— А тепер,— промовив Сартуццо,— найважливіше. Необхідно запусити нову серію передач...— Він затнувся.— Показати глядачеві, чим є для нього... так!.. показати середньому громадянинуві, що таке для нього... церква.

— Боюся, що після цього кількість парафіян у божих храмах помітно зменшиться.

— Навпаки!—Сартуццо рвучко обернувся.— Навпаки! Необхідно зробити все для посилення релігійних почуттів!

— Ось так?—схидно протяг Польтаво.— Святим отцям бракує високоякісної реклами?..

Шеф пронизав його суворим поглядом.

— Сеньйор Ферручіні був тут саме з цього приводу! Ви знаєте його вдачу. А тому починайте працювати! Якщо ви незадоволені процентом, я готовий піти вам назустріч!

— Діло не в процентах. Просто клерикальна тематика мені не до смаку.

Голос Сартуццо став різкий:

— Фірму не цікавлять ваші смаки, сеньйоре! Тим більше, що передачу підготує машина, а не ви. Чи ви хочете сказати, що вона теж не полюбляє такого роду матеріал?

— Вона розв'язує ті завдання, які перед нею ставлять.

— Саме так! Від вас вимагається поставити завдання! — Сартуццо сів на край письмового столу. Кілька секунд він розглядав свої відполіровані нігті, потім, відкопиливши нижню губу, заговорив:

— У наш вік наука й техніка розвиваються дуже бурхливо. І це чудово! Але церква, яка піклується про моральне вдоскона-

лення людини через смирення, зазнає удару за ударом. Річ у тім, що творці прогресу відкинулись від бога. Замкнувшись у лабораторіях і кабінетах, вони знехтували проблему добра й зла у світі. Вони не повчають людей, не проповідують вічних істин християнського вчення. Візьмемо, наприклад, вашу машину. З незначних фактів вона вміє сфабрикувати таку історію, що чуб стає дибом! То чому б не спробувати за її допомогою зробити людей кращими? Нехай вона вигідає таку історію, щоб глядачі замислились над тим, що чекає їх після смерті! Або, скажімо, через дотепний діалог у душі стародавніх філософів покаже, що наука й техніка не суперечать християнському світогляду. Чи не здається вам, Польшаво, що саме з позицій сучасних знань слід особливо енергійно проповідувати божественні начала?

Сартуццо зупинився, щоб подивитися, яке враження справили його слова. Він навіть подумав, що зміг переконати Польшаво, бо той стояв похнюпившись. Та коли інженер підвів очі, шеф зрозумів, що помилився.

— Де ви почули таку нісенітницю? Від Ферручіні? Пошліть його під три чорти! Ми виставимо себе на посміх! Краще я вигідаю вам детективну історію, в якій убивцею виявиться пастор!

Він рушив до дверей, але Сартуццо напрочуд жваво наздогнав його:

— Я забороняю вам іти!

— О, сеньйор хоче примусити мене силою?

— Слушайте! Не забувайтеся! Чи ви вже не пам'ятаєте, ким були рік тому?! Якби я

не взявся реалізувати ваш винахід, ви б і досі з своїми порожніми кишенями облизувалися під ресторанами... Погляньте на себе! Ви ж маєте вигляд людини нашого кола!

— Але ж навіщо братися за явні дурниці? — гнівно запитав Польштаво. — Чи варто слухати кожного виродка, хоча б він і носив дзвінке ім'я Ферручіні? Обійдемося без його жалюгідних лір!

Сартуццо впав у крісло. Тепер це була безформна купа шинки в тонкій англійській фланелі. Польштаво вперше бачив його знищеним.

— Ми не можемо, Польштаво! Ми в лещатах!

— У кого? У Ферручіні?

Сартуццо жалібно зітхнув.

— Коли б то тільки він, ми б ще якось упорались...

— Тоді хто ж?

Сартуццо засовався на стільці й знову зітхнув, ніби сподівався, що хвилинна затримка врятує становище.

— Польштаво! — прогугнявив він. — Я не власник фірми!

— Як це так? — Інженерові очі від здивування стали круглими. — Що це ви кажете?!

— Підприємство, що носить моє ім'я, не належить мені.

— А кому ж?

— Церкві!

Якби з-під столу появився шестигорбий верблюд, Польштаво так не подивував би.

— Досі святі отці не втручалися в мою роботу. Для них важливо було не переривати

живлючий струмінь золота, що підтримує старечі сили церкви. Та, мабуть, склеротичні старигани ще не зовсім видихнулись: оцінивши достоїнство вашої машини, вони вирішили, що непогано було б запрягти її в значно серйознішу роботу. Зробити її тонким пропагандистом християнських догм. У їхні наміри входить побудувати під вашим керівництвом ще й портативну модифікацію, покликану варіювати для них церковні проповіді про смирення. У цих людей широкі плани, Польшаво! Вони не зупиняться ні перед чим, поки не побачать їх здійснення.

Польшаво не чув останніх слів. Його мозок гарячково працював. Йому спало на думку запропонувати Сартуццо заснувати власну фірму. Але товстун мовби вгадав його думки.

— Ми безсилі, Польшаво! Нам не вирватися! Руки в церкві довгі... Якщо ми не виконаємо замовлення, то через кілька днів поліція сушитиме собі голову, аби встановити імена двох трупів з проламаними черепами. А слід сказати, що мені цілком байдуже, який вигляд матиме світ після моєї смерті.— Сартуццо одним ковтком спорожнив свою чарку.— Випийте! — Він простяг інженерові другу.

Польшаво не звернув на неї уваги й непевною ходою рушив до дверей.

— А Ферручіні теж їхня людина? — запитав він.

Сартуццо кивнув. Обидва добре бачили один одного в стінному дзеркалі. Потім шеф опустився в крісло. Наповнюючи чарку, він почув, як ззовні тихо причинили двері. Він

знав, що молодий інженер подався виконувати замовлення.

Польтаво рухався, як сонний. У голові було порожньо. Церква! Яка насмішка! Він відчув, що його починає нудити. Туди не слід іти! Але ноги самі несли його в підвал. Довгим, похмурим коридором, у кінці якого потаємні двері. Ключ, вимикач, рубильник...

Голова паморочилась. Він сів на стілець і закрив обличчя руками. Церква! Наука має стати її глашатаєм! Цього хочуть святі отці!.. Руки в них довгі...

Він схопився на рівні ноги. Ні, йому не хочеться, щоб його знайшли з проламаним черепом. Швидше! Його пальці забігали по панелі.

Швидше!

І увесь зал наче прокинувся.

Могутнє тіло машини пройняв дроз. З електронних грудей вихопився здушений хрип, мовби казковий дракон прочищав горло.

Стукотіли клавіші, гнались один за одним різнокольорові вогники лампочок, коливалися стрілки приладів, на темних екранах невидима рука прокреслювала зелені зигзаги. Магнітне серце машини з шаленою швидкістю поглинало програму, щоб передати закодовані накази відповідним блокам. Потім усе затихло. З пристрою виводу випала червона картка:

«Помилка!»

Польтаво неухважно покрутив картку в руці. А де ж сценарій?

Він перевірів ввід. Порожньо. Обернувся. Над пультом управління світилась червона

лампочка, а під нею, на матовому екрані, ті самі сім літер: «Помилка».

Він знову ввів програму, яку знав напам'ять. Кольорові лампочки заблимали знову. Машина погула з півхвилини й затихла. Із пристрою виводу знову випала червона картка: «Помилка». Спалахнув і тривожний напис.

Він вирішив утретє зробити контрольний прогін. Перш ніж увімкнути рубильник, окинув поглядом машину. Все гаразд.

«Помилка!»

Груди пронизав гострий біль. Польштаво вхопився за поручні металевої драбинки й присів на верхню сходинку. І тут йому сяйнув здогад. Машина просто не може впоратися з таким завданням...

Він довго сидів, підперши голову руками. Власне, дивуватися нема з чого. Краще за нього ніхто не знає, що машина розв'язує рівняння лише з реальними величинами! Адже він сам передбачив універсальне програмування, побудоване на основі найпростіших формул, що виражають логічні функції логічних змінних.

А яка логіка у вимогах церкви? Чи можна довести недовідне? Та ще й математичними методами... Абсурдні задачі не мають розв'язків!

На мить його пройняв гнів. Гнів на машину, на самого себе, на весь цей гидотний світ, у якому немає свободи творчому генію.

— А, ти страйкуєш? Мені на погибель?

Дивно звучав його голос у мертвій тиші зали. Але не чулось у ньому ні гіркоти, ні страху. Туга від того, що сталося щось не-

поправне, поступалася місцем радісному відчуттю торжества істини.

— Не вмієш брехати! Не вмієш...

Пальці його доторкнулись до холодної поверхні металу. Цей дотик мовби вгамував сум'яття в душі. Він похитав головою:

— Що ти розумієш у житті, машину? Ти не знаєш ні влади грошей, ні страху перед завтрашнім днем. Для тебе існує лише один закон — закон математичної логіки. Ти чесна. Не вмієш брехати. А ми, твої творці, бланюємо, плазуючи і сподіваючись...

Його рука гладила машину, яка увесь цей рік була йому єдиним другом і порадиником.

— Скажи, як мені бути? Чи знаєш ти, що коли я зезну, то на моє місце прийдуть інші? Вони зроблять тебе брехливою, як і вони самі... Скажи, ти служитимеш їм?

Машина мовчала, сумирно дивлячись на нього своїм рубіновим оком. Можливо, в її електронному мозку пробуджувалося співчуття...

Можливо, вона силкувалася зрозуміти біль свого творця...

Р. Шеклі
ПЛАНЕТА
ЗА КОШТОРИСОМ

ПЛАНЕТА ЗА КОШТОРИСОМ

— Отже, Орине, це вона й є, чи не так? — спитав Модслі.

— Так, сер, це вона, — гордо всміхаючись, відповів Орін, стоячи ліворуч від Модслі. — Ну, то як вона вам подобається, сер?

Модслі неквапом повернувся, оцінливо глянув на луку, гори, сонце, річку та ліс. На його обличчі годі було щось прочитати.

— А як вона подобається тобі, Бруксайде? — спитав він.

— Мені здається сер, — голос Бруксайда тремтів, — що ми з Орінном дуже непогано впорались із цією роботою. Далєбі, непогано, якщо взяти до уваги, що це наш перший самостійний проект.

— І ти тієї ж думки, Орине? — поцікавився Модслі.

— Звичайно, сер, — відповів Орін.

Модслі нахилився й висмикнув травинку. Понюхав і відкинув геть. Поколупав носакком черевика землю під ногами і якийсь час розглядав пламеніюче сонце. А відтак заговорив, старанно зважуючи кожне слово:

— Я вражений, вражений до глибини душі. І то найнеприємні-

ше. Я доручаю вам збудувати планету для одного з моїх клієнтів, а ви підносите мені ось це. То ви й справді вважаєте себе інженерами?

Обидва асистенти ніби язики проковтнули.

Вони завмерли, мов хлопчаки, яких зараз мають відшмагати.

— Інженери! — провадив далі Модслі, вклавши в це слово неабияке презирство.— «Творчо обдаровані вчені з раціональним мисленням, здатні вибудувати планету в будь-який час і в будь-якому місці». Чи ж хоч одному з вас знайома ця фраза?

— Так записано в типовій брошурі,— відповів Орін.

— Вірно,— потвердив Модслі.— А зараз скажіть, чи ж можна ось *це* назвати зразком творчого й раціонального підходу до інженерного мистецтва?

Обидва мовчали, мов їм заціпило. Нарешті Бруксайд вирік:

— О так, сер, по-моєму, можна, сер! Ми в усіх подробицях вивчили умови контракту. Було замовлено планету типу 34 Вс 4 з деякими поправками. Таку ми й спорудили. Перед нами, звичайно, тільки невеликий її куточок. Проте...

— Проте для мене досить і цього, щоб зрозуміти, щб ви тут понавертали, і дати відповідну оцінку,— заявив Модслі.— Орине! Який опалювальний пристрій ви поставили?

— Сонце типу 05, сер,— відповів Орін.— Воно якнайкраще відповідало всім вимогам тепlopостачання...

— Ще б пак! Але ви мусили пам'ятати,

що на будівництво планети попередньо був затверджений кошторис. Якщо ми не зводитимемо витрати до мінімуму, то нам не бачити зиску, як своїх вух. А найзначніша стаття витрат — це опалювальний пристрій.

— Ми знаємо, сер, — сказав Бруксайд. — І нам страшенно не хотілося ставити сонце типу 05 в однопланетну систему. Та зумовлений ступінь обігріву і радіації...

— Виходить, я так нічого й не втокмачив у ваші довбешки?! — вибухнув Модслі. — Цей тип зірки — чиста надмірність. Агей, ви... — і він подав знак робітникам. — Зніміть її.

Робітники швидко притягли складану драбину.

Один укріпив її прямовисно, другий заходився розкладати.

Драбина видовжилась у десять, у сто, в мільйон разів...

Два інших робітники помчались драбиною вгору з тією самою швидкістю, з якою вона здіймалась в небо.

— Ви там з нею обережніше! — гукнув їм навздогін Модслі. — І не забудьте надягти рукавиці. Об цю штуку можна попектися!

Стоячи на горішньому щаблі драбини, робітники зняли з гачка зірку, згорнули її дудочкою й поклали в оббиту зсередини м'яким матеріалом коробку з написом «ЗІРКА. ПОВОДИТИСЯ ОБЕРЕЖНО!»

Коли кришка коробки зачинилась, упала ніч.

— Та ви там подуріли, чи що?! — загорлав Модслі. — Дідько б вас побрав, хай стане світло!

І само по собі стало світло.

— О'кей,— мовив Модслі.— Цю зірку типу 05 ми відішлемо назад на склад. Для такої планети вистачить і зірки типу В 13.

— Але ж, сер,— схвильовано пробелькотав Орін,— вона недостатньо гаряча.

— Знаю,— сказав Модслі.— Ось тут ви й повинні виявити свої творчі здібності. Якщо встановити зірку якомога ближче до планети, тепла буде аж надто.

— Авжеж, сер,— погодився Бруксайд.— Тільки ж через брак простору її потужне випромінювання не встигатиме розсіюватись і не буде знешкоджуватись. А така інтенсивна реакція може вбити все майбутнє населення цієї планети.

Повільно, карбуючи кожне слово, Модслі промовив:

— Чи не хочеш ти сказати, що зірки типу В 13 небезпечні?

— Ой ні, ви мене не так зрозуміли, сер,— заперечив Бруксайд.— Я мав на увазі, що вони, як і все у Всесвіті *можуть* зробитись небезпечними, якщо, послуговуючись ними, не дотримуватись необхідних застережних заходів.

— Оце вже ближче до істини,— пробурчав Модслі.

— А в даному разі,— провадив далі Бруксайд,— заради безпеки необхідно постійно носити свинцеві скафандри, вагою десь фунтів по п'ятдесят кожний. Але це непрактично, якщо взяти до уваги те, що представники раси, яка заселить планету, важать пересічно по вісім фунтів.

— Нас це не обходить,— відмахнувся

Модслі.— Не наше діло вчити їх, як жити. То я що — маю відповідати за їхні забиті місця щоразу, коли їм здумається спіткнутись об який-небудь камінь на спорудженій мною планеті? До того ж вони не конче повинні носити свинцеві скафандри. За окрему плату вони можуть купити в мене не передбачений кошторисом спеціальний екран, що блокує сильне випромінювання сонця.

Обидва асистенти силувано посміхнулись. Проте Орін наважився боязко заперечити:

— Скільки мені відомо, спроможність цього племені в якійсь мірі обмежена. Гадаю, що на сонячний екран у них забракне коштів.

— Ну то якщо вони неспроможні придбати екран зараз, то розживуться на нього дещо згодом,— зауважив Модслі.— І, до речі, сильне випромінювання вбиває не відразу. Навіть при такому рівні радіації вони житимуть приблизно 9,3 року, а хіба цього мало?

— Ваша правда, сер, — без особливого захвату погодились обидва асистенти.

— Тепер далі, — сказав Модслі. — Яка висота он тих гір?

— Їх середня висота — шість тисяч футів над рівнем моря,— доповів Бруксайд.

— Це вище, ніж потрібно, принаймні на три тисячі футів, — буркнув Модслі.— Чи, може, ви думаєте, що гори ростуть на деревах? Зайве зняти, а звільнені будівельні матеріали повернути на склад.

Бруксайд дістав записника й зробив нотатку. А Модслі знай походжав туди й сюди, приглядаючись до всього й суплячи брови.

— Який за розрахунками термін життя цих дерев?

— Вісімсот років, сер. Це нова вдосконалена модель яблуневого дуба. Вони дають плоди, горіхи, тінь, прохолодні напої, три види готових до вжитку тканин; вони являють собою чудовий будівельний матеріал, заповзають зсувам і...

— Ви що — вирішили довести мене до банкрутства?! — ревноу Модслі.— Таж дереву вистачить з лишком і двохсот років! Викачайте з них більшу частину стимуляторів росту та розвитку і здайте до акумулятора життєвих сил!

— Але ж тоді вони не зможуть виконувати всі запроєктовані функції,— заперечив Орін.

— То обмежте їхні функції! Досить самої тільки тіні та горіхів — ми не зобов'язані перетворити ці дерева в якусь комору! Далі — хто це понапускав сюди онде тих корів?

— Я, сер,— сказав Орін.— Мені прийшло до голови, що вони... ну, ніби прикрашають цю місцинку.

— Бовдур, — зауважив Модслі.— Споруду прикрашають перш ніж її продано, а не опісля! А ця планета продана ще до її створення. Закладіть корів у чан з протоплазмою.

— Слухаю, сер,— сказав Орін.— Винувати, сер. У вас іще є які-небудь зауваги?

— У мене їх тисячі,— заявив Модслі.— Але я сподіваюсь, що ви самі познаходите й повиправляете свої помилки. Ну ось, будьте ласкаві, що це таке? — Він показав на

Кермоді. — Статуя чи ще щось? Може, за вашим задумом, йому належить проспівати пісню чи продекламувати віршики на честь прибуття нової раси?

— Сер,— заговорив Кермоді,— я не маю до цієї планети ніякого відношення. Мене направив сюди ваш друг Малікрон, і я сподіваюсь добутися звідси додому, на мою рідну планету...

Либонь Модслі не розчув слів Кермоді, бо обидва вони говорили водночас — кожний своє.

— Хоч би хто він був, а умовами контракту його не передбачено. Отже, опустить його назад у чан з протоплазмою разом з коровами.

— Ой! — скрикнув Кермоді, коли робітники підняли його за руки.— Хвилиночку!— заверещав він.— Я не частина цієї планети! Мене прислав сюди Малікрон! Ну ж бо зачекайте, вислухайте мене!

— Бувши вами, я б згорів від сорому,— провадив далі Модслі, пускаючи повз вуха зойки Кермоді.— То що ж це все-таки було, хотів би я знати? Ще одна з твоїх декоративних деталей інтер'єру, Оріне?

— О ні,— запротестував Орін.— Він явився тут без мого відома.

— Отже, це твоя робота, Бруксайде.

— Я його бачу вперше в житті, шефе.

— Гм,— мугикнув Модслі.— Обидва ви нездари, але брехні за вами досі не водилось. Агей! — гукнув він до робітників.— Тягніть-но його сюди!

— Гаразд, гаразд, заспокойтеся,— звернувся він до Кермоді, якого вже почало тіпа-

ти.— Візьміть себе в руки,— поки ви тут б'єтеся в істериці, я гублю дорогоцінний час! То вам уже краще? От і чудово. А зараз будьте ласкаві пояснити мені, з якою метою ви вдерлися в мої володіння і чому мені не можна перетворити вас на протоплазму?

— Ясно, — мовив Модслі, коли Кермоді розповів про свої пригоди.— Цікава історія, хоч, як мені здається, ви її надто вже драматизували. Та самі ви — незаперечний факт, і шукаєте планету за назвою... Земля, чи не так?

— Цілком вірно, сер, — потвердив Кермоді.

— Земля,— замислено повторив Модслі, почухавши потилицю.— Вам незвичайно пощастило, — я, здається, пам'ятаю цю планету.

— Невже, містер Модслі?

— Так, я певен, що не помилився,— упевнено сказав Модслі.— Це маленька зелена планета, котра підтримує існування подібних до вас мономірних гуманоїдів. Правду я кажу чи ні?

— Правду на всі сто! — вигукнув Кермоді.

— У мене добра пам'ять на такі речі,— зауважив Модслі.— Щодо цієї Землі, то, між іншим, її спорудив я.

— Справді, сер? — спитав Кермоді.

— Так. Я добре пам'ятаю це, бо ж, будуючи її, я винайшов науку. Може, вас потішить моя розповідь.— Тут він повернувся до своїх асистентів.— А *вас* вона повинна навчити дечого.

Ніхто не збирався посягати на його право розповісти цю історію. Тому Кермоді та молодші інженери напружили слух, і Модслі почав.

РОЗПОВІДЬ ПРО СТВОРЕННЯ ЗЕМЛІ

— Тоді я ще був дрібним підрядчиком. Будував планетки по різних закутках Всесвіту, і рідко коли підверталося замовлення на карликову зірку. Одержати роботу було не зовсім просто, та й замовники завжди крутили носом, до всього чіплялися й довго зволікали з платежами. За тих часів догодити замовникам було ой як важко: вони прискіпувалися до всякої дрібниці. *Переробіть це, переробіть те; чому вода тече з горба вниз; надто велика сила тяжіння; нагріте повітря піднімається, а воно повинно опускатися.* І такі інші дурниці.

Тоді я був досить простодушний. Щоразу докладно пояснював, якими естетичними та діловими міркуваннями керувався. Невдовзі пояснення стали забирати більше часу, ніж сама робота. Ця балаканина буквально засмоктала мене. Я розумів, що треба якось покласти цьому край, але нічого не міг придумати.

Проте через якийсь час — безпосередньо перед тим, як я взявся будувати Землю — в моїй свідомості почала виникати ідея зовсім нового принципу взаємних стосунків із замовниками. Я несподівано спіймав себе на тому, що бурмочу під ніс таку фразу: «Форма впливає з функції». Мені сподобалось,

як вона звучить. Але потім я спитав себе: «А чому форма впливає з функції?» І відповів на це так: «Форма впливає з функції тому, що це непорушний закон природи і одна з основних аксіом прикладної науки». На слух мені ця фраза також сподобалась, дарма що в ній не було особливого глузду.

Але глузд тут анічогісінько не важив. Важливо було те, що я зробив відкриття. Зовсім випадково я відкрив основну засаду мистецтва реклами й хисту показати товар лицем. Я винайшов нову дотепну систему взаємних стосунків із замовниками, що обіцяла величезні можливості. А саме: доктрину наукового детермінізму. Уперше я випробував цю систему, коли спорудив Землю, — ось чому ця планета назавше врізалася мені в пам'ять.

Якось до мене заявився високий борода-тий дід з проникливим поглядом і замовив планету. (Отак почалась історія вашої планети, Кермоді.) Ну, з роботою я впорався швидко, — здається, днів за шість, — і гадав, що цим усе й скінчиться. То була чергова ординарна планета, що будувалася за заздальгідь затвердженням кошторисом, і, признаюся, в дечому я підхалтурив. Та ви б послухали, як розскиглився новий власник — можна було подумати, що я вкрав у нього останню шкуринку хліба.

«Чому так багато бур та ураганів?» — допитувався він. «Це входить у систему циркуляції повітря», — пояснив я йому.

Насправді ж я просто забув поставити протиперевантажний клапан.

«Три чверті планети покрито водою! — не

вгамовувався він.— А я ж ясно вказав, що співвідношення суходолу й води має становити чотири до одного!» — «Ми не мали змоги виконати цю умову!» — відрубав я.

Я десь загубив папірець з його дурними вказівками — неначе мені не було більше чого робити, як тільки вникати в деталі отих безглузких проектів дрібних планет!

«А ті жалюгідні клаптики суходолу, які мені дісталися, ви майже всуціль покрили пустелями, болотами, джунглями й горами». — «Це мальовничо», — зауважив я. «Начхати мені на мальовничість! — загорлав цей тип. — Ну, звичайно, один океан, з десятків озер, дві річки, один-два гірських хребти — це чудово. Вони прикрашають планету, цілюще діють на психіку жителів. А що ви мені підсунули? Якесь дрантя!» — «На те є причина», — сказав я.

Між нами кажучи, ми не дістали б з цієї роботи ніякого зиску, якби були не поставили на планеті реставровані гори, не використали дві пустелі, які я дешево придбав у лахмітника Урії, і не позаповняли порожнини ріками та океанами. Але *йому* я пояснювати це не збирався.

«Причина! — вереснув він. — А що я скажу своєму народові? Адже я поселю на цій планеті цілу расу, або навіть дві-три. І це будуть люди, створені за моїм образом і подобою, а ні для кого не таємниця, що це люди перебірливі — достоту, як і я сам. Тож, питається, що я їм скажу?»

Я знав, на що він міг би послатися, але мені не хотілося затівати з ним скандал, тим-то я зробив вигляд, що розмірковую над

цією проблемою. І, уявіть собі, я й справді трохи задумався. І в мене сяйнула чудова думка, перед якою померкли всі інші.

«Підкажіть їм одну просту істину,— мовив я.— Скажіть, що, з точки зору науки, коли щось існує, то воно *повинне* існувати». — «Як? Як?» — стрепенувся він. «Це детермінізм,— пояснив я, відразу з ходу придумавши цей термін. — Його суть досить проста, хоча деякі нюанси доступні лише обраним. Почнімо з того, що форма впливає з функції; звідси сам тільки *факт існування* вашої планети говорить про те, що вона не може бути інакшою, ніж вона є. Далі — ми виходимо з того, що наука незмінна; отже все, що підлягає змінам, не є наука. І нарешті останнє: все підвладне певним законам. Щоправда, в цих законах не завжди можна розібратися, але можете не сумніватися, що вони існують. Тому замість питати «*Чому саме це, а не те?*», кожен повинен цікавитись тільки тим, *як це або те функціонує*».

Ну й питаннячка ж він мені потім задавав — тільки держись; стариган умів крутити мозком. Але він геть не шурував у техніці — його фахом були етика, мораль, релігія і такі інші нематеріальні фіглі-міглі. Тож, природно, він не зумів як слід обгрунтувати свої заперечення. А як великий любитель усяких абстракцій, він знай вертався до одного: «Існуюче — це те, що повинне існувати. Гм, вельми цікава формула і не без певного нальоту стоїцизму. Я додам деякі з цих одкровень до повчань, які я збираюсь викласти своєму народові... Але дайте мені відповідь на таке запитання: як узгодити цей фа-

талізм науки із свободою волі, якою я хочу наділити людей?»

Ось тут старий хитрун був мало не спіймав мене. Я всміхнувся, кашлянув, щоб виграти час, а відтак вигукнув: «Так відповідь цілком ясна!»

Це завжди допомагає, коли вас приперто до стіни.

«Цілком можливо, — сказав він, — але мені вона невідома». — «Послухайте, — сказав я, — а хіба оця свобода волі, яку ви збираєтесь дати своєму народові, — не різновид фаталізму?» — «Взагалі, її можна було б віднести до цієї категорії. Але ж відмінність...» — «До того ж, — покwapно урвав я його, — відколи це свобода волі і фаталізм стали несумісні?» — «На мою думку, вони, безумовно, несумісні», — заявив він. — «Це тільки тому, що ви не розумієте сутності науки, — відрубав я, спритно проробивши під самісіньким його гачкуватим носом давній фокус із переміною теми. — Бачите, мій любий, один з основних законів науки полягає в тому, що все супроводить випадковість. А випадковість, як ви, безперечно, знаєте, — це математичний еквівалент свободи волі». — «Ваші ідеї дуже суперечливі», — зауважив він. — «А так і має бути, — сказав я. — Наявність суперечностей — теж один з основних законів Всесвіту. Суперечності породжують боротьбу, брак якої спричинився б до загальної ентропії. Тому не було б жодної планети, жодного Всесвіту, якби в кожній речі, в кожному явищі не крились нібито непримиренні суперечності». «Нібито?» — швидко перепитав він. — «Саме так, — відповів я. — Річ

у тім, що суперечностями, які ми умовно можемо визначити як властиву всім речам сукупність парних протилежностей, питання аж ніяк не вичерпується. Візьмімо, наприклад, яку-небудь одну ізольовану тенденцію. Що вийде, коли її розвинути до кінця?» — «Уявлення не маю. Недостатня теоретична підготовка до дискусій такого роду...» — «А вийде те, — урвав я його, — що ця тенденція перетвориться на свою протилежність». — «Справді?» — вражено спитав він.

Ці спеці з релігії незрівнянні, коли силкуються збагнути щось у наукових проблемах.

«Так, — сказав я. — У мене в лабораторії є докази. Проте їх демонстрація дещо стомлива...» — «Ні, ні, я вірю вам на слово, — сказав старий. — До того ж ми з вами уклали угоду».

Він завжди, замість слова «контракт» вживав слово «угода». Воно означало те саме, але було милозвучніше.

«Парні протилежності, — замислено проказав він. — Детермінізм. Речі, які перетворюються на свою протилежність. Боюсь, що все це досить складно». — «Зате естетично, — зауважив я. — Однак я не розвинув до кінця тему про перетворення крайностей на свою протилежність». — «Охоче вислухаю вас», — сказав він. — «Дякую. Отже ми зупинились на ентропії, суть її полягає в тому, що всі речі постійно перебувають у русі, коли тільки цьому не перешкоджає яка-небудь дія ззовні. (А іноді, скільки я можу судити за власним досвідом, навіть при наявності такої зовнішньої дії.) Але цей рух предмета скоро-

вано в бік перетворення останнього на свою протилежність. А якщо таке відбувається з одним предметом, отже те саме відбуватиметься й з усіма іншими, бо ж наука послідовна. Тепер вам ясна картина? Всі оці протилежності тільки те й роблять, що, ніби показившись, перетворюються на свої протилежності. На більш високому рівні цим займаються протилежності, уже пооб'єднані в групи. Що вищий рівень, то все складніше. Досі зрозуміло?» — «Та ніби так», — відповів він.

«Пречудово. А тепер, ясна річ, виникає запитання: чи все на цьому кінчається? Я маю на увазі, чи вся програма вичерпується цією еквілібристикою протилежностей, що вивертаються навиворіт, а з вивороту знов на лице? В тім і заковика, що ні! Ні, шановний, ці протилежності, які перекидаються, мов дресировані тюлені, — тільки зовнішній вияв того, що відбувається насправді. Тому що... — Тут я зробив паузу й низьким трубним голосом промовив: — Тому що за всіма зіткненнями й неспорядкованістю світу, приступного розумовому сприйняттю, стоїть вищий розум. Цей розум, любий мій, проникає крізь ілюзорність реальних речей у більш глибокі процеси Всесвіту, які перебувають у стані невимовно прекрасної й величної гармонії». — «Яким же це чином річ може бути реальна й ілюзорна водночас?» — метнув він у мене запитання. — «На жаль, не мені знати, як на це відповісти, — сказав я. — Адже я тільки скромний трудівник науки, і моя доля — спостерігати й діяти відповідно до того, що бачу. Однак можна припустити, що

це пояснюється якою-небудь причиною етичного порядку».

Старий глибоко замислився, і, судячи з його вигляду, він переживав сильну внутрішню боротьбу. Ясно, що йому, як і будь-кому іншому не коштувало б великої праці виявити логічні помилки, через які мої докази миттю стали б схожими на решето. Та поскільки він був великим інтелектуалом, його зачарували оці суперечності, і він відчував непереборну потребу ввести їх у свою філософську систему. Щодо моїх теорій загалом, то його здоровий глузд повставав проти таких хитромудрощів, а витончений розум схилявся до того, що хоча закони природи й справді можуть видаватися такими складними, однак не виключено, що в основі цього лежить який-небудь простий, гарний і єдиний для всього суцього принцип. А якщо й не єдиний принцип, то бодай солідна переконлива мораль. І врешті я спіймав його на гачок словом «етика». Річ у тім, що цей старий джентльмен добряче набив руку на етиці, був просто перенасичений етикою; ви влучили б у саму ціль, назвавши його «Містером Етикою». А тут я мимоволі наштовхнув його на думку про те, що весь наш окаянний Всесвіт — це нескінченні ряди проповідей і їх спростувань, законів і беззаконня, але це тільки зовнішній вияв найвишуканішої й рафінованої етичної гармонії.

«Це набагато серйозніше й глибше, ніж я гадав,— дещо згодом мовив він.— Я збирався викласти людям саму тільки етику і скерувати їхнє мислення не на вивчення сутності й структури матерії, а на вирішення та-

ких основних моральних проблем, як мета й норми людського буття. Мені хотілось, щоб вони взялися за дослідження найпотаємніших глибин радості, страху, горя, надії, розпачу, а не вивчали зорі та дощові краплі, створюючи на основі своїх відкриттів грандіозні й непрактичні гіпотези. Я здогадувався про складність законів Всесвіту, але визнав зайвим приділити цьому увагу. Тепер ви мене наставили на розум». — «Постривайте, — сполошився я. — Я не мав наміру звалити вам на плечі такий клопіт. Проте я вирішив, що не завадить розтлумачити вам...»

Старий усміхнувся.

«Зваливши на мої плечі цей клопіт, — промовив він, — ви позбавили мене від куди серйозніших клопотів. Я створюю людей за своїм образом і подобою, але створений мною світ не повинен бути населений мініатюрними варіантами моєї власної особистості. Я високо ціную свободу волі. І люди отримують її — на славу собі й собі на горе. Вони жадібно схоплять цю блискотливу некорисну іграшку, яку ви іменуєте наукою, і негласно піднімуть її на п'єдестал божества. Їх зачарують суперечності предметного світу та абстракції космогонії; вони прагнуть пізнати це й забудуть пізнавати свої власні душі. Ваші докази переконали мене, і я вдячний вам за остереження».

Не потаю від вас, що тоді мені зробилось трохи не по собі. Зрозумійте, адже він не мав ніякої ваги в суспільстві, ніяких впливових знайомств, однак тримався велично й з неабиякою гідністю. У мене виникло відчуття, що він міг би добре насолити мені — кіль-

кома словами, якою-небудь фразою, котра отруєною стрілою устромиться мені в мозок і застрягне там назавше. І, правду кажучи, я трохи злякався.

Не інакше, як цей старий шкарбун прочитав мої думки, бо нараз промовив:

«Заспокойтесь. Я безперечно приймаю планету, яку ви спорудили для мене; вона мене цілком влаштовує саме в такому вигляді. Що ж до її дефектів, котрі також справа ваших рук, то я приймаю їх навіть не без деякої вдячності і плачу за них окремо». — «Але чим? — спитав я. — Чим ви заплатите за мої помилки?» — «А тим, що не стану з вами за них сперечатися, — відповів він. — І тим, що зараз залишу вас і займуся своїми справами та справами мого народу».

З цими словами старий пішов геть.

Я міг би викласти йому цілу купу повноцінних аргументів, та останнє слово зосталось за старим. Я зрозумів: свої зобов'язання за контрактом він виконав і поставив на цьому крапку. Йдучи геть, не мовив жодного слова, зверненого до мене особисто. На його думку, це було своєрідною покарою.

А втім, усе це не варте дірки з бублика. Я зірвав непоганий куш за спорудження тієї планети, а коли й не зовсім точно виконав деякі умови контракту, то все ж не можна сказати, що я його порушив. Таке життя: хочеш мати зиск — покладайся на власну кмітливість. І не потерпай за наслідки.

Але я постарався винести з цієї історії добрий урок на майбутнє. Отепер, хлопчики, слухайте мене уважно. В науці повно-повні-

сінько всяких правил, бо винаходячи її, я так задумав. А чому, постає питання, я її винайшов саме такою? Та тому, що ці правила — велика підмога для спритного ділка, така сама, як ряснота законів для адвоката. Правила, доктрини, аксіоми, закони науки існують для того, щоб допомогти вам, а не чинити перешкоди. Для того, щоб вам було чим обгрунтувати свої діяння. Значна їх частина більш або менш відповідає істинному стану речей, і це спрощує їх застосування.

Та закарбуйте собі на носі: призначення цих законів — допомогти вам пояснити замовникам, що саме ви створюєте, — але тільки *після того, коли ви це створили*. Діставши замовлення, виконуйте його так, як визнаєте за потрібне; потім підженіть закони під результат своєї роботи, але не навпаки.

І ще запам'ятайте: ці закони — словесний бар'єр, який захищає вас від тих, хто ставить вам запитання. Але вони не повинні стати перепорою для вас. Вам тепер зрозуміло, що неможливо пояснити, чому ми щось створюємо так, а щось отак. Ми просто створюємо — та й усе, іноді вдало, іноді — ні, раз на раз не виходить. І ніколи, навіть самим собі, не намагайтесь пояснити, чому стається одне, а не друге. Розпрощайтесь з ілюзією, що таке пояснення існує. Ви мене зрозуміли?

Обидва асистенти посилено закивали головами. Вигляд у них був просвітлений, як у людей, котрі щойно перейшли в нову віру. Кермоді ладен був битися об заклад, що обидва сумлінні молодики твердо запам'ятали кожне слово свого шефа й поступово зведуть його напучення... в закон.

ДОВІДКИ ПРО АВТОРІВ

Айзек АЗІМОВ (нар. 1920 р.) — визначний американський учений-хімік і письменник-фантаст. Автор кількох романів. З них найвідоміший — «Кінець Вічності». Широку популярність у всьому світі принесли авторові книги оповідань «Я — робот», «На Землі вистачає місця» та інші. В нашій країні видано всі основні твори А. Азімова, а також кілька науково-популярних книжок.

Рей Дуглас БРЕДБЕРІ (нар. 1920 р.) — один з найвідоміших фантастів світу. Майже всі твори цього американського письменника неодноразово видавалися в СРСР — «451° за Фаренгейтом», «Марсіанські хроніки», «Золоті яблука сонця», «Р — значить ракета» та інші.

Франсіс КАРСАК (1919—1977 рр.) — літературний псевдонім професора геології й антропології Франсуа Бордо, автора фантастичних романів «Вершники нізвідки», «Робінзони Космосу», «Втеча Землі», «Леви Ельдорадо». Всі ці твори французького письменника перекладалися в СРСР.

Артур Чарлз КЛАРК (нар. 1917 р.) — відомий англійський учений-астрофізик і фантаст. Автор багатьох монографій, науково-популярних книг, а також фантастичних романів і оповідань. У нашій країні виходили друком його романи «Місячний пил», «Пісок Марса», «Велика глибина», численні оповідання, книга прогностичних передбачень «Риси майбутнього». Живе нині в республіці Шрі Ланка.

Володимир КОЛІН (нар. 1921 р.) — румунський журналіст і письменник, автор багатьох збірок оповідань, романів та повістей, найвідоміші серед них «В тилу фронту», «Повернення рибалки», «Червоний міноносець». У нашій країні опубліковані деякі його оповідання.

Гюнтер КРУПКАТ (нар. 1905 р.) — німецький журналіст, драматург і прозаїк, активний учасник руху Опору в фашистській Німеччині, автор фантастичних романів «Невидимі», «Набу», багатьох оповідань. Вважається старійшиною сучасної німецькомовної фантастики, живе в НДР. У нашій країні виходили в перекладах його оповідання.

Нільс НІЛЬСЕН (нар. 1924 р.). Критики називають цього датського письменника «скандинавським фантастом № 1». Його перу належать більше двадцяти романів, багато оповідань. У Радянському Союзі перекладалися твори «Продається планета», «Заборонені казки», «Бездарний музикант».

Ерік Френк РАССЕЛ (нар. 1905 р.) вважається одним із корифеїв англійської фантастики. Його перу належать книги «Зловісні бар'єри», «Стражі з космосу», «Люди, марсіани й машини», «Великий вибух», «Оса» та інші. В Радянському Союзі виходила збірка його творів «Ниточка до серця».

Кліффорд САЙМАК (нар. 1904 р.) — патріарх американської фантастики, автор більше трьох десятків книжок. Радянському читачеві добре відомі його романи «Місто», «Майже як люди», «Все живе...», «Заповідник гоблінів», а також багато оповідань.

Джон УІНДЕМ (1903—1969 рр.) — класик англійської фантастики. Автор романів «День Триффідів»,

«Кракен прокидається», «Ляльки», «Зозулі Мідвіча» та інших. Усі основні його твори видавалися в СРСР.

Масамі ФУКУСИМА (нар. 1925 р.) — японський письменник, автор кількох фантастичних творів. У СРСР перекладалися його оповідання.

Еміль ХРИСТОВ (нар. 1922 р.) — болгарський письменник, автор фантастичних повістей та оповідань. Кілька його оповідань перекладено в нашій країні.

Роберт ШЕКЛІ (нар. 1928 р.) — один з найвідоміших сьогодні американських фантастів, автор багатьох романів, повістей та оповідань. В СРСР виходили його книги «Бунт рятувальної шлюпки», «Царська воля», «Паломництво на Землю».

З М І С Т

- Імена з карти світової фантастики. *Михайло Слабош-
ницький* 5
- Айзек Азімов. МОЛОДІСТЬ. *З англійської. Перекла-
ла Лариса Боженко* 12
- Рей Бредбері. ПРО БЛУКАННЯ ВІЧНІ ТА ПРО ЗЕМ-
ЛЮ. *З англійської. Переклав Євген Крижевич* 57
- Франсіс Карсак. ГОРИ ДОЛІ. *З французької. Перек-
лав Григорій Філіпчук* 84
- Артур Кларк. КОЛИСКА НА ОРБІТІ. *З англійської.
Переклав Ілько Корунець* 145
- Володимир Колін. ЛНАГА. *З румунської. Переклав
Віктор Баранов* 154
- Гюнтер Крупкат. ОСТРІВ СТРАХУ. *З німецької. Пе-
реклала Надія Андріанова* 187
- Нільс Нільсен. ГРАЙТЕСЯ З НАМИ. *З датської. Пе-
реклала Ольга Сенюк* 216
- Ерік Френк Рассел. НИТОЧКА ДО СЕРЦЯ. *З англій-
ської. Переклав Олександр Терех* 232
- Кліффорд Саймак. ТЕАТР ТІНЕЙ. *З англійської.
Переклала Тамара Бочарова* 246
- Джон Уїндем. КОЛЕСО. *З англійської. Переклав
Олександр Мокровольський* 307
- Масамі Фукусіма. ЖИТТЯ КВІТІВ КОРОТКЕ. *З япон-
ської. Переклав Іван Дзюб* 318
- Еміл Христов. СТРАЙК. *З болгарської. Переклав
Анатолій Чердаклі* 332
- Роберт Шеклі. ПЛАНЕТА ЗА КОШТОРИСОМ. *З анг-
лійської. Переклав Петро Соколовський* 344
- Довідки про авторів 364

К60 Колиска на орбіті: Оповідання.
Для серед. та ст. шкiл. в. / Упоряд-
кування та передм. та довідки про
авторiв М. Ф. Слабошпицького;
Мал. Р. П. Сахалтуева. — К.: Ве-
селка, 1983. — 367 с., iл. — (Сер.
«Пригоди. Фантастика».)

До збiрки ввійшли фантастичнi оповiдання
письменникiв з дев'яти країн свiту.

К $\frac{4803020000-130}{M206(04)-83}$ 202.83.

С63

СЕРИЯ «ПРИКЛЮЧЕННЯ. ФАНТАСТИКА».
КОЛЫБЕЛЬ НА ОРБИТЕ

Рассказы

(На украинском языке)

Для среднего и старшего
школьного возраста

Составление и предисловие

Михаила Федотовича Слабошпицкого

Рисунки

Радны Филипповича Сахалтуева

Издательство «Веселка»,
Киев-50, Мельникова, 63

Редактор М. С. Чищевий

Художний редактор А. О. Лiвень

Технічний редактор Л. В. Маслова

Коректори Л. К. Скрипченко, З. В. Лещенко

Информ. бланк № 2670

Здано на виробництво 24. 01. 83.

Підписано до друку 08. 04. 83

Формат 70×90^{1/32}

Папір друкарський № 1. Гарнітура шкiльна

Друк високий. Умовн. друк. арк. 13,46

Умовн. фарб.-вiдб. 13,71. Обл.-вид. арк. 13,67

Тираж 65000 пр. Зам. 105-3

Цiна 55 к.

Видавництво «Веселка»,

Київ-50, Мельникова, 63

Львiвська книжкава фабрика «Атлас» 290005,
Львiв-5, Зелена, 20.

